

VÅR *i korthet* EKONOMI

KLAS EKLUND

VÅR EKONOMI

KLAS EKLUND *i korthet*

Vår ekonomi i korthet är utgiven i samarbete mellan Klas Eklund, Ekonomifakta och Studentlitteratur.

Omslagsbilden: Statyn *Charging Bull* står på Manhattans sydspets i New York, nära börsen på Wall Street. Tjuren är symbol för en stark, uppåtgående finansmarknad. På engelska kallas en optimistisk börs för "bull market" och en pessimistisk – då kurserna faller – för "bear market". Under senare årtionden har de globala börserna mestadels varit optimistiska och stigit, men de har också råkat ut för upprepade krascher.

Kopieringsförbud

Detta verk är skyddat av upphovsrättslagen. Kopiering, utöver lärares begränsade rätt att kopiera för undervisningsändamål enligt Bonus Copyright Access skolkopieringsavtal är förbjuden. För information om avtalet hänvisas till utbildningsanordnarens huvudman eller Bonus Copyright Access.

Vid utgivning av detta verk som e-bok, är e-boken kopieringsskyddad.

Den som bryter mot lagen om upphovsrätt kan åtalas av allmän åklagare och dömas till böter eller fängelse i upp till två år samt bli skyldig att erlägga ersättning till upphovsman eller rättsinnehavare.

Studentlitteratur har både digital och traditionell bokutgivning. Studentlitteraturs trycksaker är miljöanpassade, både när det gäller papper och tryckprocess.

Art.nr 38684
ISBN 978-91-44-10305-1
Upplaga 1:1

© Klas Eklund, Ekonomifakta och Studentlitteratur 2014

Studentlitteratur AB, Lund

Formgivning: Henrik Hast
Omslagsbild: shutterstock.com
Illustrationer: Jonny Hallberg

Printed by TMG Sthlm AB, Sweden 2014

Innehåll

- 1 Varför läsa ekonomi? 5
- 2 Marknadsekonomin – som en ”osynlig hand” 19
- 3 Staten och marknaden – ibland motståndare, ibland partners 33
- 4 Sverige i världen 51
- 5 Tillväxten – hur skapas den? Hur fördelas den? 67
- 6 Konjunkturer och ekonomisk politik 83
- 7 Låg arbetslöshet och låg inflation – är det möjligt? 99
- 8 Hur har Sveriges ekonomi utvecklats? 119
- 9 Vilka blir framtidens utmaningar? 133

Välkommen till *Vår ekonomi i korthet*

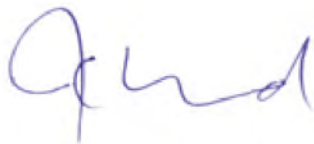
Nationalekonomi är ett ämne som ibland kanske verkar lite småtråkigt. Något som seglar förbi i nyhetssvepet i form av en massa abstrakta ord och termer som inte förklaras.

Men ekonomi är tvärtom spännande och viktigt! Det handlar om Sveriges – och din egen – framtid: Hur går det med jobben och inkomsterna? Varför blir vissa länder rika och andra fattiga? Varför är det bostadsbrist? Vilken ekonomisk politik bör regeringen bedriva? Frågor som det är bra att förstå och kunna diskutera när du själv ska välja utbildning, när du ska ut och söka jobb och bostad, förhandla om lön och räntor – och när du ska rösta i allmänna val.

Jag som har skrivit den här boken har en blandad bakgrund från forskning (Handelshögskolan i Stockholm och Lunds universitet), näringsliv (banken SEB) och politik (Finansdepartementet, EU och statsministerns kansli). Jag har alltså sett ekonomin – både den svenska och den internationella – från flera olika utsiktspunkter. I den här boken försöker jag sammanfatta mina erfarenheter.

Jag hoppas att du tycker att ämnet och frågorna är intressanta. Vill du läsa vidare finns en betydligt tjockare och mer innehållsrik version av boken: *Vår ekonomi – en introduktion till samhällsekonomin* (13:e upplagan, Studentlitteratur 2013), med ännu fler lästips, instuderingsfrågor, ekonomporträtt med mera.

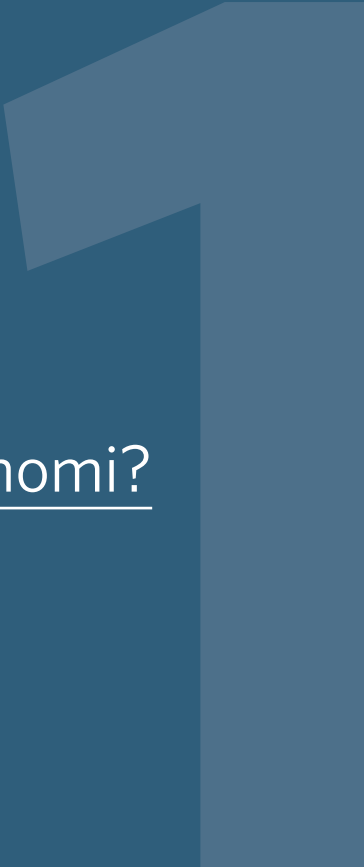
Trevlig läsning!

Klas Eklund

Tygelsjögården, juni 2014

Varför läsa ekonomi?

Det här kapitlet presenterar ämnet ekonomi: vad det handlar om och varför det är viktigt att lära sig grunderna. Med kunskaper i ekonomi kommer du att bättre förstå det som händer omkring dig – i Sverige, Europa och världen. Du kommer också att bli mer medveten om din egen ekonomi, om huspriser och hyror, löner och räntor. Kapitlet presenterar några viktiga begrepp och grunder för det ekonomiska tänkandet – och varnar för att ekonomer ofta anses vara dystra och tråkiga ...

Världsekonomin vid köksbordet

Jag antar att du åt frukost i morse. Något du nog inte tänkte närmare på. Men den där dagliga vanan vid köksbordet ger faktiskt en utmärkt bild av den globala ekonomin, hopflätad över nationsgränserna. Varor, tjänster och pengar strömmar oavbrutet fram och tillbaka, i högt tempo.

Du kanske drack juice – från Brasilien. Te – från Indien. Kaffe – från Colombia. Brödet bakades i Sverige, påläggsskorven kanske kom från Danmark, osten från Norge och marmeladen från England. Glaset du drack ur kan ha tillverkats i Frankrike, bordet kan vara inköpt på ett svenskt möbelvaruhus men träskivorna kommer kanske från Polen.

Frukosten vid köksbordet är slutfasen i en lång kedja av handel mellan företag i olika länder – med produkter som landade just i ditt kök, utan att någon av dem som pressade apelsinerna, skördade kaffet eller sågade skivorna till bordet hade någon aning om att just du skulle konsumera det de tillverkat.

Hur kom alla dessa varor till dig? Kaffet kom med båt över Atlanten – en båt som kanske tillverkats på ett varv i Sydkorea, med hjälp av maskiner från Japan och stål från Kina. Glaset kom med långtradare tillverkade i Södertälje, på däck från Italien. Marmeladen kom först på färja, tillverkad i Finland, och sedan med tåg från Frankrike. Den sista

En svensk frukost?

transporten till affärerna där du eller dina föräldrar köpte maten gick på lastbil, som sörplade i sig olja från Mellanöstern.

För att få hem de varor affären säljer till dig har handlaren lagt order till en inköpscentral, som i sin tur har skickat dem över nätet till internationella leverantörer. Transaktionerna och lagren hanteras av datorer, tillverkade i Kina och styrda av amerikansk mjukvara. Betalar du eller dina föräldrar med kreditkort slussas pengarna via bankernas servrar, tillverkade i Taiwan.

En internationaliserad ekonomi

Den här internationellt hopkopplade tillvaron är totalt annorlunda jämfört med om du hade levt för 200 år sedan. Då hade du antagligen bott på en liten bondgård eller i ett torp på landet. Frukosten bestämdes av vad gården producerade; egen mjölk, eget bröd, ägg från egna höns. Middagen bestod vanligen av salt sill. Varken du eller din familj hade varit utanför den grannbygden – och internet, tv eller smartphones var inte något man ens kunde föreställa sig.

Hur har livet och ekonomin förändrats så snabbt på bara några generationer? Hur kommer det sig att alla dessa människor, fabriker och transporter samverkat för att leverera just den frukostmacka du äter, just de kläder du har på dig, just den telefon du använder? Ingen

central makt har dirigerat dem. Du har inte själv varit i kontakt med dem som syr dina kläder eller monterar din telefon, skördar apelsinerna till din juice eller bönorna till ditt kaffe. Ändå kan du vid frukosten dra nytta av deras arbete. Och en gång kanske de kan få glädje av dina kunskaper, då du gått ut skolan, börjat

arbeta och själv börjar tillverka varor och leverera tjänster för att få en lön och kunna försörja dig.

Det är om detta väldiga, världsomspännande nät av varor, jobb, tjänster och pengar som den här boken handlar. Hur kommer det sig att människor producerar vissa tjänster? Varför är det just marmelad och kaffe som hamnar på just ditt frukostbord och inte något annat? Hur sätts priserna? Vad avgör vilka som har råd att skaffa sig vissa varor, medan andra inte har det? Vad bestämmer hur nya varor och tjänster utvecklas och ersätter äldre, omoderna? Varför har vissa länder blivit rika, medan andra är fattiga? Varför är du inte torpare, som du kanske hade varit för 200 år sedan? Vad styr teknisk utveckling och ekonomisk tillväxt? Hur påverkas jobben, miljön och pensionerna?

Ekonomi är hushållning

Alla dessa frågor rör **ekonomi**. Det är ett grekiskt ord som betyder **hushållning**. Ekonomi är alltså läran om hur vi hushållar med våra resurser och vilka effekter olika val får: vad vi producerar, med vilka metoder och vem som får frukterna av vårt arbete. Det handlar om vilket jobb du kan tänkas få när du är klar med skolan, vilken lön det jobbet ger, hur den förhåller sig till andra löner, vilken levnadsstandard du får och vilken pension du kan få när du blir gammal.

Ekonomi är ett viktigt ämne, både för den enskilde och för samhället i stort. Du själv kommer att stå inför flera val i ditt liv. Ska du studera vidare, och i så fall vad? Hur ska du väga kostnaden för att plugga vidare mot framtida lön och arbetsvillkor? På samhällsnivå räcker det att följa nyheterna för att märka att oerhört mycket handlar om ekonomi. Hur hög är inflationen? Arbetslösheten? Vad föreslår finansministern och Riksbankschefen för ekonomisk politik – och vad borde de göra? Varför har vissa länder problem med skulder? Hur går börsen? Blir det fastighetskris?

Den som inte förstår debatten och inte förmår följa ekonomins utveckling går med tung ryggsäck. Han eller hon får svårare att förstå

Ekonomiämnets två huvudgrenar

■ **Nationalekonomi** handlar om vad som händer med hela samhället när du och miljoner andra lever era liv och samverkar på jobbet och som konsumenter: Hur snabbt växer ekonomin – och med vilka effekter på miljön? Vad händer med arbetslöshet och inflation? Hur påverkas statens finanser, landets konkurrenskraft och utrikeshandeln?

■ **Företagsekonomi** handlar om hur det enskilda företaget organiserar sin produktion. Hur bör man rekrytera, belöna och beförtra medarbetarna? Hur ska marknadsföringen se ut? Hur ser man till att företagets kalkyler blir korrekta och hur bör företaget redovisa sin ekonomi?

Den här boken handlar främst om nationalekonomi. Vi kommer bara kortfattat att beröra de enskilda företagen.

vad som sker i vårt samhälle. Nyheter och kommentarer i tidningar eller på nätet blir bara brus. Utan ekonomiska kunskaper går det inte att skaffa sig en klar uppfattning om tidens viktiga frågor. Det kan leda till att man hamnar utanför, inte kan påverka eller göra sin röst hörd. Ju bättre du förstår vad som sker i ekonomin, desto större möjligheter har du att få ett bra jobb med goda inkomster.

■ Flera kapitel i boken handlar om hur företagen fungerar, hur de väljer att tillverka just juice, bord, kaffemuggar och annat som konsumenterna – du och din familj – vill ha. Hur fungerar **marknaderna** – där kunder och företag möts och priserna sätts?

■ Andra kapitel tittar på **nationens ekonomi** som helhet: vad är det som skapar arbetslöshet och inflation och vad avgör hur snabbt ekonomin växer? Vad orsakar svängningar och kriser och vad kan man göra åt dem?

■ I kapitel 8 följer en mer konkret översikt över hur den **svenska ekonomin** utvecklats under de senaste årtiondena. Det sista kapitlet är ett kort diskussionsunderlag med frågor om vilken framtida ekonomi vi ska ha.

Modeller och verklighet

Många tycker att ekonomer uttrycker sig krångligt, med många facktermer. I den här boken kommer du att få lära dig en rad sådana. Bit ihop! Det blir lättare att förstå nyheter och debatt om du vet vad termerna betyder.

En annan vanlig kritik är att ekonomer talar abstrakt. Ja, så är det ibland. Men det finns en anledning. Skälet är att de förenklar. Ekonomi handlar ju om människor; hur vi väljer att arbeta, spara och konsumera. Men bara lilla Sverige består av över nio miljoner människor. Jätteländer som Kina och Indien har över en miljard invånare var. Det blir omöjligt att i detalj beskriva hur alla dessa människor fattar beslut och samverkar med varandra. Det skulle bli alldeles för komplicerat.

När de gör sina analyser arbetar ekonomerna därför inte med den verkliga ekonomin, utan med en sorts förenklade versioner – **modeller** – av ekonomin. Sådana modeller kan vara matematiska, där de ekonomiska sambanden beskrivs som ett ekvationssystem: Om penningmängden ökar med x procent så stiger priserna med y procent. Man kan också i diagram och bilder framställa centrala samband i ekonomin; i den här boken kommer du att se flera exempel på det. Gemensamt för de olika modellerna är att de koncentrerar sig på de viktigaste sambanden och lämnar åt sidan det som är mindre viktigt.

Den här boken förenklar medvetet den komplicerade verkligheten. Jag kommer att anta att konsumenter och företag beter sig på ett visst sätt, förenklat beskriva under vilka förhållanden de möts och hur utbytet dem emellan organiseras. Inte i det verkliga livets alla detaljer – utan hur det ser ut ”i genomsnitt”, i normalfallet.

En "mjuk" vetenskap

Vanligen är det just så vetenskapsmän och forskare arbetar – oavsett om de är naturvetare (som fysiker och kemister) eller samhällsvetare (som ekonomer och statsvetare). Man måste försöka finna det väsentliga. Men du som läsare måste naturligtvis vara vaksam: är det rätt saker jag lyfter fram eller har jag skurit bort något som är viktigt? Här kan ekonomer med olika värderingar ha olika uppfattningar.

Ekonomi handlar ju om arbetslöshet, inkomstskillnader, börser och vinster – och en rad andra ting som människor kan värdera på helt olika sätt. Ekonomernas personliga värderingar – vad som är viktigt och hur de ser på orättvisor och skillnader – kan därför påverka deras resonemang och slutsatser. Nationalekonomi kallas ibland därför en "mjuk" vetenskap, till skillnad från de "hårdare" naturvetenskaperna där värderingarna inte spelar lika stor roll.

"Om man lägger alla världens ekonomer efter varandra i en lång rad, så når de ändå inte fram till en gemensam slutsats."

GEORGE BERNARD SHAW, IRLÄNSK FÖRFATTARE

Den här boken är skriven för att återspegla hur huvudfåran av svenska ekonomer tänker i dag. Men alla delar inte ekonomernas analys – andra samhällsvetare, såsom sociologer och statsvetare, kan göra andra bedömningar. Även bland ekonomer finns olika uppfattningar om exempelvis statens roll kontra marknadens, och om löneskillnader och konkurrens. Och när det gäller att göra prognoser – konkreta framtidsspaningar – om vart ekonomin är på väg så kan ekonomer hamna på helt olika spår, beroende på att de har olika syn på de ekonomiska sambanden eller helt enkelt gör olika bedömningar av i vilken riktning teknik, handel eller politik rör sig.

Så fundera medan du läser den här boken och olika ekonomiartiklar: vad är objektiva fakta och vad är subjektivt tyckande? Diskutera gärna med dina klasskamrater.

Inga gratisluncher!

Ekonomer verkar ofta tråkiga. De pratar ofta om kostnader, att rätta mun efter matsäck med mera. Ett vanligt ekonomuttryck är ”det finns inga gratisluncher”. Med det menas just att allt har en kostnad.

Ekonomi handlar om hushållning, om att inte slösa med jordens eller våra egna begränsade resurser. När det bara finns ett begränsat antal timmar att arbeta, eller en viss mängd naturresurser eller maskiner tillgängliga, då gäller det att hushålla med dem. Vi bör därför alltid sträva efter att arbeta och producera så **effektivt** som möjligt – sätta in resurserna där de ger störst nytta, använda dem så snålt som möjligt och inte slösa med dem.

Men även då vi lyckas med det finns ändå alltid en **alternativkostnad**. Med det menas att vi alltid skulle kunna använda våra resurser till något annat – som vi nu går miste om. I den meningen ”kostar” all verksamhet. Även när det ser ut som om vi kan få något ”gratis” så kostar det – genom att någon annan betalar eller genom att resurserna hade kunnat användas på något annat sätt. Det finns inga gratisluncher ...

Det finns inget gratiskaffe ...

Om du åker tåg eller flyger så kan du få höra av den som serverar att ”kaffet är gratis”. Det är fel. Det finns inget gratiskaffe, lika lite som det finns gratisluncher. Kostnaden för kaffet ligger inbakad i biljettpriset. Den som tar en kopp har redan betalat för den. Och den som avstår har också betalat ...

Relativa fördelar

Om vi ska producera varor och tjänster så effektivt som möjligt bör var och en av oss – såväl individer som företag – koncentrera oss på det vi är bäst på. Då blir den sammanlagda produktionen så stor som möjligt, och genom att byta (köpa och sälja) det vi producerat med varandra kan var och en få mer än om vi hade specialiserat oss på något annat vis.

Egentligen är det självklart. Om jag är bättre än dig på att skriva läroböcker, men du är bättre än mig på att vårda sjuka, så bör du bli läkare eller sjuksköterska medan jag skriver. Det är bättre – både för patienterna och för bokläsarna – än om vi skulle göra tvärtom.

Hur organiserar man då arbetet om någon är bättre på båda delar? Jo, då bör vi dela upp arbetet mellan oss så att var och en gör det han eller hon är **relativt** bäst på. För att ta ett exempel: Zlatan Ibrahimovic är en av världens bästa fotbollsspelare. Han är stark och snabb. Det gör att han antagligen också är bättre på att klippa sin gräsmatta än vad grannpojken är. Men relativt sett är grannpojken mindre dålig på gräsklippning än på fotboll. Det är därför bättre att han klipper gräset medan Zlatan spelar, än att de gör tvärtom.

Samma resonemang gäller för företag och länder. Företagen bör tillverka och sälja det de är relativt sett bäst på. När företag i olika länder handlar med varandra över gränserna bör de också specialisera sig enligt sina relativa fördelar. Då blir den totala produktionen större, och de som handlar med varandra får en större kaka att dela på. I länder med lågutbildad arbetskraft konkurrerar företagen ofta med relativt enkla och billiga varor. I länder med välutbildad arbetskraft specialiserar sig företagen vanligen på mer avancerad teknik.

Därför är ekonomer normalt för fri handel, specialisering och ett fritt utbyte av varor och tjänster på marknaden. Då kan hushåll, företag och länder koncentrera sig på det de är (relativt sett) bäst på, och den sammanlagda produktionen blir större. Naturligtvis gäller inte detta utan inskränkningar. Som vi ska se i senare kapitel kan problem som miljöförstöring medföra att staten måste stoppa viss tillverkning eller lägga straffskatter på den, i syfte att få företagen att gå över till mer miljövänlig teknik.

Ekonomin
hänger
ihop med
naturen.

Det ekonomiska kretsloppet

En förenklad bild av samhällsekonomin – en sorts modell – kan se ut som i figur 1. Ekonomin beskrivs här som ett samspel mellan hushåll och företag. Hushållen köper varor och tjänster från företagen och betalar med pengar. Inkomsterna som de använder för detta kommer från att de arbetar och får lön. Några äger dessutom kapital eller naturresurser (mark, gruvor, olja m.m.) som de kan sälja till företagen.

Mötesplatsen mellan hushåll och företag till vänster i figuren är **marknaderna för varor och tjänster**; det är här din familj köper varorna till frukostbordet. Till höger i figuren finns **marknaden för produktionsfaktorer**, det vill säga de insatser av arbete, kapital och naturresurser som sätts in i produktionen. Här får dina föräldrar de inkomster de behöver för att köpa frukostmaten. I nästa kapitel ska vi beskriva hur marknaderna fungerar, det vill säga hur priser, löner och räntor bestäms.

Bilden är kraftigt förenklad. I verkligheten finns också den offentliga sektorn, som dels tar ut skatt av hushållen, dels förser dem med bidrag av olika slag (såsom barnbidrag, föräldrapenning och pension) och viktig service (polis, vård, skola, omsorg). Dessutom förekommer utbyte med andra länder, som både köper varor och tjänster av svenska företag och säljer annat till oss.

Det ekonomiska kretsloppet i figur 1 är dessutom bara en del av ett större kretslopp. Ekonomin hänger samman med naturen. För att tillverka varor och tjänster använder vi naturresurser som järnmalm, olja och skog. Tillverkningen ger också avfall – utsläpp av partiklar och växthusgaser i atmosfären, gifter i vattendrag och marker, och förstås vanliga sopor. Att se till att resurserna räcker och att avfallet inte förgiftar vår planet har blivit en allt viktigare uppgift i takt med att världsekonomin växer. Samspelet mellan det ekonomiska och det **ekologiska kretsloppet** är därför av avgörande betydelse för välfärd och utveckling. Det ämnet ska vi undersöka i senare kapitel.

Figur 1 Det samhällsekonomiska kretsloppet

Företagen producerar varor och tjänster med hjälp av produktionsfaktorer: arbete, kapital och naturresurser. Företagen betalar hushållen en ersättning för att de får utnyttja dessa produktionsfaktorer: lön till dem som arbetar, räntor och vinster till dem som lånat ut kapital eller äger aktier i företaget.

Hushållen använder sina inkomster till att köpa varor och tjänster som företagen tillverkat. På detta sätt strömmar varor, tjänster och produktionsfaktorer mellan hushåll och företag och motsvaras av betalningsströmmar i andra riktningen.

Summan av alla färdiga varor och tjänster som köps och säljs på marknaden för varor och tjänster kallas nationalprodukt. Den är i denna enkla modell lika stor som nationalinkomsten – summan av alla inkomster som hushållen får när de på marknaden för "produktionsfaktorer" säljer sin arbetskraft, sitt kapital och de naturresurser de äger.

Vad har vi lärt?

■ **Produktionsresurserna** – planetens natur och miljö, vår tid och våra kunskaper, tillgången på pengar och maskiner med mera – är knappa i förhållande till våra önskningar och behov. Därför måste vi hushålla med dem. Eftersom vi inte kan få allt vi vill ha är vi tvungna att **prioritera och välja**.

■ Att resurserna är knappa betyder också att allt har en kostnad. Det finns inga gratisluncher. Någon måste alltid betala. Om inte annat så har allt en alternativkostnad; vi hade kunnat **använda resurserna till något annat** som vi nu får avstå ifrån.

■ För att minska kostnaderna och producera så effektivt som möjligt bör var och en specialisera sig på det han eller hon är **relativt bäst på**. Det gäller både företag och människor. Resurserna ska sättas in där de ger störst avkastning. Då blir den sammanlagda kakan störst.

■ Om utbytet och **handeln får ske fritt** kommer företag att satsa på det som ger högst avkastning – och då blir produktionsresultatet det högsta möjliga.

Ekonomer hävdar alltså att vi inte kan få allt vi vill ha, att vi måste välja och att vi bör **använda våra resurser så effektivt som möjligt**. Ibland kallas samhällsekonomi därför "den dystra vetenskapen". Själv tycker jag inte att ekonomi är dystert. Tvärtom är det ett spännande ämne, om viktiga frågor som berör oss alla.

I de följande kapitlen ska vi borra djupare i några av dessa frågor. Vi ska se hur marknaderna fungerar mer i detalj – men också se vad som sker när de inte fungerar och staten måste gripa in för att tämja dem. Vi ska därefter diskutera hur ekonomisk politik kan utformas för att ekonomin som helhet ska undvika kriser och miljöskador.

Marknadsekonomin

– som en "osynlig hand"

I förra kapitlet ställdes frågan hur maten på ditt frukostbord kom dit, från jordens alla hörn, utan någon central samordning. Svaret är att alla de inblandade företagen och deras anställda – chaufförer, hamnarbetare, teplockare, snickare, bönder som levererar kött och ägg – finns på olika marknader, där de säljer sina produkter. Deras kunder säljer dem i sin tur vidare på nästa marknad, och så vidare, tills de levereras till din livsmedelsbutik – där du och dina föräldrar handlar.

I det här kapitlet ska vi undersöka hur dessa marknader fungerar, hur köpare och säljare möts och hur priserna bestäms.

Marknaden

Med **marknad** menas en mötesplats för köpare och säljare. Det kan vara en mindre mötesplats, som livsmedelsbutiken, eller en större, till exempel en mässas – eller en elektronisk marknad, där köpare och säljare sitter långt ifrån varandra men gör upp affären över nätet eller via telefon.

Marknader kan alltså vara av olika slag, med helt olika varor och tjänster, och med många kunder och leverantörer. Men gemensamt för dem är att de har två sidor: utbud och efterfrågan.

Marknadens två sidor

- **Utbudet:** Vad tillverkarna har att erbjuda och vilka priser de kräver.
- **Efterfrågan:** Vad kunderna önskar och hur mycket de vill betala.

Självfallet finns många faktorer som avgör hur efterfrågan ser ut. För varor som kläder och musik är modet viktigt. Modet kan växla, många vill ha det senaste, och då ändras också efterfrågan. Köparnas inkomster spelar självfallet roll. Ju rikare kunderna är, desto fler och dyrare varor kan de köpa.

Också utbudet påverkas av en rad faktorer. Tillverkarnas kostnader är viktiga eftersom de avgör vilket pris företagen måste begära för att gå med vinst (eller i alla fall undvika förlust). Kostnaderna påverkas i sin tur av hur företagen organiserar produktionen: hur många anställda har de, vilken teknik använder de, hur effektiva är de?

Alla dessa faktorer – mode och smak, inkomster, kostnader och teknik – ändras ständigt. Men om vi ska analysera dem alla samtidigt blir analysen väldigt komplex. Låt oss därför göra ett förenklande antagande, så som diskuterades i det förra kapitlet. Låt oss ta en sak

i taget och nöja oss med hur marknaden fungerar *just nu*, med hushållens inkomster, företagens kostnader, mode och teknik låsta vid dagens situation.

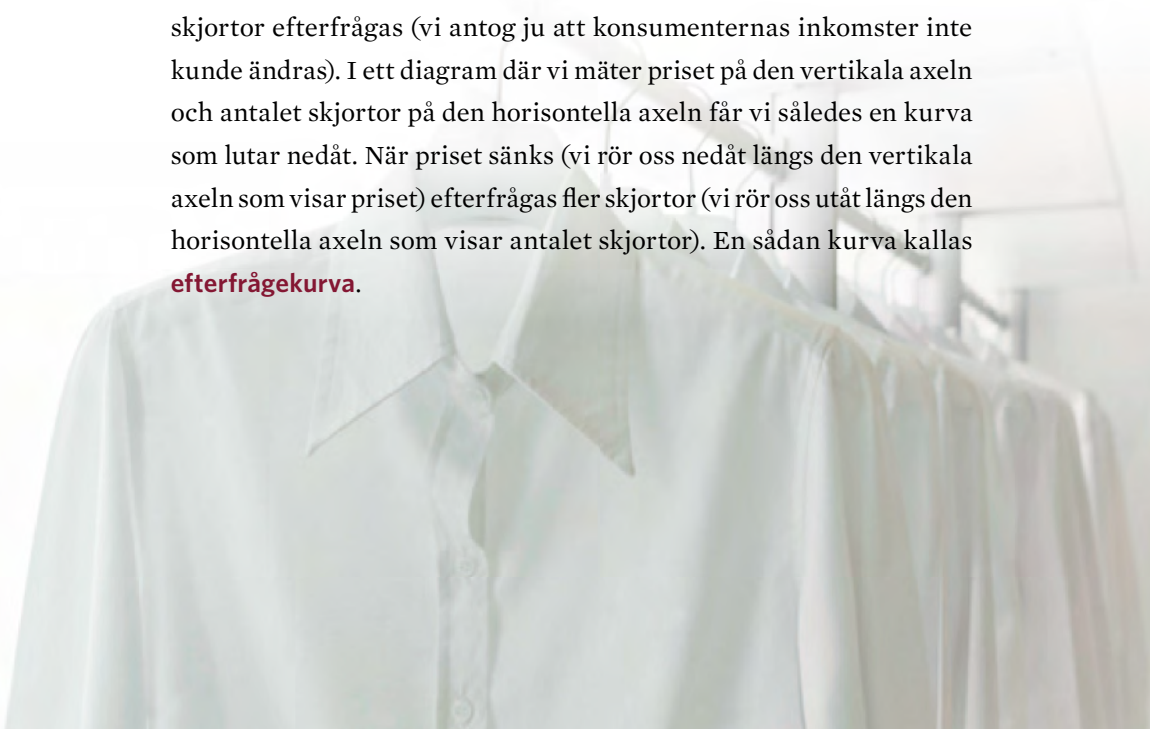
Då upptäcker vi att **priset** spelar en central roll. Priset är nämligen ofta (men inte alltid) lättrorligt, och kan fungera både som stötdämpare och som pådrivare om köpare och säljare inte är överens.

Den viktiga prismekanismen

Priset är en viktig signal, som visar för köpare och säljare hur de bör anpassa sin efterfrågan respektive sitt utbud. Hur **prismekanismen** fungerar är därför helt avgörande för hela den process som leder till att du får din frukost.

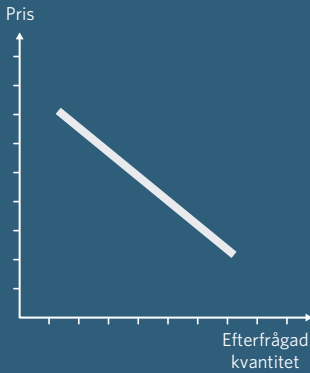
Vi undersöker prismekanismen med hjälp av en enkel modell av det slag som diskuterades i kapitel 1; en modell av en marknad för någon vanlig vara, säg skjortor. Den består av två sidor: efterfrågan på skjortor (hur mycket skjortor du och andra konsumenter vill ha och kan betala för), och utbudet (hur många skjortor som tillverkarna bjuder ut till vilka priser).

Det är då rimligt att tro att ju dyrare skjortorna är, desto färre skjortor efterfrågas (vi antog ju att konsumenternas inkomster inte kunde ändras). I ett diagram där vi mäter priset på den vertikala axeln och antalet skjortor på den horisontella axeln får vi således en kurva som lutar nedåt. När priset sänks (vi rör oss nedåt längs den vertikala axeln som visar priset) efterfrågas fler skjortor (vi rör oss utåt längs den horisontella axeln som visar antalet skjortor). En sådan kurva kallas **efterfrågekurva**.

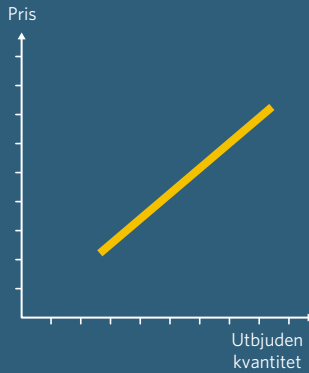

Figur 2 Den enkla marknadsmodellen

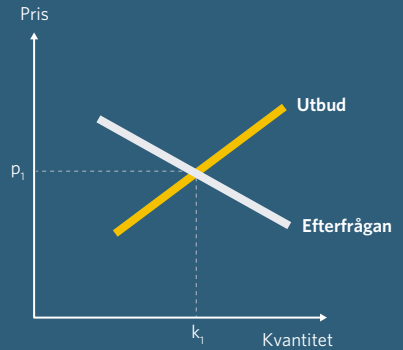
2.1 Efterfrågekurvan.

2.2 Utbudskurvan.

2.3 Jämvikt.

Diagrammen visar marknaden för en vara – till exempel skjortor.

I figur 2.1 illustreras att konsumenterna efterfrågar fler skjortor då priset faller.

I figur 2.2 visas att ett stigande pris lockar tillverkarna att producera fler skjortor.

I figur 2.3 ser vi att det finns ett jämviktspris, p_1 .

Utbudskurvan kommer att luta åt andra hållet, uppåt. Det är ju rimligt att tro att om priset höjs vill företagen tillverka och bjuda ut fler skjortor (vi antog ju att kostnaderna inte ändrades, och då ger högre pris högre vinst). När vi rör oss uppåt längs prisaxeln ökar således antalet skjortor som bjuds ut.

Om vi sätter ihop de båda kurvorna i ett diagram märker vi att kurvorna korsar varandra vid ett speciellt pris. I figur 2.3 kallas det p_1 . Det priset är viktigt. Just vid det priset efterfrågar nämligen konsumenterna precis lika många skjortor som producenterna tillverkar, nämligen k_1 . Just vid det priset kan alltså båda parter – tillverkarna och deras kunder – fullfölja sina planer samtidigt. Det kallas därför **jämviktspriset**.

Marknaden söker sig mot jämvikt

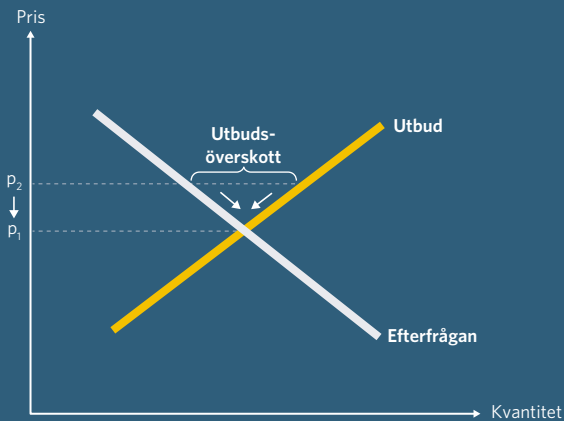
Det speciella med en fri marknad – där konsumenter och producenter bestämmer själva – är att den av sig själv söker sig mot jämvikt. Så fort priset avviker från jämviktspriset börjar ekonomin anpassa sig mot jämvikt.

Vad skulle hända om priset på skjortor av någon anledning ligger högre än jämviktspriset? Då tycker konsumenterna att det är för högt och vill inte köpa så många. Skjortfabrikörerna däremot, tjänar pengar på det höga priset och vill gärna sälja mycket. Men den kvantitet de utbjuder till det höga priset blir då större än den volym konsumenterna vill köpa. Alltså uppstår ett **utbudsöverskott**, det blir skjortor över. Företagen får då inte avsättning för hela sin produktion. De måste sänka priset för att bli av med skjortorna. När de gör det, köper konsumenterna fler skjortor. Processen fortsätter tills priset sjunkit ner till jämviktspriset, där alla skjortor går åt.

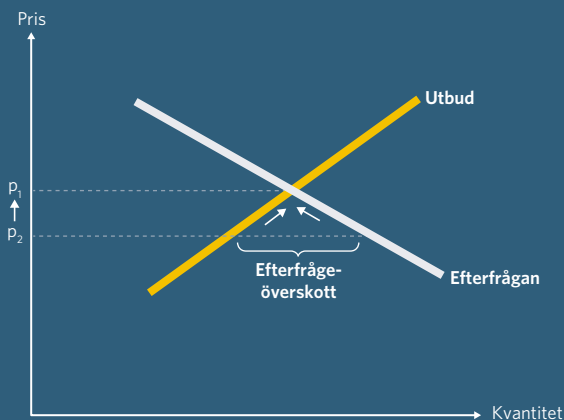
Om det motsatta skulle inträffa – att priset ligger lägre än jämviktspriset – går processen åt andra hållet. Då vill konsumenterna köpa mer, men tillverkarna vill inte utbjuda så mycket. Därmed uppstår ett **efterfrågeöverskott**. Den höga efterfrågan gör att lagren minskar och att företagen kan höja priserna. Vinsterna stiger och lockar fram ökad produktion. Produktionen ökas och priset stiger tills jämviktspriset nås.

Priset som signal

Utbuds- och efterfrågemodellen används ofta. Den förklarar prisrörelser med efterfråge- och utbudsöverskott på marknaden. Om en varas pris stiger, jämfört med andra varors, betyder det att den är starkt efterfrågad. Om priset faller är däremot efterfrågan förhållandevis svag. Priset fungerar därmed som en signal till företagen om hur de ska ändra sin produktion. Om priset faller ska företagen minska tillverkningen, om det stiger ska de sätta in mer resurser och tillverka mer. På det viset styr prissignalerna hur marknaderna rör sig.

Figur 3 Utbudsöverskott

Om marknadspriset p_2 ligger över jämviktspriset, vill producenterna tillverka fler varor än konsumenterna vill köpa. Då uppstår ett "utbudsöverskott", som pressar ner priset, tillbaka till jämviktsnivån.

Figur 4 Efterfrågeöverskott

Om marknadspriset ligger under jämviktspriset, vill konsumenterna köpa mer varor än vad tillverkarna vill producera. Då uppstår ett "efterfrågeöverskott", som driver upp priset mot jämvikt.

I verkligheten är det dock inte fullt så enkelt. Efterfråge- och utbudskurvorna kan se annorlunda ut än de enkla raka linjer som jag ritat här, det kan ta tid för signalerna att nå fram, konkurrensen kan vara satt ur spel. Information om marknadspriserna kanske inte når alla konsumenter. I följande kapitel ska vi se hur analysen då blir mer komplicerad.

Men den här enkla utbuds- och efterfrågemodellen kan även användas för att analysera vad som sker om de bakomliggande faktorer som vi hållit konstanta (inkomster, kostnader, mode, teknik m.m.) förändras.

■ Vad händer om konsumenternas inkomster ökar? Jo, de får råd att köpa fler skjortor – eller betala mer per skjorta. I diagramform betyder det att efterfrågekurvan förflyttas utåt, till höger. Om utbudskurvan ligger still förskjuts också kurvornas skärningspunkt uppåt och högerut (kontrollera själv i diagrammen ovan!). Jämviktspriiset stiger alltså, liksom antalet sålda skjortor.

■ Vad händer om ny teknik införs i skjortproduktionen och gör tillverkningen billigare? Då skjuts utbudskurvan neråt, vilket betyder att de båda kurvornas skärningspunkt förskjuts nedåt och högerut (kontrollera själv!). Jämviktspriiset faller och konsumenterna har råd att köpa fler skjortor.

Så kan man se hur en förändring på en marknad ger effekter som sprider sig genom hela ekonomin. Om modet ändras, och ett visst plagg plötsligt blir populärt, ökar efterfrågan på den marknaden. Priset på det nya plagget stiger, medan priset på det som blivit omodernt faller. Det här påverkar vinsterna i företagen – upp respektive ner – vilket lockar vissa att expandera medan andra drar ner. Det kan i sin tur ge effekter på lönerna – upp för den som jobbar i ett framgångsrikt företag, ner för den som har otur att vara anställd i ett företag som går dåligt. Därigenom lockas fler att söka jobb i de företag som går bra – och därmed har konsumenternas efterfrågan via ändrade prissignaler fått effekter på företagets produktion och på människors jobb och löner tvärs igenom hela ekonomin.

Det är just den här typen av samspel mellan konsumenter och företag på olika marknader som ställer juice och ägg på ditt frukostbord – utan att några myndigheter lägger sig i.

Många olika marknader

Analysen kan tillämpas på olika sorters marknader, inte bara för varor och tjänster. Den kan också ge insikter i marknaderna för **arbete** och **kapital**. Vi ska studera dem mer i detalj i senare kapitel. Tills vidare kan vi notera att dessa marknader ligger på högersidan i det kretslopp som visades i figur 1 i förra kapitlet. Arbetsmarknaden och kapitalmarknaden är enormt viktiga. På **arbetsmarknaden** bestäms hur mycket vi arbetar och vilka löner vi får. **Kapitalmarknaden** avgör hur mycket hushållen lånar och till vilken ränta, samt hur företagen kan få det finansiella kapital (lån och aktier) de behöver för att växa.

Också på arbete finns en efterfrågan – nämligen hur många personer företagen (arbetsgivarna) vill anställa för en viss lön. Utbudet av arbete påverkas också av lönen. Det vanliga är att högre lön lockar fler att arbeta fler timmar. Även på arbetsmarknaden finns alltså en uppåtlutande utbudskurva och en nedåtlutande efterfrågekurva. Och ett jämviktspris, där en jämviktslön innebär att både arbetstagares och arbetsgivares planer kan tillgodoses.

Liksom på andra marknader varierar lönen runt jämviktspriset. Om lönen skulle råka ligga under jämviktslönen råder efterfrågeöverskott,

det vill säga brist på arbetskraft. Då pressas lönerna upp. Om lönen däremot ligger över jämviktslönen råder utbudsöverskott, det vill säga arbetslöshet. Då pressas lönerna ner.

I verkligheten fungerar det inte riktigt så här enkelt. "Arbetskraften" består ju av människor av kött och blod. Lönen påverkas därför också av uppfattningar om vad som är rimligt och rättvist. I senare kapitel ska vi se hur arbetsmarknaden fungerar när vi tar hänsyn till sådana viktiga faktorer.

Också marknaden för olika sorters kapital – aktier och krediter (lån) – kan illustreras med utbuds- och efterfrågeanalys. Räntan – det du får om du lånar ut respektive det du får betala om du lånar – är ju en sorts pris på krediter. Hög ränta lockar fler att låna ut, men minskar efterfrågan på lån. Jämviktsräntan är det pris på krediter som får utbud och efterfrågan att gå ihop. Låg ränta lockar fler att låna och skuldsätta sig, medan hög ränta gör att långivarna, till exempel bankerna, vill låna ut mer.

Marknaden för lån kallas **kreditmarknaden** och är en del av kapitalmarknaden. **Aktiemarknaden**, där man handlar med aktier – det vill säga ägande – är även den en del av kapitalmarknaden. En aktie är en ägarandel i ett företag. Efterfrågan på aktier beror på vad köparna tror om framtida produktion och vinster; ju mer optimistiska framtidsutsikter, desto högre kurser (priser) på börsen (aktierna).

Vi återkommer till kreditmarknaden och börsen i senare kapitel. Poängen redan här är att vår enkla utbuds- och efterfrågeanalys ger viktiga lärdomar också för arbetsmarknad och kapitalmarknad. Brist på arbetskraft pressar upp lönerna, medan arbetslöshet trycker ner dem. Låg ränta lockar människor att låna mer.

Ett system av marknader

På det här sättet kan man analysera olika typer av förändringar på olika marknader, och även hur de fortplantar sig från en marknad till en annan. Ta olja som exempel. Oljan är en viktig insatsvara – det vill säga den behövs för produktionen av många andra varor och tjänster.

Den smörjer maskiner, används för att göra plast, och driver de flesta bilar och lastbilar. Om kostnaderna för att utvinna olja stiger pressas utbudskurvan för olja upp. Oljepriset stiger. Det medför att företag och hushåll minskar sin efterfrågan på olja.

Denna förändring på oljemarknaden får följeffekter på en rad andra marknader. Kostnaderna för oljedrivna transporter stiger. Alltså kör folk mindre bil. I stället kanske fler börjar åka tåg. Och så småningom börjar konsumenterna efterfråga snålare bilar – vilket sätter igång en teknisk utveckling där bilarna drar mindre bensin och där tillverkarna börjar utveckla alternativa motorer, såsom elmotorer och hybrider.

Dyrare olja ger bensinsnålare bilar och mer tågresande. Vilka andra faktorer kan påverka hur vi väljer att resa?

Så ser ekonomin ut: ett jättelikt nätverk av olika marknader för olika varor och tjänster. Förändringar på en marknad sätter igång en serie förändringar på andra marknader. Priser, utbud, efterfrågan, teknik och beteenden förändras – just beroende på vilka signaler priser och prisförändringar sänder ut.

Allt detta sker utan någon central kontrollinstans eller myndighet. Det är konsumenterna och företagen själva som hela tiden anpassar sig till nya förutsättningar. De styrs "som av en osynlig hand" som 1700-tals-ekonomen Adam Smith uttryckte det. Och det är marknaden och priset som utgör denna osynliga hand. Den svenska ekonomen Assar Lindbeck har sagt att marknaden fungerar som en enormt snabb dator som får konsumenter och företag att samspela – på ett sätt som leder till jämvikt i ekonomin utan att de inblandade nödvändigtvis är medvetna om det.

ADAM SMITH
– den förste nationalekonomen

Skotten Adam Smith (1723–1790) brukar kallas den förste nationalekonomen. I sin stora bok *Nationernas välstånd* försökte han klarlägga vad som skapar ekonomiskt välstånd. Hans slutsats var att industriell produktion, där man specialiserar sig på olika arbetsmoment, höjer produktiviteten (produktionen per timme) enormt. Men när människor och företag gör olika saker, måste de sedan byta sina respektive produkter. Den som jobbar på spikfabriken kan inte äta spik. Han får lön som han använder för att köpa andra varor och tjänster. På så vis knyts människornas ekonomiska aktivitet samman genom marknaden och prisets signaler.

För att marknaderna ska fungera väl krävs att konkurrensen mellan företagen är hård. Det är den fria konkurrensen som får bagaren att baka ett gott bröd, slaktaren att framställa mört kött och bryggaren att brygga ett starkt öl; för det är konkurrensen som gör att bara de bästa företagen överlever. Konkurrensen styr produktionen som "en osynlig hand".

Smiths slutsats var att myndigheterna borde lämna marknaderna i fred. Genom sin analys och sina politiska rekommendationer har Smith blivit symbolen för den fria marknadsekonomin.

Konkurrens och monopol

För att marknadsekonomin verkligen ska fungera på det här viset krävs att konkurrensen är hård och att marknaden inte domineras av några få stora företag. Företagen måste vara så små i förhållande till marknaden som helhet att de inte själva kan sätta priser på tvärs mot marknaden. ”**Ren konkurrens**” måste råda.

Men så är inte alltid fallet. I verkligheten krävs ibland dyra investeringar i gigantiska maskiner. Maskiner i pappersfabrikerna och dataföretagens serverhallar kan kosta miljarder. Likadant är det med bankernas IT-system och läkemedelsindustrins utvecklingskostnader. Kraven på så stora investeringar gör det ofta omöjligt för små företag att ta sig in på marknaden. Ibland är marknaden så pass liten att det helt enkelt inte ryms så många företag på den. I mindre byar finns det exempelvis bara underlag för en enda livsmedelsbutik. Ibland kan ett företag ha kommit på en ny produkt eller en ny produktionsteknik före konkurrenterna, och därmed lyckats få ett rejält försprång.

I dessa och andra fall kan marknaden komma att domineras av några få företag. Det kallas **oligopol** (fåtalsvälde). Ibland kan ett enda företag ta kontroll över hela marknaden. Det kallas **monopol**.

Ett monopolföretag är inte utsatt för samma konkurrens som ett litet företag på en ren konkurrensmarknad. Därför är inte pressen på monopolet lika hård att producera så effektivt som möjligt, med låga kostnader. På en monopolmarknad är därför priset vanligen högre än det skulle ha varit på en konkurrensmarknad. Innebörden är att konsumenterna gör en förlust – de får avstå en större del av sina inkomster. Monopolisten däremot, gör en vinst. Men samhällsekonomin som helhet fungerar mindre effektivt.

Ofta ingriper staten i ett sådant läge. De flesta länder, däribland Sverige, har en särskild **konkurrenslagstiftning** som förhindrar samverkan mellan storföretag på konsumenternas bekostnad. Ibland går staten in och bryter upp monopol för att skärpa konkurrenstrycket. Det brukar ekonomer gilla, eftersom marknaden då fungerar bättre.

Vad har vi lärt?

- På en fri marknad kommer företag och konsumenter normalt fram till ett jämviktspris där båda parter kan fullfölja sina planer. Om priset är för högt kommer det att pressas ner. Om det är för lågt pressas det upp.
- Priset är en signal till både hushåll och företag. Stigande priser betyder högre vinster och att mer resurser bör slussas till de företagen. Fallande priser betyder lägre vinster och att de företagen bör krympas. Detta ger motsvarande effekter på lönerna, som stiger i framgångsrika företag men pressas tillbaka i företag som går dåligt.
- Marknadsmekanismen, konkurrensen och prissystemet gör att ekonomin – som styrd av en "osynlig hand" – klarar sig bra på egen hand. Förutsatt att konkurrensen är ren och hård.
- I några fall – oligopol och monopol – kan enskilda företag uppnå en så dominerande position på marknaden att de kan pressa upp priserna och få konsumenterna att betala mer, utan att det de levererar nödvändigtvis är bättre. Då försvagas konkurrensen och marknaderna fungerar mindre effektivt. I ett sådant läge kan staten hjälpa till genom åtgärder för att skärpa konkurrensen. Då fungerar marknaden bättre.

Ofta kan dock statliga ingrepp mot prismekanismen och marknaden göra att ekonomin fungerar sämre. Det är ämnet för nästa kapitel.

Staten och marknaden

– ibland motståndare, ibland partners

Förra kapitlets utbuds- och efterfrågemodell visar att med en väl fungerande marknad hittar företagen och deras kunder av sig själva fram till en marknadsjämvikt. Då kan båda sidor fullfölja sina planer, utan inblandning från staten. Den vanliga slutsatsen bland ekonomer är att politikerna bör låta bli att lägga sig i marknaden. Låt marknadsekonomin sköta sig själv!

Men ibland fungerar inte marknaden så väl som i den enkla modellen. Det här kapitlet handlar om hur staten då kan gripa in på olika sätt och hur marknaden reagerar på detta.

Ibland behöver staten gripa in

Ett skäl till att staten kan behöva agera är vad som nämndes i förra kapitlet, att monopol och oligopol inskränker konkurrensen och bör brytas upp. Men det finns fler skäl:

- Marknaden ger sällan på egen hand en **inkomstfördelning** som medborgarna och deras politiker accepterar. Inkomstskillnaderna blir större än vad de flesta tycker är rättvist. Då försöker staten jämna ut inkomsterna. Det kan ske genom att beskatta höginkomsttagare och föra över pengar till låginkomsttagare, sjuka och arbetslösa. I kommande kapitel kommer vi att diskutera den uppgiften närmare.
- Vissa tjänster är sådana som knappast kan köpas eller säljas på en marknad över huvud taget. Nationellt försvar är ett exempel, ett annat är rättsväsendet. Därför sköter staten militär, polis och domstolar, och finansierar dem via skatter. Ibland är det också omöjligt att ta betalt för vissa nödvändiga tjänster. Fyrar behövs för att leda fartyg i farliga vatten – men det går inte att ta betalt av den som ser fyrens sken. Sådana tjänster där det inte finns några privata köpare kallas **kollektiva varor**.

■ Ibland kan förbrukningen av en vara eller tjänst ge bieffekter som påverkar fler än bara köpare och säljare. Det kallas **externa effekter**. Sådana kan vara av olika slag, och ge både positiva och negativa samhällsekonomiska effekter.

Ibland kan de externa effekterna vara ”positiva”; då ger konsumtionen av varan eller tjänsten goda samhällsekonomiska effekter utöver det som den enskilde konsumenten får. Utbildning är en sådan tjänst. När du går i skola och lär dig språk, matematik och historia gynnar det inte bara dig. Hela samhället blir bättre av att många medborgare får god utbildning. Vår sammanlagda produktionsförmåga, vår förmåga att begripa komplicerade argument och vår möjlighet att ta till oss litteratur och kultur förbättras av utbildning. Det ger ett bättre samhälle i stort.

Om de externa effekterna är positiva bör staten stimulera produktionen av den varan eller tjänsten. När det gäller utbildning betyder det att staten betalar större delen av kostnaden för utbildning. Eleven kan alltså få utbildningen gratis – eller till ett pris som är långt under produktionskostnaden (lärarlöner och kostnader för lokaler, läromedel m.m.). Därigenom kan alla få råd att skaffa sig en bra grundutbildning.

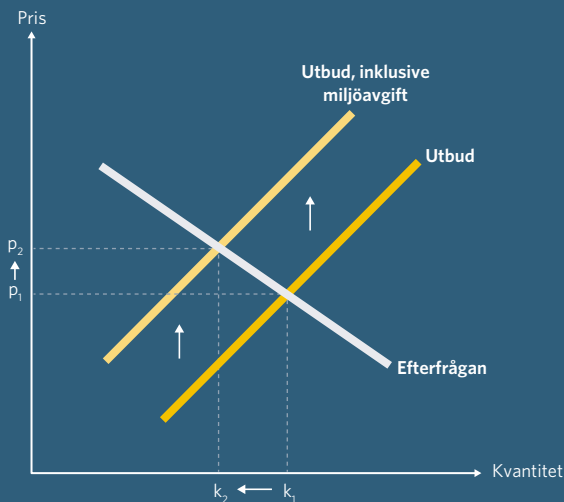
Miljöpolitik

Externa effekter kan också vara negativa. Om ett företag släpper ut gifter i avloppet förstörs fiske- och badmöjligheter för dem i närheten. Det ger skadliga samhällsekonomiska effekter. Ofta beror miljöförstöringen på att det är billigt – kanske till och med gratis – att smutsa ner. Företagen behöver inte betala kostnaderna för att rena vatten och atmosfär efter sina utsläpp. Med ekonomögon betyder det att priset på varan är för lågt; det tar inte hänsyn till samtliga kostnader, inklusive miljöförstöringen. Då blir uppgiften att ”sätta pris på miljön”, det vill säga tvinga företagen att betala kostnaderna för den nedsmutsning de själva orsakar. Det kan till exempel ske genom att en särskild skatt eller avgift läggs på produktionen av den miljöfarliga varan. Då minskar efterfrågan och därmed också tillverkningen av den miljöfarliga produkten.

Slutsatsen blir alltså att höja priset på miljöskadlig produktion. Men många icke-ekonomer tänker spontant tvärtom. Den statliga myndigheten Naturvårdsverket brukar göra enkäter om vad svenska folket tycker om miljöriskerna. En stor majoritet brukar svara att de är oroliga och gärna vill bidra, till exempel genom att betala lite mer för ”gröna” varor.

Det låter bra. Men för en ekonom är det helt fel svar. Det är ju de *miljövänliga* varorna och tjänsterna som borde vara billiga – inte de som skapar miljöförstöring. De bör snarare vara dyrare! För då stimuleras ju konsumenterna att köpa ”grönt”. Det ligger då i varje konsuments egenintresse att styra över sina inköp och sin konsumtion till ett mer hållbart mönster. Då drar egenintresset och samhällsintresset åt samma håll, och både konsumenter och företag får direkt intresse av att minska utsläpp och utveckla ny, miljövänlig teknik.

Figur 5 Miljöskatter ger högre pris på miljöskadliga varor och tjänster

Några företag smutsar ner i naturen. Tillverkningen förorsakar skadliga utsläpp. För att minska miljöförstöringen bestämmer myndigheterna att fördyra produktionen genom att lägga på en miljöavgift. Stigande kostnader innebär att utbudskurvan skiftar uppåt. Detta medför att den tillverkade mängden minskas (från k_1 till k_2) och att priset på varan stiger (från p_1 till p_2). Detta är en samhällsekonomisk förbättring. Priset har höjts, men det nya, högre priset avspeglar effekterna av produktionen – inklusive effekterna på miljön – bättre än det gamla priset.

Misslyckade regleringar

Miljöskatter är alltså ett exempel på hur statliga ingripanden ibland kan vara motiverade. De bidrar till att minska de externa effekterna och gör att marknaderna fungerar bättre.

Men det finns gott om exempel på hur välmenade ingrepp i marknaden misslyckats, och kanske till och med gett sämre resultat. När detta sker beror det ofta på att **prisregleringar** sätter prismekanismen ur spel, genom att staten bestämmer priset och inte tillåter det att ändras. Då fungerar inte längre priset som signal och marknaden slutar att fungera.

Ett exempel är **hyresreglering**. En sådan betyder att staten sätter en gräns för hur högt hyran får gå. Syftet är gott. Hyrorna är höga. Låginkomsttagare har inte råd att skaffa sig en bra bostad. Alltså lagstiftar man om ett tak för hyran. Förhoppningen är att fler ska kunna få ett drägligt boende.

Om den reglerade hyran sätts under jämviktspriset – vilket är hela poängen med regleringen – så kommer, som vi såg i utbuds- och efterfrågemodellen i förra kapitlet, den efterfrågade kvantiteten (antal lägenheter) att bli större än den utbudna. Ett efterfrågeöverskott uppstår. Mängden lägenheter räcker inte till. **Bostadsbrist** uppstår.

På en normalt fungerande marknad skulle bostadsbristen driva upp priset (hyran), vilket i sin tur skulle öka fastighetsägarnas vinster och fler bostäder skulle byggas. Men på en reglerad marknad tillåts inte

Hyresreglering har goda syften men ger ofta bostadsbrist.

priset (hyran) att stiga. Efterfrågeöverskottet består. Men då måste bristen på lägenheter hanteras på något annat sätt.

Att utan hjälp av priset fördela en vara eller tjänst som det råder brist på kallas **ransonering**. Vanliga ransoneringsmekanismer är köer (i fallet med hyresreglering betyder det kommunala bostadsköer), kontakter (har du möjlighet att ärva ett vitt hyreskontrakt av någon släkting?) eller svarta marknader (man köper sig förbi kön).

Följden blir en sämre fungerande hyresmarknad med högre svarta hyror, och ofta lika mycket segregering som på en fri marknad. I Stockholms innerstad är kötiden till en vit lägenhet i skrivande stund nästan 20 år och många kontrakt byts på den svarta marknaden. Förlovarna är framför allt ungdomar som stängs ute från bostadsmarknaden.

Lärdomen är att man ska akta sig för att sätta prismekanismen ur spel. I fallet med miljöskatter arbetar regleringen *med* marknaden, skatten förstärker den effekt vi vill se på marknaden. Marknaden fungerar bättre. I fallet med hyresregleringen sätts däremot prisets signaleffekt ur spel. Då arbetar regleringen *mot* marknaden – och då fungerar marknaden sämre.

Betyder det att staten helt ska ge upp försöken att minska segregationen på bostadsmarknaden? Absolut inte. Men ekonomens recept är att man bör förstärka låginkomsttagarnas plånbok med riktade bidrag – bostadsbidrag – snarare än att reglera hyrorna. Då fungerar fortfarande prissignalen, men fler får ändå råd att bo hyggligt.

Reglering med önskad effekt

När en verksamhet regleras ändras människors beteende – ibland på helt oväntat sätt. Därför kan regleringen få andra effekter än de avsedda. Ett exempel är den norska skola som bestämde att elever med löss skulle stanna hemma. Syftet var att förbättra hygien. Resultatet blev i stället det motsatta: antalet elever med löss steg dramatiskt! Skälet? De skoltrötta eleverna köpte eller bytte till sig löss just för att få slippa skolan.

Planekonomi – när staten styr

En mer långtgående reaktion på inkomstskillnader och marknader som inte fungerar vore att skrota marknadsekonomin i dess helhet. Några förespråkar **planekonomi** – det vill säga ett system där de viktiga besluten om produktion och priser tas centralt, av staten. Företagen får ett antal planer att följa, och konsumenterna får rätta sig efter de planerna. Prismekanismen sätts ur spel.

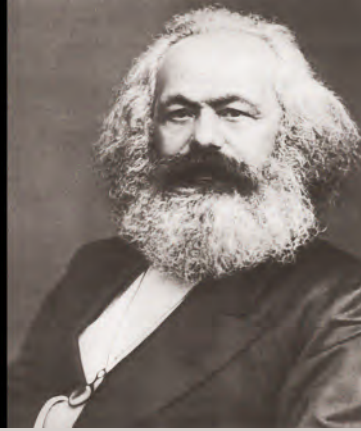
En central planeringsbyrå under politisk kontroll bestämmer hur mycket bostäder – och alla andra varor och tjänster – som ska produceras och hur de ska fördelas. Då bör man kunna undvika orättvisor och miljöförstöring.

Men det planekonomiska experimentet har inte fungerat. Under stora delar av 1900-talet prövades planekonomin av länder i Östeuropa och Asien, däribland Kina och Sovjetunionen (som omfattade dagens Ryssland, Ukraina och flera andra stater i Östeuropa och Centralasien). Resultaten blev nedslående. När prismekanismen inte längre styrde, och företagen inte själva fick anpassa sig till konsumenternas efterfrågan, blev resultatet byråkrati och köer. Precis som i fallet med hyresreglering uppstod stora efterfrågeöverskott på många håll, med köer, fiffel och svarta marknader som följd. Den tekniska utvecklingen gick långsamt när centralbyråkraterna bestämde över investeringarna och företagen inte själva fick experimentera. Miljöförstöringen var omfattande. Någon politisk demokrati fanns inte. Staten kontrollerade allt, och staten kontrollerades av ett enda parti.

Medborgarnas missnöje växte. Till slut kollapsade Sovjetunionen. Olika varianter av marknadsekonomi uppstod i stället – men i Ryssland och flera andra stater har en auktoritär centralmakt bestått. I Kina valde det styrande kommunistpartiet självmant att mjuka upp centralplaneringen och ersätta den med mer marknad. Men enpartisystemet har bestått.

KARL MARX

– kritisk mot kapitalismen

Tysken Karl Marx (1818–1883) var filosof, ekonom och politiker. I sitt huvudverk *Kapitalet* beskrev han den kapitalistiska ekonomin som ett klassamhälle. Proletärerna – de som bara har sin arbetskraft att sälja – suggs ut av kapitalisterna, de som äger kapitalet. Arbetet skapar nya värden och genom att kapitalisterna lägger beslag på dessa tillägnar de sig vinster.

Men när kapitalisterna försöker öka vinsten, genom att sätta in mer maskiner och hålla tillbaka lönerna, biter de sig själva i svansen. När proletärerna utarmas trycks nämligen deras köpkraft tillbaka. Efterfrågan minskar. Utbudsöverskott och överproduktionskriser blir följden. Till slut går kapitalismen under på grund av inre motsättningar och ständiga kriser. Då öppnas möjligheterna för en planerad ekonomi och kommunism.

Marx var en av grundarna av den kommunistiska rörelsen. Som sådan hyllas han fortfarande av kritiker av kapitalismen – trots att de flesta planekonomier numera lämnat planeringen och övergått till marknadsekonomi.

Kommunism, kapitalism och blandekonomi

Det vanliga är att **kapitalism** (ett system som domineras av privat ägande) och marknadsekonomi hänger samman (som i USA). På samma sätt utgör planekonomi och **kommunism** (gemensamt, statligt ägande) det motsatta paret (som i Nordkorea).

De olika kategorierna kan dock kombineras på andra sätt. Kina är ett intressant exempel på en blandform med enpartistat, stark centralmakt och statligt ägande i viktiga företag men ändå stort inflytande för privata marknader. Det kinesiska systemet kallas ibland för **statskapitalism**. Många länder i Asien och Afrika studerar i dag det kinesiska exemplet för att se om de kan finna en ny väg till ekonomisk tillväxt.

I de rika kapitalistiska länderna finner vi sällan ren marknadsekonomi. Där har staten ofta stort inflytande. Men inte alltid genom ägande, utan genom att på andra sätt – skatter, bidrag, lagar och regleringar – begränsa den privata marknadens inflytande. Genom skatter på höginkomsttagare och bidrag till låginkomsttagare försöker man minska inkomstskillnaderna. Genom att den offentliga sektorn sköter skolor och sjukvård vill man se till att sådana viktiga välfärdstjänster erbjuds hela folket till låg kostnad. Genom pensioner, arbetslöshets- och sjukförsäkring får även den som inte förvärvsarbetar en garanterad grundinkomst.

Sådana system kan vara mer eller mindre långtgående. Länder med ambitiösa utjämningssystem – som Sverige – kallas ibland för **blandekonomier**. Termen vill visa att de varken är rena marknadsekonomier eller planekonomier, utan en sorts ”blandning”. Men begreppet är inte alldeles korrekt. Sverige har visserligen stor offentlig sektor och höga skatter. I grunden är dock vår ekonomi tydligt marknadsekonomisk. Privat ägande och fri prissättning dominerar i de flesta branscher.

Den offentliga sektorn

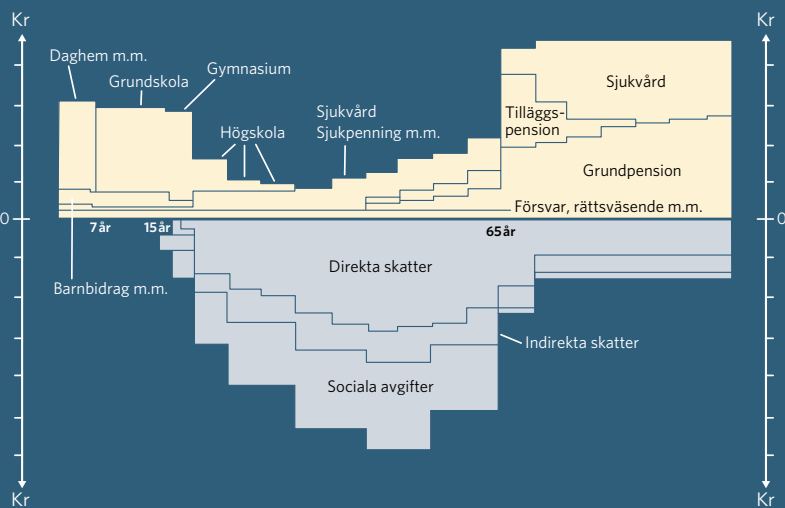
Staten har många instrument till förfogande om den vill inskränka utrymmet för marknaden. Prisregleringar – såsom hyresregleringen som nämndes tidigare – är ett sådant. Lagar som hindrar privat företagande på vissa områden kan vara ett annat. I många länder är exempelvis eldistribution och järnvägar offentliga monopol, som inte är öppna för privat konkurrens.

I Sverige och de flesta andra avancerade industriländer är den **offentliga sektorn** det viktigaste verktyget för att komplettera marknaden. I den offentliga sektorn ingår staten (som sköter polis, försvar, rättsväsen, m.m.), kommunerna (som ansvarar för till exempel skolan), landstingen (bland annat sjukvården) och socialförsäkringarna (pensioner, föräldraförsäkring m.m.). Den offentliga sektorns påverkan på ekonomin sker via två huvudkanaler:

■ Särskilda **bidrag** höjer standarden för vissa grupper och ökar deras trygghet i kärva tider. Det gäller grundpensioner som betalas till alla äldre, oavsett inkomst. Det gäller också särskilda stöd för människor i olika faser av livet – föräldrapenning, sjukpenning och arbetslöshetsersättning.

■ Stat och kommun driver också själva skolor, vårdcentraler, sjukvård, försvar och rättsväsende. Det kallas **offentlig konsumtion**. Vanligen fördelas de tjänsterna gratis eller med låga avgifter. Grundskolan är till exempel gratis; eleverna behöver inte betala terminsavgift. Den typen av tjänster blir alltså tillgängliga också för människor med låga inkomster.

Den offentliga sektorn spelar en utjämnande roll, dels mellan hög- och låginkomsttagare, dels mellan olika faser av vårt liv. När vi är barn får vi ta del av dagis och skola, när vi är vuxna betalar vi skatt (och får sjukersättning när vi är sjuka), när vi är gamla får vi pension. Den offentliga sektorn är därför också en sorts försäkring, där vi själva jämnar ut inkomster och trygghet över livet, från vår förvärvsarbetande fas över

Figur 6 Skatter och bidrag under livet

Över noll-linjen visas schematiskt vilka offentliga tjänster och bidrag en genomsnittlig svensk medborgare utnyttjar och ungefärligen hur mycket de olika tjänsterna kostar i förhållande till varandra. Hela livet får hon del av försvarets och rättsväsendets tjänster; när hon är barn får hon barnomsorg, utbildning och barnbidrag. När hon är vuxen får hon sjukpenning då hon är sjuk och arbetslöshetsersättning då hon är arbetslös. När hon blir gammal får hon pension och sjukvård.

Under sin yrkesverksamma tid betalar hon för allt detta genom att erlägga skatt i form av inkomstskatt, moms och andra indirekta skatter; detta visas under noll-linjen. En slutsats är att mycket av den offentliga sektorns verksamheter rör omfördelning över livet.

till barndom och ålderdom. I praktiken betyder detta bland annat att det är de förvärvsarbetande som betalar pensionärernas pensioner.

Den offentliga sektorn spelar alltså en stor och viktig roll. Men dess omfattning är en politisk stridsfråga i de flesta länder. Partier som står till vänster vill ofta ha en stor offentlig sektor – de vill jämna ut inkomstfördelningen och ”tämja” marknaden. Partier som står till höger vill ofta ha en liten offentlig sektor – de vill att individen ska bestämma mer själv och de är misstänksamma mot att politiker får styra mer.

Konkurrens, drivkrafter och privata alternativ

Också ekonomiska argument förekommer i debatten om den offentliga sektorns storlek och verksamhet. Både bidragen och den offentliga konsumtionen har nämligen påtagliga ekonomiska effekter.

De flesta icke-ekonomer tycker antagligen att statens stöd till personer i utsatta lägen – såsom arbetslöshetsförsäkring och sjukpenning – ska vara generöst. Tryggheten är viktig. Man ska kunna leva ett gott liv i väntan på att få jobb eller bli frisk.

Det vill naturligtvis även ekonomer. Samtidigt varnar de för att alltför generösa bidrag kan minska människors drivkrafter att arbeta. Sådana drivkrafter kan vara av många slag – till exempel beröm, utmärkelser och lön. Lönen ska vara tillräckligt hög för att uppmuntra dig att förkovra dig och göra ett bra jobb. Ibland varierar lönen utifrån hur mycket du jobbar och vilka resultat du når. En försäljare får högre lön om han eller hon säljer mer. En murares lön ökar ju mer tegel han lägger, fotbollsproffs som gör många mål tjänar vanligen mer än de som gör få och så vidare.

Men om sjukpenningen eller ersättningen från arbetslöshetskassan vore lika hög som lönen så frestas några kanske att sluta leta efter jobb och i stället utnyttja bidragssystemen. En del börjar fuska med sjukpenningen och påstår att de är sjuka när de egentligen bara tar ledigt. Men det finns inga gratisluncher. Någon annan – i det här fallet skattebetalare som inte fuskar – får betala notan. Därför menar ekonomer vanligen

att sådana ersättningar bör vara lägre än lönen, och myndigheterna måste kontrollera att folk inte fuskar till sig bidrag.

När det gäller den offentliga verksamheten drevs den tidigare som monopol. Staten och kommunerna var de enda som försåg hushållen med vård och skola. Medborgarna fick inte välja själva vilka skolor och sjukhus de skulle besöka. Men sådan monopolverksamhet medför, som vi sett, ofta dålig effektivitet och slöseri. Skälet är brist på konkurrens.

Därför har många länder infört konkurrens också för sådana välfärdstjänster. Eleven kan välja skola själv, den sjuke får välja sjukhus eller vårdcentral. Det finns både offentliga och privata skolor och vårdinrättningar. De får sina intäkter från kunderna, men också från staten, utifrån hur många elever och patienter som väljer just dem. Så en sorts konkurrens har byggts in i systemet, även om det till stor del finansieras med skattemedel.

Har du valt skola?
Vad avgjorde ditt val?

Men inte heller konkurrensen är utan problem. När skolorna ska locka till sig elever kan de frestas att låta betygen glida uppåt för att framstå som bättre än de är. Och när vårdhem ska spara pengar så att verksamheten ger vinst kanske vårdens kvalitet blir lidande.

Det här innebär med andra ord svåra avvägningar. Offentliga monopol blir ofta tröga och ineffektiva. Men vinsten som morot i välfärdssektorn kan ge andra problem. Ekonomer landar ofta i slutsatsen att konkurrens är bra, men att systemet måste ha ordentliga kontroller av kvaliteten på de tjänster som levereras.

Skatterna

Debatten om den offentliga sektorn handlar också om hur den finansieras. Bidragen till gamla och sjuka måste betalas. Detsamma gäller lönerna till de offentligt anställda. Någonstans måste de pengarna tas. Det mesta av den offentliga sektorns intäkter kommer från **skatter** – men att ta in skatt från medborgarna är inte lika populärt som att dela ut pengar ...

Skatterna är av många slag. **Inkomstskatten** tas ut på de inkomster du får, antingen som lön eller för att du äger kapital (då betalar du skatt på ränta eller aktieutdelning). Sociala avgifter (ofta kallade arbetsgivaravgifter) är också en sorts inkomstskatt, men den betalas direkt av arbetsgivaren och syns inte på lönebeskedet. En viktig skattekälla är **momsen** (som egentligen heter mervärdesskatt); det är ett extra belopp som läggs ovanpå marknadens pris på varor och tjänster.

Det finns också så kallade **punktskatter** som läggs på särskilda varor som staten vill höja priset på för att få oss att minska vår konsumtion: alkohol, cigaretter och bensin. Eller som finansminister Anders Borg uttryckt det: ”Folk ska arbeta, inte supa.” Miljöskatter som läggs på utsläpp eller förbrukning av naturresurser är också en sorts punktskatter som syftar till att ändra företagets och hushållens beteende i grönare riktning.

Skatterna finansierar den offentliga sektorn. Men de har alltså även

andra syften. Inkomstskatterna fungerar utjämnande eftersom de är "progressiva" – ju högre inkomst du har, desto större andel av den betalar du i skatt. Och punktskatterna är ett uttryck för att staten vill påverka ditt beteende.

Att staten genom skattesystemet minskar klyftor och får oss att konsumera mer förnuftigt accepteras av de flesta. Men frågan är hur långt ambitionerna ska gå. Skatten sänker din inkomst efter skatt; men hur mycket av din lön ska politikerna ha rätt att bestämma över? Några tycker att staten ska strunta i hur du väljer att använda dina pengar och inte ska bry sig om ifall du vill röka eller dricka. Andra tycker att det är bra att staten tar ansvar. Här har olika människor skilda värderingar, och ekonomen har inte så mycket att säga som ekonom.

Snedvridningar och svartarbete

Men skatterna kan också medföra att marknaderna riskerar att fungera sämre. Där kan den ekonomiska analysen bidra genom att försöka ange effekterna.

En inkomstskatt slår in en "kil" vad du får ut efter skatt. Lägre lön effekter. Det kan betyda att du arbeta eller studera – av den extra ju en del i skatt.

Höga inkomstskatter och också att det blir dyrt att köpa vilja få hjälp med reparationer beskattade inkomster – betala hon ska få ut en hygglig lön en rejäl lön före skatt. Om ni att snickaren utför jobbet portera det till Skatteverket,

Höga skatter riskerar marknader och fiffel. Ekono-

mellan vad du tjänar före skatt och och köpkraft kan få många olika inte anstränger dig lika hårt att inkomst du skulle fått försvinner

stora sådana **skattekil**ar gör "vita" tjänster. Om du skulle hemma så måste du – av dina snickarens lön. Om han eller efter skatt måste du betala i stället kommer överens om utan kvitto, och utan att rap- blir din kostnad lägre.

därför att driva fram svarta min fungerar då ofta sämre.

En läkare kanske tycker att det blir för dyrt att anställa en vit snickare och tar därför ledigt och snickrar själv – med dåligt resultat – i stället för att sköta sina patienter.

Den här typen av snedvridande effekter är ett skäl till att åtskilliga ekonomer varnar för alltför höga skatter. De negativa effekterna syns inte alltid direkt, men sammantaget gör de att ekonomin fungerar sämre. I ett land med stor offentlig sektor, som Sverige, måste skatterna vara höga. Det medför att de snedvridande effekterna av skattesystemet också blir stora.

Poängen är att skatter har positiva effekter – de betalar trygghets-system och statens verksamhet. Men de har också kostnader – och ju högre skatter, desto större blir risken för snedvridande ekonomiska effekter. Det är inte lätt att peka ut vad som är en ”lagom” skattenivå. Länder kan därför ha högst varierande skattetryck, beroende på vad väljarmajoriteten vill.

Vad har vi lärt?

Det här kapitlet har täckt ett jättelikt område: varför staten ibland bör gripa in och reglera marknaderna, hur regleringar ska utformas för att fungera väl, varför planekonomin misslyckades och hur den offentliga sektorn bör organiseras och finansieras. Dessa frågor är centrala i varje samhälle och brukar spela en avgörande roll i politiska debatter, inte minst inför val. Och svaren på frågorna är inte givna.

■ **Marknaderna fungerar ofta bra – men inte alltid.** De kan misslyckas för att prismekanismen blockeras eller är missvisande. Ett exempel är att om kostnaderna för miljöförstöring inte avspeglas i priset så tillverkas för mycket miljöförstörande varor och tjänster.

■ I sådana fall bör **staten reglera marknaden**, till exempel genom att lägga en skatt på den miljöfarliga produktionen. Man sätter pris på miljön. Då minskar den farliga produktionen, och därmed utsläppen.

- Om staten försöker låsa fast priset med prisreglering uppstår ofta icke avsedda negativa effekter. En hyresreglering kan ge både bostadsbrist och svarta marknader. Regleringar fungerar alltså bäst då de arbetar *med* marknaden, snarare än *mot* den.
- Försök att ersätta marknadsekonomi med planekonomi har inte lyckats väl. Planekonomin sätter prismekanismen ur spel och skapar ineffektivitet och köer.
- I moderna kapitalistiska ekonomier finns en offentlig sektor som minskar inkomstklyftor genom skatter och bidrag, och som ska skapa möjligheter för alla medborgare att få grundläggande vård och utbildning.
- En svår fråga är hur den offentliga verksamheten ska bli så effektiv som möjligt. Flera länder, däribland Sverige, experimenterar med att tillåta konkurrens inom välfärdssektorn. Men då krävs bra kvalitetskontroll.
- Den offentliga verksamheten finansieras främst via skatter. Det är viktigt att skattesystemet utformas så att det inte försvagar drivkrafterna till arbete och sparande.

Sverige i världen

I tidigare kapitel har vi resonerat om marknader och offentlig sektor i ett land. Men Sverige är inte en avskärmad enhet. Svensk ekonomi hänger samman med omvärlden på tusen sätt. Vi handlar med andra länder. Många reser ut över gränserna, som turister eller för att bosätta sig, studera och arbeta i andra länder. Andra människor korsar gränsen från andra hållet och invandrar. Kapital rör sig snabbt fram och tillbaka över gränserna. Svenska företag investerar, bygger ut och producerar i andra länder. Pensionssparare i Sverige köper fonder som investerar i utlandet, samtidigt som sparare i andra länder köper aktier i svenska bolag.

I det här kapitlet ska vi undersöka hur svensk ekonomi påverkas av den internationella ekonomin, hur handeln fungerar, hur valutapolitiken bestäms och vilka effekter den får.

Utrikeshandel

Handeln med varor och tjänster är stor i Sverige.

■ **Exporten** – det vi säljer till utlandet – motsvarar nästan hälften av allt som tillverkas i Sverige under ett år. Vi exporterar bland annat malm och stål, trä och pappersmassa, bilar, läkemedel och datorspel.

■ **Importen** – det vi köper från utlandet – är nästan lika stor. Sverige importerar olja, datorer, livsmedel, kultur (såsom film) med mera, samtidigt som vi turistar utomlands. Utlandsturism räknas som import även om konsumtionen av tjänsten sker utomlands; vi köper ju hotell- och restaurangbesök "av utlandet" när vi är på resa.

Det viktiga skälet till att företag i olika länder handlar med varandra över gränserna är precis det vi lärde oss i kapitel 1 och som driver det allmänna utbytet av varor och tjänster: Om man specialiserar sig på det man är relativt bäst på, samtidigt som man handlar med andra som också specialiserar sig, så blir den sammanlagda produktionen större. Det ger förutsättningar för högre levnadsstandard.

Egentligen säger det sig självt. Sverige är ett litet land, nära Nordpolen, med kallt klimat och ett språk som talas av få. Det vore helt omöjligt att någorlunda billigt här tillverka alla de saker du använder dagligen. Titta på dina kläder och din telefon; det mesta är importerat. Och apelsinerna till frukostjuicen kan inte växa i Sverige. Utrikeshandel ger alltså större valfrihet än om landet skulle vara helt självförsörjande.

Frihandel och tullar

Därför är ekonomer oftast starkt för **frihandel**, det vill säga att det ska vara möjligt för företag i ett land att handla obehindrat med företag i andra länder. Det ger hårdare konkurrens, lägre kostnader, lägre priser och mer valfrihet för konsumenterna.

I dag är frihandeln allmänt accepterad. De flesta av jordens länder samarbetar via avtal som skyddar fri handel, bland annat i WTO – World Trade Organization. Men så har det inte alltid varit. Före industrialiseringen dominerade synen att det som gjorde ett land mäktigt och rikt var att exporten skulle vara större än importen. Det skulle ge inflöde av guld och silver när utlandet betalade för de svenska varorna. Och det var vanligt att staten lade **tull** på importvarorna för att minska inköpen från utlandet.

En tull är en särskild skatt på importen. Konsumenterna får alltså betala mer för importvaror än för inhemskt tillverkade varor. Enligt de efterfråge- och utbudsmodeller vi lärt oss i tidigare kapitel betyder det att det totala utbudet krymper och att importvarorna blir dyrare. Därför minskar efterfrågan på importvaror.

Tanken med tullar och andra handelshinder är att konsumenten i första hand ska efterfråga inhemska varor. Det ska ge minskade betalningsflöden ut ur landet och mer jobb och inkomster på hemmaplan. Därför är det ofta företag och anställda i branscher som utsätts för utländsk konkurrens som förespråkar tullar. Argumentet brukar vara att man vill rädda svenska jobb. ”Köp svenskt!” lyder uppmaningen.

En politik för att skydda den inhemska ekonomin med handelshinder typ tullar kallas **protektionism**. Några finner den tanken sympatisk. Men precis som med många andra regleringar blir resultaten vanligen sämre än vad man hoppats på. Det finns inga gratisluncher, och försök att genom handelshinder stödja inhemska jobb har obehagliga bieffekter.

Tullar betyder ju att ineffektiva företag skyddas mot mer effektiv utländsk konkurrens. Det minskar valfriheten och höjer kostnaderna för konsumenterna. Dessutom löper man risken att utlandet svarar med

att lägga tullar på svenska exportvaror. Då blir resultatet lägre export, minskad internationell handel, ännu sämre effektivitet och ännu högre priser. I värsta fall blir det ”handelskrig”, då tullhöjning i ett land leder till större tullhöjningar i andra. Slutresultatet kan mycket väl bli klart lägre total produktion och lägre inkomster för alla inblandade – på tvärs mot de ursprungliga planerna.

Bytesbalansen och utlandsskulden

Om vi från exporten (både varor och tjänster) drar bort importen får vi vad som kallas **bytesbalans**. Det är skillnaden mellan vad som tillverkas och vad som förbrukas inom landet. Om Sverige har ett överskott i bytesbalansen tillverkar vi mer än vi förbrukar; mellanskillnaden är överskottet i exporten. Om Sverige har ett underskott förbrukar vi mer än vi tillverkar och täcker mellanskillnaden genom import. Då lever nationen över sina tillgångar.

Kan man göra det? Jo, om man lånar till mellanskillnaden. Varje år Sverige har underskott i bytesbalansen måste vi täcka underskottet med utlandslån (eller ta från Riksbankens valuta-reserv – men den räcker inte långt). Det betyder att **utlandsskulden** växer.

En liten utlandsskuld behöver inte vara farlig, om landets ekonomi växer i god takt och om man framför allt lånar till att bygga upp ny produktionskapacitet, som ger möjlighet att betala räntor och amorte-

ringar på sikt. Konkret betyder det investeringar i utbildning, maskiner, järnväg med mera. Men att ta på sig en stor skuld i ett land med svag ekonomi – och dessutom använda de lånade medlen till daglig konsumtion – det är farligt.

"Den som är satt i skuld är icke fri."

DÄVARANDE FINANSMINISTERN GÖRAN PERSSON UNDER 1990-TALET, DÅ SVERIGE VAR SKULDSATT

Långgivarna kan då tappa förtroendet för nationens **kreditvärdighet** – förmågan att betala tillbaka lånen och amortera på skulden. Följden kan bli att långgivarna skärper lånekraven och höjer den ränta som den skuldsatte måste betala. Att i det läget tvingas fullfölja betalningarna kan bli dyrt och plågsamt. Ofta kräver det att offentliga utgifter och löner skärs ner för att lösgöra resurser till amorteringar och räntebetalningar.

Dessutom: när lönerna skärs ner, så minskar ju köpkraften och efterfrågan. Då säljer företagen mindre – och då kan resultatet bli en ännu djupare kris. Många skuldsatta och fattiga länder har råkat ut för detta – men även länder i Europa. Under senare år är Grekland ett välkänt exempel. I praktiken kan landet förlora mycket av sin självständighet när långgivarna dikterar villkoren.

Valutan

Länder har oftast sina egna **valutor** – betalningsmedel som kan användas fritt i hemlandet. Om man vill resa utomlands eller importera varor måste den egna valutan vanligen växlas mot annan valuta. Den svenska valutan heter kronor (men har tidigare bland annat hetat Daler och Riksdaler), den amerikanska dollar, den brittiska pund och så vidare.

Nuförtiden har de flesta länder flytande växelkurs. Det betyder att valutans pris – **växelkurs** – bestäms fritt på valutamarknaden, av utbud och efterfrågan på valuta. Och precis som i de vanliga utbuds- och efterfrågemodellerna finns ett pris, nämligen växelkursen, och ett

jämviktspris där utbud och efterfrågan på valuta balanserar. Ju starkare kurs (dyrare valuta) desto fler vill sälja den, men desto färre vill köpa den. Utbuds- och efterfrågekurvorna lutar alltså precis som vanligt.

En svag krona gynnar exporten, som blir billigare för köpare i andra länder. De behöver ju då inte betala så många dollar, pund eller euro för att växla till sig ett visst antal kronor. Men en svag krona medför också att importvarorna blir dyrare, så att hushållens köpkraft urholkas. En stark krona ger motsatt resultat. Den gör det svårare för exporten att hålla ställningarna på världsmarknaden, men den gör importen billig och gynnar hushållens plånböcker.

Exportindustrins företrädare vill gärna se en svag krona. Men landets välstånd blir högre om vi säljer högkvalitativa varor, som vi kan ta bra betalt för. Det ger högre inkomster än om industrin måste plöga sig fram med prissänkningar. Ekonomins långsiktiga **konkurrenskraft** beror därför inte så mycket på växelkursen i sig, utan på landets och dess företags förmåga att utveckla nya produkter som kan hävda sig på världsmarknaden – en fråga som vi återkommer till i nästa kapitel.

Växelkursen och dess rörelser påverkas av flera faktorer:

- **Utrikeshandeln.** Ju större exporten är i förhållande till importen, desto starkare blir vanligen valutan. När exporten är stor måste ju utländska köpare växla till sig många svenska kronor för att köpa våra exportvaror – efterfrågan på den svenska valutan blir således stark och det trycker upp priset.
- **Kapitalrörelserna.** Om utländska företag bygger fabriker eller köper affärer här, och om utländska fonder och banker köper svenska värdepapper (såsom aktier), ökar efterfrågan på kronor och valutan stärks. Om förtroendet för svenska företag och den svenska kreditmarknaden däremot är svagt, så att utlandet säljer av svenska värdepapper, så faller växelkursen. Kronan blir svagare. Nuförtiden är kapitalflödena många gånger större än handeln med varor och tjänster.

Förtroendet avgör

Kapitalrörelserna – och därmed växelkursen – påverkas av **förtroendet** för svensk ekonomi. Om omgivningen tror att det går bra för Sverige – överskott i utrikeshandeln, inflöde av kapital, inga problem med utlandsskuld eller hög inflation – väntar man sig att valutan ska stiga. Då kan det vara en god tanke att redan nu köpa kronor innan de blivit dyra. Sådana kronköp ökar efterfrågan på kronor och stärker valutan. De kan alltså sätta igång en spiral uppåt av växelkursen. Positiva förväntningar kan därmed bli en självuppfyllande profetia.

Motsatsen kan också inträffa. Om omvärlden tror att svensk ekonomi kommer att gå dåligt – underskott i handeln, kapitalutflöde, stora skulder till utlandet eller hög inflation – då drar många slutsatsen att kronan kommer att falla. Då kan det vara klokt att sälja snabbt, innan fallet kommer. Då minskas förlusten. Men ju fler som tänker så, desto kraftigare och snabbare blir valutans fall. Också negativa förväntningar kan alltså bli självuppfyllande.

Växelkursen är med andra ord känslig för rykten, nyheter och allt som kan få förtroendet och stämningarna på marknaden att skifta. Kurserna kan röra sig snabbt. **Valutakriser** kan bli dramatiska. Kapitalflödena in i landet kan vända ut igen – blixtnsnabbt. Fallande valuta kan i sin tur ge kriser i bankerna om

värdet på deras värdepapper krymper ihop. Då försvagas deras finansiella styrka, de slutar låna ut – och då vänder hela samhälls-ekonomin snabbt ner.

Bristande förtroende på de internationella marknaderna kan alltså orsaka valutakriser och lågkonjunktur. Därför är det viktigt att ha landets affärer i god ordning. Att inte dra på sig stora underskott i utrikeshandeln, utan i stället ha god konkurrenskraft och undvika hög inflation.

Fast växelkurs och valutareglingar

Några länder vill undvika stora svängningar i växelkursen. Det gäller särskilt små länder som har omfattande handelsutbyte med en större granne. Skulle deras valuta svänga mycket så varierar även deras exportintäkter och inkomster kraftigt. Det ger osäkerhet och svårighet att planera för framtiden. Sådana länder kan därför vilja ha **fast växelkurs** gentemot den större valutan. De vill alltså att priset på deras valuta ligger fast och inte ändras gentemot grannvalutan.

Det kan åstadkommas med en prisreglering av valutan – **valutareglering**. Priset (växelkursen) läggs fast av staten (vanligen centralbanken) och får inte avvika från denna fasta kurs. Det ger trygghet för exportörerna, som nu vet att de slipper stora kast i sina intäkter på grund av svängig växelkurs.

Om det ska fungera måste valutamarknaderna ha förtroende för att landet verkligen klarar att ha växelkursen fastspikad mot det större landet. Det är inte alltid så enkelt. För att två länder ska kunna ha valutor som är fastlåsta mot varandra bör deras ekonomier utvecklas på likartat sätt. Framför allt gäller att de bör ha samma **inflation**, det vill säga att prisökningarna i de båda länderna ska gå i ungefär samma takt. Om ett land har högre inflation än det andra urholkas penningvärdet mer i det landet, och då urholkas också värdet av valutan.

På samma sätt bör ländernas handel utvecklas ungefär likartat. Om det ena landet har stora bytesbalansunderskott gentemot det andra uppstår påfrestningar på valutan när exportbetalningarna hela tiden ger ett flöde från det ena landet till det andra. Samma sak gäller givetvis kapitalflödena. Om kapital (investeringar i värdepapper såsom aktier) hela tiden flyter från det ena landet till det andra så pressar marknadskrafterna på för en växelkursförsvagning av det land som drabbas av utflödet.

Det är därför i praktiken mycket svårt för ett land med ekonomiska problem att hålla fast växelkurs, om man inte samtidigt reglerar kapitalrörelserna, det vill säga helt enkelt förbjuder vissa typer av investe-

ringar eller handel med värdepapper. Men gör man det så visar man ju i praktiken att man inte riktigt är mogen för att hålla växelkursen fast.

Devalveringar

Om det lilla landet har svårt att hålla samma låga inflation som det land man knutit sig till, om man har bytesbalansunderskott och kapitalutflöden – ja, då kan det krävas en ganska hårdför politik för att hålla nere kostnaderna och rätta till underskotten. Då uppstår en konflikt mellan å ena sidan tillväxt och jobb, å andra sidan försöken att hålla balans i utrikeshandeln och stabil valuta. Det är inte säkert att en sådan politik i längden är hållbar.

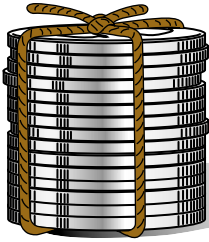
I det läget kan det vara frestande att helt enkelt skriva ner priset på valutan. Då väljer centralbanken att **devalvera** – man skriver ner växelkursen och gör valutan billigare. Med en svagare valuta kan exportindustrin bli mer konkurrenskraftig och underskotten i handeln minskas. Nackdelen är att en försvagning av valutan höjer importpriserna (vi måste betala mer av den egna valutan för importen). Det ger inflation. Risken finns alltså att man snart får samma problem igen, men nu med en svagare valuta.

"Devalvering är som att kissa i byxorna – det värmer gott i början, men sedan blir det obehagligt."

MARCUS WALLENBERG, BANKDIREKTÖR

Valutamarknaderna är alltid på sin vakt mot tecken på devalvering. Tror de att en devalvering är nära förestående gäller det att snabbt sälja av innehaven i valutan innan valutan skrivs ner. En devalvering på 20 procent av kronan innebär ju att alla tillgångar som prissätts i kronor (såsom svenska aktier och andra värdepapper) också faller i värde med 20 procent, mätt i andra valutor.

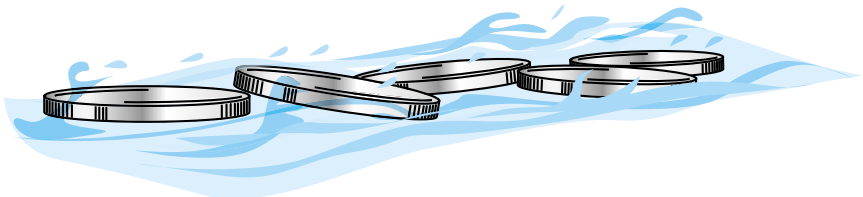
Svaghetstecken och rykten kan således sätta igång valutaspekulation och stora kapitalutflöden. Under en tid kan påfrestningarna mötas genom att Riksbanken höjer räntan för att locka utländskt kapital att stanna i landet. Riksbanken kan också ”stödköpa” den egna valutan för att hålla upp efterfrågan och därmed växelkursen. Men om utflödena fortsätter så räcker inte detta. Till slut tar valutareserven slut och då tvingas en devalvering fram, oavsett om myndigheterna hade tänkt så från början eller inte.

Sverige råkade ut för sådan misstro från omvärlden under 1970-, 80- och 90-talen. Sverige hade länge svag konkurrenskraft, hög inflation och underskott i bytesbalansen. Samtidigt försökte vi hålla fast växelkurs. Kronan skulle ligga fast mot den tyska valutan, som då hette D-mark, men det gick inte. D-marken var stark, samtidigt som den svenska inflationen var för hög och misstron mot den svenska politiken för stor. Kronan devalverades därför flera gånger, trots att vi hade valutareglering.

I början av 1990-talet avskaffades valutaregleringen och kapitalflödena över gränserna tilltog snabbt. Sverige försökte ändå hålla fast kurs mot Tyskland, men vid det laget hade marknaderna inget förtroende för Sveriges förmåga. Efter alla tidigare devalveringar trodde de att politikerna skulle ge upp de plågsamma försöken att hålla fast kurs. Hösten 1992 kom ett våldsamt valutautflöde – och resultatet blev just en stor devalvering.

Efter det har Sverige inte vågat sig på fast växelkurs. Kronan har flutit fritt; vi har haft **flytande växelkurs**. Kronans värde har bestämts av utbud och efterfrågan på valutamarknaden, utan att staten har försökt styra kursen. Men nuförtiden är den svenska ekonomin mycket starkare än på 1970-talet. Vi har överskott i handeln och låg inflation. Kronan har därför gradvis stärkts igen. Mer om detta i senare kapitel.

Valutaunion

Erfarenheter av misslyckade försök att hålla fast växelkurs har gjort att färre länder i dag försöker låsa sin valuta mot andra. De internationella kapitalflödena är helt enkelt för stora och snabba för att en liten nation på egen hand ska kunna skydda sin valuta om den drabbas av misstro.

Men om man inte vill ha rörlig kurs för att den anses vara för svängig, vad gör man då? Ett mer långtgående alternativ än fast kurs är **valutaunion**. Det betyder att ett antal länder går samman och skapar en gemensam valuta. Denna nya valuta kan flyta mot omvärlden. Om handeln inom unionen är stor och sker med en enda valuta, så utsätts ändå en mindre del av handeln för valutasvängningar gentemot andra valutor. Det betyder att en valutaunion för med sig att handeln ökar snabbare mellan medlemsländerna, marknaderna för varor och tjänster kan växa och därmed bör också investeringar och effektivitet förbättras. Valutaunionen ska alltså ge medlemsstaterna ökade inkomster.

För att detta ska lyckas måste de olika medlemsländernas ekonomier likna varandra. Det blir svårt att dela samma valuta, samma centralbank och samma ränta om ekonomierna är väldigt olika. Marknaderna måste också vara öppna gentemot varandra, med stor handel, och det ska vara enkelt för medborgarna att flytta mellan medlemsländerna. Dessutom bör unionens ekonomiska politik samordnas på en rad andra områden. Skattesystemen kan inte vara alltför olika, det bör finnas gemensamma myndigheter för att hantera bankkriser, och unionen bör ha rejäla gemensamma resurser för att möta lågkonjunkturer. Att ingå i en valutaunion är med andra ord ett långtgående politiskt åtagande.

De flesta av EU:s medlemmar ingår i valutaunionen **EMU (Economic and Monetary Union)**. De har en gemensam valuta – **euro** – och en gemensam centralbank, **ECB**. Sverige har valt att stå utanför. En majoritet av svenska folket sade nej till euron i en folkomröstning 2003. Många fruktade att den nationella självständigheten skulle inskränkas för mycket av ett svenskt medlemskap.

Erfarenheterna av euron har varit blandade. De första åren gick allt bra. Men när en global finanskris bröt ut 2008 visade det sig att unionen saknade flera förutsättningar för att fungera väl. Den hade inte tillräckliga gemensamma resurser för krisbekämpning. Några länder i Sydeuropa hade så bräckliga ekonomier att man i efterhand kunde dra slutsatsen att de nog aldrig borde ha fått bli medlemmar alls. De svaga länderna kunde inte heller devalvera för att öka sin konkurrenskraft – de hade ju inte längre någon egen valuta. Krisen blev därför djup och utdragen.

Bör Sverige gå med i den europeiska valutaunionen?

Svaret från medlemsländerna har blivit att börja bygga upp gemensamma institutioner och verktyg som behövs för att unionen ska fungera bättre. Men det tar lång tid och innebär svåra förhandlingar. Många av åtgärderna är impopulära i de svaga länderna och protester är vanliga. Den europeiska ekonomin kommer antagligen att vara bräcklig under många år.

Globaliseringen

Internationaliseringen av ekonomierna har tagit stora steg under senare år. Handeln har ökat, både med varor och tjänster. Investeringarna över gränserna har tilltagit. Kapitalflödena har ökat enormt snabbt. Migrationen – människors flytt över gränserna – har också ökat, men långsammare. Dessutom har det kulturella utbytet blivit allt mer intensivt: genom turism tar vi intryck av andra kulturer, vi ser film, tv-serier och läser tidningar från andra länder och på andra språk. Och nätet är förstås internationellt.

Allt detta kallas med ett sammanfattande begrepp för **globalisering**. De nationella ekonomierna knyts ihop allt mer, på allt fler sätt. I allt högre grad är vi en del av en gemensam världsekonomi – på gott och ont.

Ekonomer är ofta positiva till globaliseringen, av skäl som framgått. Internationell specialisering ger möjlighet till snabbare tillväxt och högre inkomster. Men samtidigt naggas den nationella självständigheten i kanten. Enskilda länder kan inte bedriva ekonomisk politik på egen hand, utan hänsyn till omvärlden.

Globaliseringen skärper konkurrenstrycket. Den enskilda nationen måste därför driva en politik som gör landet attraktivt på de internationella marknaderna. Man måste försöka se till att inflationen är låg, att investeringsmöjligheterna är goda, att landets medborgare har god utbildning och så vidare. Skatterna kan inte sättas så högt, i förhållande till andra länder, att de driver människor och företag att flytta utomlands.

Inte alla gillar utvecklingen mot tilltagande internationellt beroende. I flera länder finns en reaktion mot globaliseringen. Många fruktar att makt och inflytande flyttas långt bort från den enskilde, till obekanta maktcentra utomlands. Nackdelarna av hård internationell konkurrens är tydliga, när fabriker läggs ner och jobb flyttar utomlands. De fördelar som ekonomerna pekar på – högre effektivitet och ökat välstånd på sikt – är inte alltid lätta att urskilja. Men de finns där: varorna blir billigare, valfriheten större, nya tjänster och ny teknik utvecklas snabbare.

Globalisering medför också att lönerna inom landet påverkas av det internationella löneläget. I ett litet land som Sverige med relativt små skillnader tenderar löneskillnaderna att öka när ekonomin internationaliseras. Det beror på att nya konkurrentländer med extremt låga löner för okvalificerad arbetskraft – Kina, Indien, Bangladesh med flera – kan utmana enklare produktion i Sverige. Flera låglönejobb flyttas ut och de som blir arbetslösa har inte så lätt att finna nya jobb. Därför pressas deras löner ner.

De som är välutbildade, talar många språk och har en internationell arbetsmarknad kan däremot möta ökad efterfrågan på just sin kompetens. Deras löner stiger. Detta är också ett skäl till att plugga ordentligt och skaffa sig en bra utbildning!

Globaliseringen har också medfört ökad invandring. Några oroas över att de nyanlända tar jobben. Men så är det inte. När antalet människor i arbetsför ålder ökar, växer också möjligheten till ökad produktion och högre inkomster. Därför är ekonomer vanligen positiva till fri rörlighet över gränserna.

Problemet är inte att de utrikes födda som flyttar hit ”tar våra jobb”. Det är snarare tvärtom: den svenska arbetsmarknaden fungerar tyvärr så dåligt att de som kommer hit från andra länder har svårt att få jobb. Ett särskilt problem är att trösklarna för att ta sig in på arbetsmarknaden är så pass höga. Ofta krävs särskilda kunskaper, till exempel i språk. Ibland tycker arbetsgivarna att lönekraven är för höga i förhållande till den arbetssökandes kompetens. Och säkert förekommer diskriminering ibland.

Vad har vi lärt?

Ekonomer talar om en "öppen ekonomi". Med det menar de en ekonomi som är sammanflätad med omvärlden via handel, kapitalflöden och migration. Den öppenheten ger stora möjligheter.

■ Fri handel över gränserna när företag och länder specialiserar sig enligt relativa fördelar, ökar den gemensamma kakan. Protektionism och tullar skadar ekonomin.

■ Nationen bör undvika löpande underskott i bytesbalansen. Sådana ger växande utlandsskuld – och den som är satt i skuld är inte fri.

■ Växelkursen styrs av handel och kapitalflöden. Förtroendet för nationens framtida ekonomiska styrka spelar stor roll. Om förtroendet sviktar kan valutakriser uppstå.

■ Sverige har numera flytande växelkurs. Om en nation i stället vill ha fast växelkurs måste man klara av att hålla ungefär samma inflation och ha någorlunda balans i handeln med det land till vilket man knutit valutan.

■ Länder som vill slopa den egna valutan helt och bilda en gemensam valutaunion bör ha ekonomier som utvecklas åt ungefär samma håll. EMU:s problem beror till stor del på att medlemmarnas ekonomier är så olika.

■ När nya konkurrentländer med låga lönekostnader kliver in på världsmarknaden får lågutbildade i exportindustrin i de gamla industri-länderna allt svårare att behålla jobbet. Deras löner pressas tillbaka.

■ Globalisering och öppenhet ger mer dynamik och snabbare takt i utvecklingen – om landet har en tillräckligt stark ekonomi för att hävda sig i den internationella konkurrensen.

■ Även invandring berikar vanligen ett land genom att arbetsstyrkan växer. Men då krävs att arbetsmarknaden fungerar väl, så att de som kommer hit verkligen kan skaffa sig jobb.

Tillväxten

– hur skapas den? Hur fördelas den?

Med ekonomisk tillväxt menar vi att den sammanlagda produktionen av varor och tjänster ökar. I det här kapitlet ska vi studera varifrån tillväxten kommer och vilka fördelar den för med sig. Men också vilka hot – inte minst mot miljön – som tillväxt kan innebära. En viktig framtidsfråga är vad som kan och bör göras för att tillväxten ska bli mer miljövänlig. Vi ska också diskutera hur löneskillnader påverkar tillväxt och sammanhållning. Morötter behövs för nya investeringar och jobb – men vad händer med sammanhållningen i landet om inkomstskillnaderna blir stora?

Ekonomisk tillväxt

Det vanligaste måttet på ett lands sammanlagda produktion är **bruttonationalprodukten, BNP**. Den är summan av alla färdiga varor och tjänster – observera *färdiga* varor och tjänster. Halvfabrikat och insatsvaror räknas alltså inte. I figur 1 i kapitel 1 innebär tillväxt av BNP att cirkulationen i kretsloppet snurrar snabbare och växer, så att nationalprodukten gradvis blir större.

Ekonomisk **tillväxt** – ökning av BNP – brukar vara ett viktigt mål för den ekonomiska politiken. Fast egentligen är det inte den ökade produktionen i sig som är målet, utan vad man kan göra med den. Nationens samlade BNP kan användas till **konsumtion** (det vi förbrukar här och nu, både privat och i den offentliga sektorn) och till **investeringar** (det vi inte konsumerar nu, utan använder så att vi kan konsumera mer i morgon – till exempel satsningar på maskiner, miljöteknik, bostäder, vägar och järnvägar). Och så måste vi förstås lägga till bytesbalansen, det vill säga exporten minus importen:

$$\text{BNP} = \text{Konsumtion} + \text{investeringar} + (\text{export} - \text{import})$$

Den här uppställningen brukar kallas **försörjningsbalans**, och av den förstår man varför många ser ekonomisk tillväxt som något bra. Vill vi ha ökade inkomster, bättre skola, mer sjukvård (konsumera mer), samtidigt som vi sätter av för en bättre morgondag (investerar), och dessutom undvika en växande utlandsskuld (gå någorlunda jämnt upp i bytesbalansen) så ökar högerledet i ekvationen. Men då måste också vänsterledet, det vill säga BNP, öka. Om vi inte jobbar ihop till den ökade konsumtionen och de ökade investeringarna – ja, då kan dessa inte bli av. Det finns inga gratisluncher.

I det här sammanhanget bör påpekas att det oftast är **BNP per capita** (= per medborgare) som vi är intresserade av. Om BNP bara växer i takt med befolkningen blir det ju inget ”extra” över för medborgarna. Det är enbart om BNP per capita växer som levnadsstandarden kan stiga. Och så bör vi naturligtvis räkna bort inflationen, det vill säga prishöjningar som inte beror på att varorna och tjänsterna har blivit bättre utan på att samma varor bara har blivit dyrare. Det är **real** (= inflationsrensad) BNP som vi är ute efter.

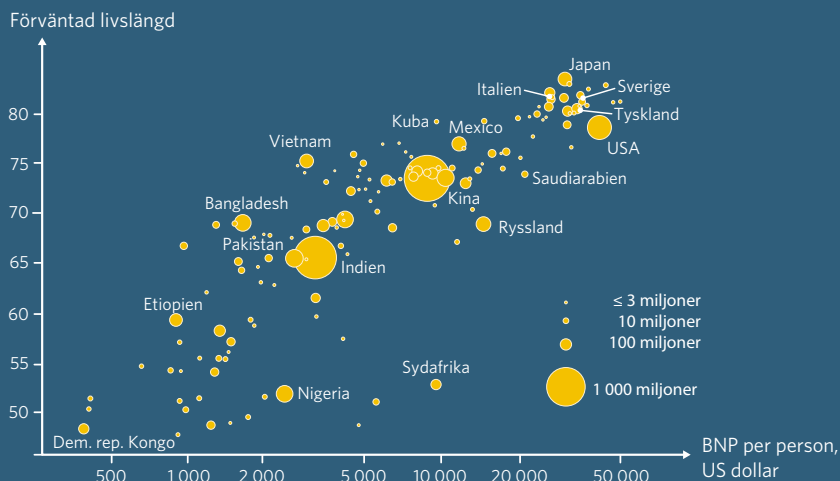
Håll isär BNP-nivå och tillväxt!

Lägg märke till att BNP anger produktionsnivån, medan tillväxten visar förändringen av BNP. Men många blandar ihop begreppen och säger ”tillväxten ökar” när de egentligen menar ”BNP ökar”. Att tillväxten ökar betyder att tillväxttakten stiger, det vill säga att BNP växer snabbare än tidigare. Att tillväxten minskar betyder att BNP växer långsammare. Om BNP minskar är tillväxten negativ.

Sett över längre perioder är det uppenbart att ekonomisk tillväxt gett kraftigt ökat välbefinnande. För 150 år sedan var Sverige ett fattigt land. Medellivslängden var kort. Sedan dess har ökad produktion medfört högre inkomster, bättre sjukvård, bättre utbildning, möjligheter att resa, konsumera kultur med mera på ett sätt som våra förfäder knappt kunde drömma om. Den sociala tryggheten har ökat (i kapitel 8 går vi närmare igenom den svenska tillväxten under senare år).

Tillväxten är alltså inte ett mål i sig, utan ett *medel* för att nå andra mål.

BNP

Figur 7 Livslängd och inkomster

KÄLLA: GAPMINDER

Figuren visar befolkningens livslängd (på den vertikala axeln) och BNP-nivå (horisontell axel) i världens länder. Ringarnas storlek avspeglar befolkningsstorleken. Sambandet syns tydligt: I fattiga länder dör människor tidigt, ju högre BNP desto längre medellivslängd. Sverige är ett land med både hög inkomstnivå och lång livslängd.

Undantag finns. Nigeria och Sydafrika har till exempel extremt kort medellivslängd i förhållande till sina inkomster; skälet är att de är mycket ojämlika länder, där de rika förfogar över en ovanligt hög andel av landets resurser medan befolkningsmajoriteten har dålig tillgång till sjukvård.

Diagrammet visar således att stigande inkomster – om de inte bara tillfaller de allra rikaste – normalt förbättrar folkhälsan. Den ekonomiska tillväxten har således inte bara positiva effekter på det materiella välståndet, utan också på hälsan.

BNP-måttet

Tyvärr är måttet BNP inte vidare bra. Det konstruerades på 1930-talet, en tid då produktionen mättes i ton och liter och då jordbruk och industri dominerade. I dag avgörs produkternas värde i hög grad av sitt kunskapsinnehåll – en smartphone kan kosta tusentals kronor fast den bara väger något hekto. Tjänstesektorn har vuxit förbi industrin. Men BNP är dåligt på att mäta dessa saker. I investeringsmåttet ingår maskiner och byggnader – men inte investeringar i kunskap, det som nuförtiden är den allra viktigaste investeringen.

BNP inkluderar heller inte sådan ekonomisk aktivitet som inte köps och säljs på registrerade, vita marknader. Hemarbete inom familjen – matlagning, städning och barnpassning – ingår inte. Ej heller svarta marknader (som i några länder utgör en mycket stor del av ekonomin). BNP-måttet tar inte heller hänsyn till hur produktionens resultat fördelas – om en stor del av befolkningen får ta del av det eller om det bara tillfaller en rik minoritet.

BNP tar heller inte hänsyn till effekterna på miljön. **Naturkapitalet** – jord, ren luft, färskt vatten, flora och fauna – är en förutsättning för en väl fungerande produktion. Skadas naturkapitalet av nedsmutsning, utsläpp eller rovdrift så ger det inte bara negativa effekter på våra liv och vårt välbefinnande i dag. Det minskar också ekonomins produktionsförmåga på sikt och skadar livsbetingelserna för barn och barnbarn. BNP borde därför också inkludera effekterna på miljön. Om produktionen nås med hjälp av miljöfarliga metoder så borde BNP räknas ner i motsvarande mån.

Ett omfattande arbete pågår, i Sverige och i andra länder, för att beräkna naturkapitalet och därmed få fram en **"grön BNP"**. Både Världsbanken, EU och väststaternas samarbetsorganisation OECD deltar i analysarbetet.

"grön BNP"

Grönare BNP-mått är alltså på väg, även om det tar tid. Andra vill ersätta BNP med ännu bredare mått, så att det blir ett bättre mått på **livskvalitet** i stort. Då är uppgiften att väga in inte bara inkomster och miljö, utan även hälsa, läskunskaper, inkomstfördelning med mera. Detta är dock fruktansvärt svårt. Hur ska man kunna väga det ena mot det andra och hitta ett sätt att ange ett enda sammanfattande mått på alla dessa faktorer?

Att få ett sammanfattande enkelt mått på välfärd eller "lycka" är antagligen omöjligt. Vi måste därför använda BNP ännu en tid, trots dess brister – samtidigt som statistikerna arbetar för att göra det grönare. Men vi bör inse dess begränsningar och komplettera med andra mått där så behövs.

Är ständig tillväxt möjlig?

Hur är det då med tillväxten och miljön? Åtskilliga hävdar dels att tillväxten i längden inte är *möjlig* eftersom planeten jordens naturresurser inte räcker till, dels att tillväxten inte är *önskvärd* eftersom den sker på bekostnad av naturen. Det här är två olika frågor, som bör hållas isär.

"För att tro på obegränsad tillväxt på en begränsad planet måste man vara antingen idiot eller nationalekonom."

KENNETH BOULDING, AMERIKANSK SAMHÄLLSVETARE

Ekonomer är vanligen inte så oroliga över den första frågan – om tillväxten är möjlig. Vad som är naturresurser är inte givet, utan beror i hög grad på tekniska och ekonomiska faktorer. Den stora järnmalmsådern i Lappland var ingen naturresurs förrän teknik hade utvecklats som gjorde det möjligt att bryta och rena malmen. Då – men först då – blev den en resurs. Och resurser som blir knappa kan ersättas av andra om ny teknik utvecklas och prismekanismen används.

För 150 år sedan spådde många att kolet skulle ta slut – i dag finns kol för hundratals år framöver. Dels har fler kolfyndigheter upptäckts, dels har andra energikällor utvecklats. Nu varnar i stället många för att oljan är på väg att ta slut.

Men det som händer är knappast att en resurs ”tar slut”, pang bom. Snarare är det så att den gradvis blir allt svårare och dyrare att utvinna, efter hand som de fyndigheter som är lättast att bryta börjar tömmas. Vad som då händer är att utbudskurvan skjuts upp – priset stiger. Det minskar efterfrågan. Människor börjar leta efter andra resurser. Samtidigt börjar företagen utveckla ny teknik, både för att borra djupare och för att ersätta den knappare resursen med andra.

Den här processen kan vara både lång och plågsam. Men poängen är att vi ofta kan anpassa oss, lägga om produktions- och konsumtionsmönster och utveckla ny teknik. Stenåldern tog inte slut för att det blev ont om sten, utan för att människan lärde sig tillverka verktyg av brons och järn. Slutsatsen är att vi faktiskt inte vet vilka resurser vi kommer att kunna utnyttja i framtiden.

Kol och olja smutsar ner och släpper ut växthusgaser. Men stigande oljepriser gör det mer attraktivt att utveckla alternativa energikällor. Varifrån kommer morgondagens energi?

Är tillväxten önskvärd?

Den andra frågan – om tillväxten är önskvärd – besvaras nog av de flesta med att mänskligheten behöver en *annan* sorts tillväxt. Efter industrialiseringen för ett par hundra år sedan har levnadsstandarden stigit enormt. Men produktionen har alltför ofta skett med metoder som skadat miljön. Luft har förorenats, vattendrag har förgiftats och öknar har brett ut sig.

Länge var människorna på jorden så pass få och produktionsökningen så pass långsam att planeten som helhet inte tog allvarlig skada. Men åtskilliga naturvetare varnar för att det ser svårare ut framöver. Nu ökar nämligen jordens befolkning snabbt, och framför allt stiger BNP per capita rejält i de folkrika länderna. Hela den globala BNP som mänskligheten byggt upp, från det vi blev jordbrukare för 10 000 år sedan, fördubblar vi nu på 15–20 år!

Det vore fantastiskt om jordens fattiga lyftes ur fattigdom till en dräglig standard. Men om produktionsökningen åstadkoms med dagens teknik kan den orsaka allvarliga skador på naturen genom utsläpp och skövling. Mänskligheten är därför i en kapplöpning med tiden. Det gäller att utveckla ny teknik och vrida om både konsumtion och produktion i mer miljövänlig riktning, innan skadorna på planeten blir för stora.

Den metod som ekonomer då rekommenderar berördes i kapitel 3, när vi diskuterade tillfällen då marknaden inte fungerar så väl: ”sätt pris på miljön”. Det gäller att använda skatter, avgifter och subventioner (bidrag) för att ändra prissignalerna på marknaden.

Om staten höjer skatten på miljöfarlig produktion blir denna dyrare. Priset på miljöfarliga varor och tjänster stiger. Om staten dessutom subventionerar (stödjer) miljövänlig produktion blir de varorna billigare. Därmed får konsumenterna starkare drivkrafter att minska sin efterfrågan på skadliga varor men öka efterfrågan på ”gröna” produkter. Företagen får då ett egenintresse att utveckla ny, mer miljövänlig teknik.

Den här typen av planer stöter ofta på politiska hinder. För att minska utsläppen av koldioxid och dämpa den globala uppvärmningen vore det önskvärt med skatter på fossila bränslen. Men höga bensinskatter är

sällan populära, och alla försök att få till stånd internationella politiska uppgörelser om skatt på koldioxidutsläpp har hittills havererat. Flera fattiga länder menar att det är de rika länderna som skapat problemen, och att bördan måste ligga på dem. Oljeproducerande länder vill inte dra ner sina exportintäkter. Och de flesta stora rika länder vill inte ta på sig en så stor börda som de fattiga kräver.

Så ingen vet i dag hur stora miljöskador mänskligheten tvingas uppleva innan de nödvändiga ekonomisk-politiska besluten tas. Det är en kapploppning med tiden.

Produktivitet och investeringar

Ekonomisk tillväxt ger alltså högre materiellt välstånd – men inte nödvändigtvis lycka eller bättre miljö. Under förutsättning att vi förmår vrida om tekniken så att den blir grönare, och att BNP mäts på ett bättre sätt, hur ska då tillväxten stimuleras? Varför växer vissa länder snabbt men inte andra?

Den direkta orsaken till snabb ekonomisk tillväxt är att vi antingen sätter in mer resurser – vi arbetar fler timmar, vi investerar mer kapital och använder mer naturresurser – eller att vi använder de resurser vi redan har mer effektivt, så att vi får ut mer av dem. Det kallas att öka **produktiviteten**.

Hur mycket vi arbetar beror på många olika faktorer, såsom befolkningstillväxten och andelen människor i arbetsför ålder. Länder med ung och växande befolkning, som Indien, tenderar att växa snabbare än åldrande länder som Japan. Kulturella faktorer och religion spelar också roll, till exempel när det gäller synen på kvinnors förvärvsarbete. Självklart spelar också ekonomiska drivkrafter en viktig roll – hur skattesystemet ser ut och om det stimulerar till mer arbete eller mer fritid.

Investeringar i maskiner och utbildning brukar driva på produktiviteten. Utan maskiner måste vi arbeta med händerna eller enkla verktyg. Med maskiner mångdubblas produktionen per arbetstimma (arbetsproduktiviteten). En man med grävsropa uträttar mer än tio man

JOSEPH SCHUMPETER

– insåg värdet av entreprenörskap

Österrikaren Joseph Schumpeter (1883–1950) var en fascinerande person. Redan i unga år var han finansminister med höga ambitioner: hans mål var att bli ”den bästa älskaren i Wien, den bästa ryttaren i Österrike och den bästa ekonomen i världen”.

Hur det gick med de båda första vet vi inte. Många anser dock att Schumpeter var en av de främsta ekonomerna i världen.

Schumpeter betonade att det verkliga ekonomiska livet inte alls ser ut som i ekonomernas tjugiga diagram. Det är stökigt och bökigt, med rivalitet mellan företagen, med utslagning av gammalt och ny teknik som bryter sig fram. Viktigare än att söka jämvikt är att stimulera utveckling, omvandling, innovationer och dynamik. För detta krävs entreprenörer, med utrymme att testa nytt och experimentera med nya produkter och affärsmodeller.

Själv var Schumpeter pessimistisk. Han trodde att en stelare och mer byråkratisk ekonomi efter hand skulle kväva entreprenörerna. Men han fick fel. Under senare år har intresset för entreprenörskap och innovationer vuxit igen. Och Schumpeter har blivit något av en guru för dem som vill göra ekonomin mer dynamisk och kreativ.

med spadar. Tidigare var maskiner något som fanns främst i industrin i form av svarvar, svetsar, fräsar och pressar. Numera finns maskiner även i tjänstesektorn – datorer, robotar, printers, scanners och så vidare.

Avancerad utrustning kräver utbildning. Den som hanterar maskinen eller datorn måste kunna läsa och skriva, kanske behärska utländska språk, sköta komplicerade inställningar vid rätt tid med mera. Investeringar i ny teknik går därför hand i hand med utbildning – och tillsammans gör de att arbetsproduktiviteten har stigit våldsamt under de senaste hundra åren. Det har varit den enskilt viktigaste faktorn bakom den ekonomiska tillväxten.

Hur stora löneskillnader?

Vad beror det då på att vissa länder är duktiga på att öka produktiviteten genom investeringar och utbildning, medan andra har svårare? Här kommer vi till frågor som rör **företagsklimatet** i landet: Finns tillräckligt goda drivkrafter för att arbeta, spara och investera? Vågar företagen satsa och experimentera för att utveckla ny teknik? Råder frihandel och konkurrens? Sköter staten sitt jobb eller är den korrumpierad?

Om människor ska utbilda sig och därefter arbeta hårt, bör skatte- och bidragssystemen vara så utformade att de stimulerar till detta, inte till att vara ledig och strunta i utbildning. Det ska löna sig att arbeta och utbilda sig – men det handlar inte bara om pengar, utan också om att få annan uppskattning. Ett samhälle där arbete, sparande och utbildning möter respekt och uppskattning på flera plan är vanligen ett samhälle som präglas av dynamik och tillväxt.

Lönesättning och skattesystem ska alltså ge starka drivkrafter för investeringar och hårt arbete. Höga skattesatser kan skada tillväxten. Men därav följer inte att stora löneskillnader i allmänhet är bra för tillväxten och att jämlikhet är dåligt.

Små löneskillnader och ett generöst trygghetssystem kan nämligen också ge bättre sammanhållning och trygghet. Och i ett tryggt samhälle kan fler människor våga experimentera, flytta och byta jobb, utan att riskera att komma i kläm.

Löner som ger starka drivkrafter att arbeta driver på tillväxten - men vad händer om skillnaderna blir mycket stora?

Mycket stora inkomstskillnader riskerar att ge hårda politiska motsättningar. Ibland kan också stora klyftor ge finansiell instabilitet, om en medelklass som sackar efter frestas att skuldsätta sig för att ”hänga med” de rika.

Så det enda vi med säkerhet kan säga är att både extremt utjämnade inkomster – utan belöning för den som anstränger sig – och extremt stora inkomstklyftor – som skapar otrygghet och splittring – är skadliga, om än på olika sätt. Vad som är en ”lagom” jämn inkomstfördelning ändrar sig antagligen från en tid till en annan och skiljer sig mellan olika länder, beroende på vad som anses rätt och rimligt.

Innovationer och entreprenörer

Det är viktigt att staten sköter sina uppgifter väl. Det juridiska systemet är centralt. Samhället bör vara ett rättssamhälle, utan korruption, där man kan lita på att ingångna avtal och kontrakt håller och där inte en massa energi och pengar går åt till att muta tjänstemän.

Det bör finnas utrymme för företagen att testa nytt, experimentera med nya produkter, nya idéer och nya affärsplaner. Konkurrensen bör vara hård, så att företagen har tryck på sig att hela tiden förbättra sig och inte slöar till eller håvar in monopolvinster.

I ett sådant klimat kommer nya **innovationer** hela tiden fram. Med det menas att nytt ersätter gammalt. Tåget ersätter häst och vagn, bilen ersätter tåget, flyget konkurrerar ut dem båda på långa sträckor. E-post konkurrerar ut brev, mobiltelefoni ersätter fast telefoni, internet konkurrerar ut tryckta medier och så vidare. Denna process kallade Schumpeter (som porträtteras i detta kapitel) ”skapande förstörelse”. Gammalt slås ut, nytt kommer i stället. Ett samhälle som uppmuntrar sådan omvandling, i stället för att enbart skydda det gamla, är också ofta ett samhälle med god tillväxt och dynamisk utveckling.

I en sådan ekonomi är **entreprenörer** viktiga. Entreprenören kan vara företagare, men också en anställd i något företag eller i den offentliga sektorn. Entreprenören är den som driver fram innovationerna, ändrar organisationen och till sist får en ny vara, tjänst eller affärsorganisation att bli vinstgivande och växande. Med utrymme för driftiga entreprenörer brukar ekonomin kunna växa och omvandlas.

Vad har vi lärt?

■ Tillväxt är ett viktigt mål för den ekonomiska politiken. Men det är inte ökningen av BNP i sig som är värdefull, utan främst att ökad produktion ger resurser som kan tillgodose andra behov – **högre inkomster, ökad konsumtion och social trygghet.**

■ BNP bör mätas bättre och bland annat ta hänsyn till produktionens miljöpåverkan. Tillväxt åstadkoms ofta med produktionsmetoder som ger miljöförstöring. Att ”**sätta pris på miljön**” betyder att stimulera konsumenter och företag att bete sig mer hållbart.

■ På lång sikt drivs tillväxten av de produktionsfaktorer som sätts in – **arbete, kapital och naturresurser** – och av produktiviteten – hur mycket vi får ut av de insatta resurserna. Investeringar i kunskap och kapital är kraftfulla medel som driver tillväxt.

- Drivkrafterna i samhället bör gynna arbete, sparande, utbildning och investeringar – så att nya innovationer hela tiden kommer fram och ersätter gammal teknik.
- Staten bör vara en rättsstat, utan korruption, där man kan lita på att ingångna avtal hålls.
- Skatter och lagar som premierar drivkrafter för tillväxt ger utrymme för driftiga entreprenörer. Men om inkomstskillnaderna blir mycket stora kan samhället bli otryggt och instabilt.

Konjunkturer och ekonomisk politik

Det förra kapitlet tog upp vad som driver ekonomisk tillväxt: befolkning, investeringar, produktivitet och innovationer. Det är också dessa faktorer som styr hur den totala produktionskapaciteten växer på sikt. På kortare sikt – upp till några år – ändras de inte nämnvärt. Ändå kan BNP röra sig ganska ordentligt från år till år – både upp och ner. Det här kapitlet tar upp sådana kortsiktiga svängningar – konjunktorens rörelser – och hur den ekonomiska politiken kan utformas om man vill dämpa dem.

Konjunkturer

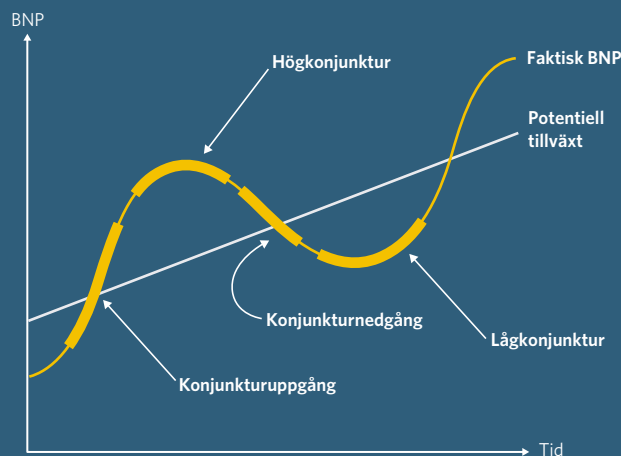
Produktionsnivån BNP kan svänga påtagligt från år till år. De kortare BNP-rörelserna kallas **konjunkturer** och beror oftast på att **kapacitet** **utnyttjandet** ändras, det vill säga att man ibland inte använder den existerande produktionskapaciteten fullt ut, eller ibland tvärtom överanstränger den.

Den långsiktiga tillväxten kallas **potentiell tillväxt**. Det är den vi når när resurserna utnyttjas fullt men utan att överhettas. Runt denna potentiella tillväxttakt brukar faktisk BNP svänga i vågor, år för år, kvartal för kvartal. Dess rörelser, eller "cykler" som de ibland kallas, styrs oftast av investeringar och psykologi.

Med högkonjunktur menas en period med stor produktion, ibland kanske till och med högre än vad som är rimligt utifrån vilka produktionsresurser som är tillgängliga. Vid konjunkturtoppen förekommer således ofta överhettning och "överansträngt" utnyttjande av resurser; människor arbetar på övertid, maskinerna går dygnet runt.

Lågkonjunktur innebär tvärtom att resurserna utnyttjas dåligt och att det finns ledig kapacitet. Många är arbetslösa, maskiner står stilla. Om BNP minskar ett par kvartal i rad brukar man tala om **recession**. En ännu kraftigare nedgång kallas **depression**.

■ Under en **konjunkturuppgång** ökar produktionen. Resursutnyttjandet stiger, och efter ett tag börjar företagen anställa och investera. Vinsterna stiger. Optimismen är stark och många lånar. Efter ett tag börjar kostnaderna stiga, både löner och räntor. Flaskhalsar och brist på resurser börjar bromsa produktionen. När priserna stiger blir konsumenterna försiktigare. Så småningom bryts därför uppgången och vänds till en nedgång.

Figur 8 Tillväxt och konjunktur

Konjunkturen svänger runt den långsiktiga (potentiella) tillväxten. När produktionsnivån är över den potentiella produktionsnivån råder högkonjunktur, när den ligger under talar man om lågkonjunktur. Notera att tillväxttakten normalt är som högst i övergången från låg- till högkonjunktur, det vill säga under själva konjunkturuppgången, men innan toppen nås. På samma sätt brukar tillväxttakten vara som svagast i övergången från hög- till lågkonjunktur, det vill säga under nedgången men innan konjunkturen bottenar.

Konjunkturrörelserna i det här diagrammet är medvetet överdrivna: normalt faller inte produktionsnivån vid varje konjunkturedgång. Det vanliga mönstret är i stället att perioder med snabb tillväxt avlöses av faser med långsammare tillväxt. De gånger produktionsnivån ändå faller och tillväxten således blir negativ säger man att ekonomin befinner sig i recession.

I verkligheten rör sig inte heller konjunkturen så regelbundet. Rörelserna upp och ned skiljer sig åt, både vad gäller styrka och längd.

■ Under en **konjunkturedgång** minskar efterfrågan. Hushåll och företag är återhållsamma. Vinsterna faller. Företagen slutar nyanställa och börjar avskeda. Det minskar köpkraften för hushållen. Pessimismen tilltar och smittar av sig. Inflationen dämpas och priserna kan till och med falla. Processen fortsätter tills företagen dragit ner sina kostnader och bantat sin produktionsförmåga tillräckligt. Då börjar de så småningom anställa och investera igen, varpå konjunkturen vänder upp och en ny cykel börjar.

Finanssektorns roll

Den finansiella sektorn – banker, försäkringsbolag och fonder – har en viktig roll i ekonomin. Bankerna lånar ut (ger krediter) både till företag och till hushåll. Företagen lånar till investeringar och hushållen till inköp av boende och konsumtion. Hushållen sparar också till pension och för att ha buffertar inför oförutsedda händelser. Det hushållen sparar i bankerna använder bankerna i sin tur till utlåning, som ibland går till investeringar i de företag som får krediter, ibland till hushåll som lånar till bostad.

Finanssektorn är därför smörjmedel i det ekonomiska kretsloppet, samtidigt som bankerna omvandlar sparande till investeringar. Det sistnämnda är viktigt för omvandling och tillväxt: i stället för att sparandet ligger passivt ”i madrassen” kan det nu användas till investeringar som ökar produktiviteten.

Men finanssektorn kan också bidra till att svängningarna i ekonomin stärks. Under konjunkturuppgångar brukar **kreditgivningen** öka. Bankerna lånar ut mer. Optimismen är stark, både företag och hushåll ser ljus på framtiden och sina möjligheter att klara framtida amorteringar och räntor. Ofta stiger börserna. Aktiekurserna och fastighetspriserna går upp, och det stärker optimismen och viljan att betala ännu mer, både för aktier och för fastigheter.

Men ofta blir marknaden alltför optimistisk. Kurserna stiger för högt – så mycket att priserna blir ohållbart uppblåsta. Man brukar säga att en

bubbla bildas. När konjunkturen till slut vänder neråt och man inser att tillgångarna är övervärderade kan marknaden reagera panikartat. Alla säljer då samtidigt – varvid kurserna rasar. Bubblan spricker.

Kasten mellan överoptimism och fruktan på finansmarknaden förstärker den vanliga konjunkturons rörelser. Ofta beror finansmarknadens svängningar på psykologiska faktorer. Man sneglar på varandra, många försöker helt enkelt hänga på trenden. Man gissar vad andra tycker och åt vilket håll börsen kommer att gå, snarare än gör sin egen uppskattning. Flockmentalitet utvecklas. Den engelske ekonomen Keynes talade om att "djuriska drifter" alltför ofta styr finansmarknadens rörelser.

Rörliga kurser

Ett skäl till att kasten på finansmarknaderna kan bli så tvära är att priset – **kursen** – på värdepapper såsom aktier baseras på prognoser och gissningar om framtiden: Vad kommer att ske med räntor, konjunkturer och företagens framtida vinster? Alla prognoser är osäkra, och så fort någon viktig faktor ändras skiftar stämningsslaget. Förtroendet rubbas. Utbuds- och efterfrågekurvorna på finansmarknaderna kan därför, precis som på valutamarknaden, skifta snabbt och stort – varvid priser och börskurser också rör sig i stora slag.

Efter en brusten bubbla följer baksmälla. Låntagare kommer på obestånd när värdet på deras investeringar, till exempel aktier eller fastigheter, faller. Om bankkunderna inte kan betala tillbaka sina lån hamnar bankerna – som lånat ut pengarna – i kris. Kreditförlusterna växer. Bankkriser kan i sin tur bli farliga för hela samhället, eftersom de snabbt sprider sig till bankernas kunder.

Bubblor kan uppstå på olika marknader – fastigheter, aktier och andra värdepapper. Farligast är om fastighetsmarknaden kraschar. Hushållen är mer beroende av sin bostad än av börsen, och bankernas utlåning till fastighetsmarknaden är ofta stor. Det gör bankerna sårbara för svängningar på fastighetsmarknaden. En kombination av bank- och fastighetskris kan bli både djup och långdragen.

Osäkerhet påverkar finansmarknaden

Finansmarknaderna kan svänga snabbt och oväntat – av skäl som ter sig helt bisarra. Ett exempel var när den förre amerikanske presidenten George Bush under en middag vid ett statsbesök i Japan plötsligt blev magsjuk och kräktes vid middagsbordet (i direktsändning i tv).

Resultatet: Den amerikanska dollarn föll kraftigt, trots att ingenting nytt hänt i den amerikanska ekonomin.

Orsaken: Placerarna blev oroliga. Betydde presidentens olägenhet att han var på väg att bli allvarligt sjuk? Kanske måste han avgå? Vad skulle då ske med den ekonomiska politiken?

Osäkerheten – och risken – steg plötsligt. Och även de placerare som i och för sig trodde att politiken skulle ligga fast kunde tjäna pengar på att sälja dollar och utnyttja att *andra* blev nervösa.

Den globala nedgången efter 2008 är ett exempel på just den typen av kris. Men genom historien finns många fler. Bubblor och krascher kan förekomma på nästan vilken tillgångsmarknad som helst. En av de mer spektakulära var tulpanbubblan i Holland på 1600-talet. Då spekulerade man i tulpanlökar, som under en period kunde betinga hiskeliga priser.

Stabiliseringspolitik

Vi såg i tidigare kapitel att de enskilda marknaderna, om de lämnas åt sig själva, hittar ett jämviktspris där köpare och säljare finner varandra. Men i det här kapitlet har vi lärt oss att när ekonomin *som helhet* – summan av alla marknader – söker jämviktsläget kan den svänga ordentligt. Kriser kan uppstå. Lågkonjunkturerna kan bli besvärliga, med fastighetskriser och arbetslöshet. Många kommer i kläm. Kan eller bör staten då ingripa för att mildra kriserna?

Fram till 1930-talet besvarade de flesta ekonomer den frågan med nej. Arbetslöshet berodde på för höga löner (utbudsöverskott på arbetskraft). Kriserna fungerade därför, hur konstigt det än kan låta, som en sorts reningsbad genom att slå ut ineffektiva företag, pressa ner lönerna och därmed på sikt minska arbetslösheten.

Under 1930-talets långa depression, med massarbetslöshet i många länder, blev den uppfattningen alltmer otidsenlig. I stället framträdde en ny syn, företrädd av den engelske ekonomen Keynes och en rad svenska ekonomer. De sade att staten inte borde vara passiv under lågkonjunkturer. Marknadsekonomin kan fastna i en situation med låg efterfrågan. Att då pressa tillbaka lönerna mot arbetslösheten är fel medicin, eftersom det sänker köpkraften och förvärrar lågkonjunkturen.

I stället är det statens uppgift att bedriva en **stabiliseringspolitik** för att mildra konjunktursvängningarna. När äldre ekonomer hävdade att ekonomin ”på sikt” kunde ta sig tillbaka till full sysselsättning på egen hand replikerade Keynes vasst: ”På lång sikt är vi alla döda”.

Genom att spå på köpkraften i nedgång och hålla tillbaka den i uppgång kan den ekonomiska politiken dämpa konjunktursvängningarna. Arbetslösheten kan hållas nere under lågkonjunkturen och inflationen

minskas i högkonjunkturen. Två sorters politik kan användas för att driva en sådan **"kontracyklisk" politik** – det vill säga en politik som motverkar konjunkturcyklerna:

- **Finanspolitik** som bedrivs av Finansdepartementet via statens budget.
- **Penningpolitik** som bedrivs av Riksbanken via räntan.

Figur 9 En kontracyklisk politik

En expansiv finanspolitik (offentliga utgiftsökningar eller skattesänkningar) bör sättas in mot lågkonjunkturer och en åtstramande finanspolitik (skattehöjningar eller utgiftsnedskärningar) bör användas i högkonjunkturer. Därmed utjämnas konjunktursvängningarna.

Också penningpolitik kan användas. Då sänker Riksbanken sin ränta under nedgångar och höjer den under uppgångar. Då dämpas inflationen i högkonjunktur och arbetslösheten mildras i lågkonjunktur.

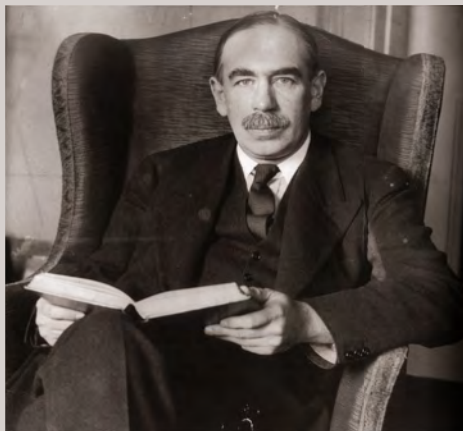
Finanspolitik

Finanspolitiken verkar via skatter och offentliga utgifter och brukar hanteras av **Finansdepartementet**. När staten vill öka efterfrågan i ekonomin under lågkonjunktur kan man sänka skatter eller öka offentliga utgifter. När man vill strama åt efterfrågan i högkonjunktur bör man göra tvärtom: höja skatter eller skära i offentliga utgifter.

Receptet är ganska rättframt. **Expansionspolitik** som skattesänkningar och ökade utgifter ökar köpkraften, medan **åtstramningspolitik** som skattehöjningar och nedskurna utgifter minskar den. Det är därför ekonomer vill gasa under lågkonjunktur och bromsa under högkonjunktur. Därför handlar ekonomisk-politisk debatt ofta om ”stimulanspaket” och ”åtstramningspaket” och hur sådana bör utformas för att få bästa effekt. Hur ska åtstramningens bördor fördelas, och vilka ska få del av skattesänkningar?

För att finanspolitiska åtgärder ska bita krävs att både hushåll och marknad tror att de ska fungera – vilket i sin tur vanligen förutsätter att staten är i hygglig balans och inte har för stort **budgetunderskott** i utgångsläget. Stora underskott betyder stor upplåning och stor **stats-skuld**. Att driva en expansiv politik i ett läge när statsskulden redan är hög kan vara farligt. Då skuldsätter sig staten ännu mer och kostnaderna för räntebetalningarna kan bli förskräckande höga. I synnerhet om räntorna på lånen stiger.

Förutsättningen för att politiken ska fungera är alltså att staten har ordning och reda i sina finanser i utgångsläget. Sverige har tagit till sig den lärdomen. Fram till 1990-talet hade Sverige under många år stora problem i statsbudgeten, med underskott och växande statsskuld. Trovärdigheten var låg. Men under en djup kris i början av 1990-talet ändrades budgetreglerna. Sedan dess har den offentliga sektorn målet att visa överskott – inte varje år men som genomsnitt över både hög- och lågkonjunkturår. Det har gett en minskning av statsskulden.

JOHN MAYNARD KEYNES

– ansåg att staten bör stabilisera marknaden

Engelsmannen John Maynard Keynes (1883–1946), professor i Cambridge, var sin tids mest inflytelserike ekonom. Redan efter första världskriget varnade han för att segrarmakterna genom alltför hårda krigsskadeståndskrav skulle ruinera Tyskland och framkalla hög inflation. Tyvärr fick han rätt.

Under 1930-talets djupa depression revolutionerade Keynes nationalekonomin. Han hävdade – mot den dominerande uppfattningen – att staten inte skulle låta konjunkturerna sköta sig själva, som de äldre ekonomerna menat. I stället både kunde och borde staten driva en ekonomisk politik för att stabilisera den instabila marknaden.

Keynes analys och slutsatser om politiken fick snart efterföljare. Många länder, däribland Sverige, slog in på den aktiva stabiliseringspolitikens väg. Statens inflytande växte, och den offentliga sektorn blev större.

I samband med finanskrisen 2008 och den djupa recessionen därefter kom Keynes idéer till heders igen. I de allra flesta länder drevs en expansiv politik i linje med Keynes gamla rekommendationer.

Penningpolitik

Det andra området inom stabiliseringspolitiken är penningpolitiken. Detta är **centralbankens** – i Sverige Riksbankens – ansvar. Riksbankens uppgift är att hålla penningvärdet stabilt och inflationen låg, samt att värna stabiliteten i det finansiella systemet.

Penningpolitikens viktigaste verktyg är styrräntan (i Sverige kallas den **reporäntan**). Det är den ränta bankerna betalar på korta lån i Riksbanken – något bankerna behöver hantera varje dag för att se till att de alltid har lagom mycket medel i kassan. Reporäntans nivå påverkar marknadsräntorna – de räntor bankerna tar ut när de lånar ut till sina kunder – eftersom den styr bankernas upplåningskostnad. Marknadsräntorna, inte minst på bolånen, påverkar i sin tur konsumenters och företags vilja att ta lån för att konsumera och investera. Ju lägre räntor, desto mer fart brukar det bli. Låg ränta stimulerar ekonomin, hög ränta bromsar.

Penningpolitikens främsta uppgift är att hålla inflationen på låg och stabil nivå – i Sverige är **inflationmålet** 2 procent. Inflationen varierar normalt med konjunkturen: i högkonjunktur ökar priserna snabbare än i lågkonjunktur. Om Riksbanken därför stramar åt penningpolitiken inför högkonjunkturen – men gasar inför lågkonjunktur – så når man inte bara inflationmålet lättare, man dämpar också konjunktursvängningarna.

Regeln för penningpolitiken tycks därför vara ganska enkel:

■ Riksbanken gör prognoser för ekonomins utveckling två år framåt – för BNP, inflation, arbetslöshet, räntor med mera. Om prognoserna pekar på för hög inflation bör styrräntan höjas utöver vad som ligger i prognosen. Högre räntor gör krediterna dyrare, hushållen lånar mindre, fastighetspriser och börs dämpas och företagens investeringsvilja minskas. Därmed svalkas konjunkturen av.

■ Om prognosen pekar på för låg inflation gör Riksbanken tvärtom: då sänker man styrräntan under prognosens nivå. Det gör krediter billigare, långivningen ökar, börskurser och fastighetspriser får en injektion. Därmed stimuleras konjunkturen.

Om inflationen är ovanligt låg – på grund av ny teknik som sänker kostnaderna, hög produktivitet, hård internationell konkurrens eller hög arbetslöshet – och räntorna redan är låga, då kan extremt låg styrränta (kanske till och med noll) bli nödvändig. Därtill har centralbanken möjlighet att helt enkelt trycka mer pengar (nästa kapitel handlar mer om detta).

Men det finns risker med en sådan expansiv penningpolitik. En är att låga räntor kan fresta långivarna att låna för mycket och att skuldsättningen blir för hög. En annan risk är att fastighetspriser och börskurser kan rusa i höjden med nya bubblor som följd. Efter finanskrisen 2008, då inflationen var låg och arbetslösheten hög, experimenterade många centralbanker med extremt låga räntor och med att trycka pengar. Resultatet var gott, i den meningen att man kunde undvika en djup depression. Men sista ordet är inte skrivet ännu, och några ekonomer – även Riksbanken – har varit oroliga för att nya bubblor byggs upp, med alltför hög skuldsättning.

Utlandsskuld och valuta sätter gränser

Expansiv politik kan dessutom skada bytesbalansen och öka utlandsskulden. Om efterfrågan inom landet ökar tack vare räntesänkningar eller sänkta skatter ökar hushållens köpkraft – vilket är meningen. Men ökad inhemsk köpkraft leder ofta till att importen ökar, eftersom en del av det vi konsumerar importeras från andra länder. Ökad import försämrar bytesbalansen.

En expansiv politik kan därför komma i konflikt med ansträngningarna att hålla nere utlandsskulden och hålla balans i de utrikes affärerna. Även här blir slutsatsen att det är bra med buffertar och en stark ekonomi i utgångsläget. Det ökar handlingsutrymmet i kristider.

Stabiliseringspolitiken påverkas också av valutasystemet. Om växelkursen är fast, så brukar penningpolitiken inte fungera så bra. Dess huvuduppgift är ju då att försvara växelkursen. Hotar valutautflöde måste räntan höjas för att locka kapitalet att stanna kvar i landet. Detta måste ske oavsett konjunkturläge. Ibland kan centralbanken vara tvungen att strama åt penningpolitiken för att försvara valutan, även om lågkonjunktur råder. Då blir konjunkturen ännu svagare.

Om växelkursen är rörlig har penningpolitiken mer påverkan på den inhemska ekonomin. Då kan centralbanken koncentrera sig på konjunkturpolitiken och behöver inte bry sig om att försvara växelkursen.

Är landet en del av en valutaunion kan man dock inte bedriva nationell penningpolitik alls. Penningpolitiken hanteras då av den gemensamma centralbanken, som sätter den gemensamma räntan utifrån vad som passar *hela* unionen, inte något enskilt land. Mindre länder som hamnar i kris inom en union där de större länderna går hyggligt kan därför få en ränta som egentligen är för hög för dem. De kan inte heller devalvera eftersom de inte har någon egen valuta. Detta hände länderna i Sydeuropa efter finanskrisen 2008 och bidrog till att recessionen där blev ännu djupare. Slutsatsen är att länder som bildar en valutaunion bör ha likartad struktur på sina ekonomier och utvecklas i samma takt.

Utbudspolitik

Stabiliseringspolitik som påverkar ekonomins efterfrågesida (köpkraften) kan alltså hjälpa mot konjunktursvängningar. Men som vi sett är det inte enkelt att välja verktyg, i synnerhet inte om man startar i ett svagt utgångsläge, med stor statsskuld och utlandsskuld. Att gasa för att få upp köpkraften kan försvaga bytesbalansen. En redan skuldsatt nation får då ännu högre utlandsskuld, och kreditgivarna kanske ogillar att låntagarens kreditvärdighet blir ännu sämre.

Detta talar för att den ekonomiska politiken också måste verka via **ekonomins utbudssida**. Det betyder att försöka göra ekonomin mer effektiv och flexibel, höja produktiviteten, snabba på den tekniska utvecklingen med mera. I diagramtermer betyder det att förskjuta hela ekonomins utbudskurva utåt – det vill säga att göra det möjligt att producera mer utan att inflationen stiger.

De åtgärder som då kan komma i fråga är de som vi diskuterade i förra kapitlet om tillväxt: skattereformer för att stimulera till mer arbete och mer investeringar, åtgärder för att öka rörligheten på arbetsmarknaden och bostadsmarknaden, hård konkurrens för att öka effektiviteten, stimulans åt forskning, utbildning, entreprenörer och innovatörer.

Detta är en annan sorts åtgärder än de som kortsiktigt försöker stabilisera ekonomins konjunktursvängningar. Utbudsåtgärderna arbetar mer långsiktigt och påverkar den långsiktiga tillväxttakten. De flesta ekonomier mår bra av en kombination av långsiktiga utbudsåtgärder och mer kortsiktig stabiliseringspolitik på efterfrågesidan.

Vad har vi lärt?

I det här kapitlet har vi diskuterat varför konjunktursvängningar uppstår och vad man kan göra åt dem. Vi har lärt oss att det inte är så lätt att utforma rätt ekonomisk politik.

■ Konjunkturens rörelser styrs i hög grad av **förväntningar, förhoppningar och gruppsykologi**. I synnerhet finansmarknaderna kan råka ut för stora kast mellan optimism och pessimism. Bubblor kan uppstå – och spricka.

■ Staten kan bedriva en **kontracyklisk stabiliseringspolitik** för att minska konjunktursvängningarna. Under uppgång bör man svalka av ekonomin genom höjda skatter, sänkta utgifter eller höjda räntor. Under nedgång gäller motsatsen.

■ Under rörlig växelkurs är **penningpolitiken** ett verksamt **vapen mot konjunktursvängningar**. Under fast växelkurs är den mindre effektiv.

■ För att sätta in rätt åtgärder vid rätt tidpunkt måste man göra **prognoser** om framtiden, så att åtgärderna sätts in i tid – helst innan problemen uppstått. Men prognoser är alltid osäkra.

■ Vilka åtgärder man bör använda beror också på landets **konkurrenskraft och valutasystem**.

■ Därför är ekonomer sällan helt överens om exakt när olika stabiliseringspolitiska verktyg ska sättas in eller hur starka de bör vara. Däremot är de mer eniga om att det är viktigt att ekonomin bör göras så **robust och flexibel** som möjligt – då blir den mindre sårbar för konjunktursvängningar.

Låg arbetslöshet och låg inflation
– är det möjligt?

I nästan alla länder – inte minst i Sverige – är full sysselsättning ett av de viktigaste målen för den ekonomiska politiken – ja, kanske det allra viktigaste. Samtidigt strävar den ekonomiska politiken efter låg inflation. Det är inte lätt att klara båda målen samtidigt. Låg arbetslöshet innebär ofta att lönekostnaderna stiger – vilket pressar upp inflationen. Och för att dämpa inflationen bedrivs ibland åtstramningspolitik – vilket kan öka arbetslösheten.

Det här kapitlet handlar om hur den ekonomiska politiken bör utformas för att nå låg arbetslöshet och låg inflation, och om den svåra uppgiften att göra detta samtidigt.

Arbetsmarknaden

Arbetslöshet orsakar sociala och ekonomiska problem. Långvarig arbetslöshet gör att människor får allt svårare att få nytt jobb, eftersom de tappar kompetens och yrkesskicklighet. Hög arbetslöshet i vissa regioner eller stadsdelar kan skapa bidragsberoende, missbruk och kriminalitet. Arbetslösheten skadar också statsfinanserna: arbetslösa förvärvsarbetar inte och därför blir landets samlade inkomster och statens skatteintäkter lägre, dessutom stiger de offentliga utgifterna för arbetslöshetsunderstöd, vilket ytterligare försvagar statsfinanserna.

Att bekämpa arbetslösheten är därför en viktig uppgift. Just för att den är så viktig bör vi noggrant analysera vad arbetslösheten beror på, så att vi sätter in rätt motåtgärder.

Arbetsmarknaden liknar andra marknader vi analyserat. Arbetsgivare efterfrågar arbetskraft, och de vill naturligtvis ha den så billigt som möjligt. Ju högre lönen är, desto färre anställer de. Arbetstagarna å andra sidan söker arbete (bjuder ut arbetskraft). De vill naturligtvis ha så hög lön som möjligt. Ju högre lön, desto mer vill de arbeta. Där utbudet möter efterfrågan etableras en jämviktslön. Högre löner än så ger utbudsöverskott – det vill säga arbetslöshet och en press neråt på lönerna.

Men det finns viktiga skillnader mellan arbetsmarknaden och marknaden för till exempel skjortor. Parterna på arbetsmarknaden – både arbetsgivarna och arbetstagarna – är människor, inte tygbitar. Priset på arbetskraft – lönen – är inte bara ett pris i största allmänhet. Lönen avgör köpkraften för de arbetande, den är ett kvitto på vad man presterar, den jämförs med vad andra får, den ger status och bekräftelse.

Lönen är därför också föremål för förhandlingar i högre grad än andra priser. Löntagarna har bildat fackföreningar för att försvara sina intressen. Även arbetsgivarna har egna organisationer för förhandlingar.

Ändå kan vi använda en del av den vanliga analysen – utbud och efterfrågan – för att analysera arbetsmarknaden. Vi kan till exempel undersöka vad som händer om bakomliggande faktorer ändras. Om efterfrågan på en viss vara ökar för att just den produkten blivit populär (på grund av mode, att varumärket blir hett) ökar också efterfrågan på arbete i den branschen. Efterfrågekurvan trycks uppåt och jämviktslönen stiger. På en marknad där efterfrågan minskar för att varan eller tjänsten tappat i popularitet så faller däremot lönerna.

Det här är en vanlig företeelse. Vissa branscher och yrken går framåt – datatekniker, spelkonstruktörer, nagelskulptörer, personal trainers – medan andra krymper – varvsarbetare, sömmerskor, småbönder. På de förstnämnda delarbetsmarknaderna stiger lönerna, på de sistnämnda sjunker de. Om marknaderna fungerar väl lockar löneutvecklingen en del av dem som friställs ur de krympande sektorerna att söka sig till de

När datatekniken utvecklades slog datorerna ut både gamla skrivmaskiner och mekaniska räknare. Vad hände då med sysselsättningen och lönerna i företagen som tillverkade skrivmaskiner och räknare?

expanderande sektorerna. Men det är långtifrån säkert att det sker: friställda varvsarbetare kanske inte gör omedelbar succé som nagel-skulptörer ...

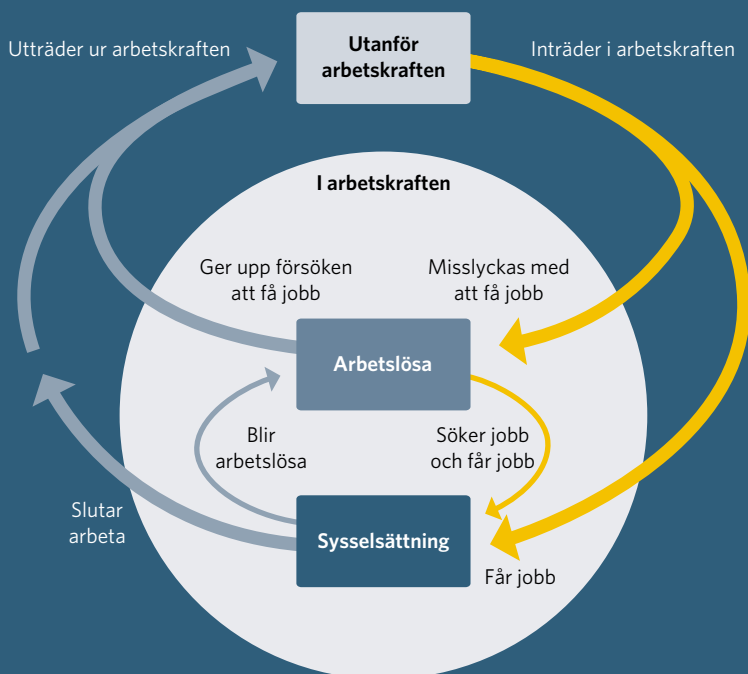
Vad händer om ny teknik introduceras? Det beror på vilken sorts teknik det är. Om de anställda får nya maskiner – som höjer deras produktivitet – stiger deras löner. Om de däremot ersätts helt av maskiner så minskar efterfrågan på sådan arbetskraft, och då sjunker lönerna för den typen av arbete.

Flöden och matchning

Arbetsmarknaden är inte stillastående. De arbetslösa är alltså inte samma grupp av personer hela tiden. Nya personer blir arbetslösa, medan andra får jobb. Äldre pensioneras, yngre kommer in, man byter jobb, flyttar, vidareutbildar sig, får barn och är föräldraledig, kommer tillbaka och letar nytt. Hur lediga jobb och arbetssökande **matchas** är därför viktigt för arbetsmarknaden och arbetslösheten.

Arbetslösheten är skillnaden mellan två stora flöden – de som söker jobb och de som får jobb. Arbetslöshet skulle alltså rent statistiskt kunna sjunka därför att en del som söker jobb helt enkelt ger upp och lämnar arbetskraften. Därför räcker det inte att sträva efter låg arbetslöshet: uppgiften är att nå låg arbetslöshet *och* hög sysselsättning.

En annan faktor som påverkar arbetsmarknaden är **diskriminering**. Med det menas att till exempel kön, härkomst, hudfärg, sexuell läggning eller religion – andra faktorer än kompetens – påverkar lön och arbetsvillkor. Diskriminering är inte bara orättvis, utan också ekonomiskt slöseri. Diskriminering betyder att människor stängs ute från vissa jobb eller befattningar. Det betyder att de mest kompetenta inte får de jobb de passar för. Matchningen på arbetsmarknaden fungerar sämre, vilket skadar hela ekonomin.

Figur 10 Flödena på arbetsmarknaden

Under 2013 var ca 8 procent av arbetskraften öppet arbetslösa. Stora skillnader fanns mellan regioner, utbildningsnivå och ålder. Varje månad sker en inströmning av nya arbetslösa. Ungdomar slutar skolan och söker jobb, personer kommer tillbaka till arbetsmarknaden efter en tids frånvaro (t.ex. på grund av barnafödande), personer sägs upp för att företaget skurit ner produktionen. Några får jobb, andra sjukskrivs eller pensioneras.

Den genomsnittliga arbetslöshetstiden var ca åtta månader. En dryg tredjedel var utan jobb mer än sex månader. Framför allt äldre drabbades av långtidsarbetslöshet.

Kvinnor i nationalekonomin

Porträtten av olika framstående ekonomer i den här boken visar främst män. Under historien har ämnet dominerats av män, detsamma gäller personer på ledande poster såsom centralbankschefer och finansministrar.

Men det finns allt fler undantag och kvinnliga föregångare. I Sverige var Anne Wibble finansminister i början av 1990-talet. År 2014 tillträdde Janet Yellen posten som chef för den amerikanska centralbanken Federal Reserve. Och 2009 blev amerikanskan Elinor Ostrom den första kvinna som belönades med Nobelpriset i ekonomi. Hennes forskning handlade bland annat om hur grupper av människor kan komma överens om nyttjandet av gemensamma naturresurser.

I framtiden kommer säkert fler kvinnor att spela viktiga roller i nationalekonomin. I de allra flesta länder i västvärlden är flickorna bättre utbildade än pojkarna, de har bättre betyg och fler går vidare till universitet. En gissning är att högre utbildningsstandard för unga kvinnor bidrar till att könsdiskriminering på arbetsmarknaden minskar framöver.

Olika orsaker till arbetslöshet

Arbetslöshet kan uppstå av en rad olika skäl:

- En **allmän lågkonjunktur** kan sänka efterfrågan tvärs över hela ekonomin. Det minskar den totala efterfrågan, inte bara på varor och tjänster, utan också på den arbetskraft som producerar dem. Resultatet blir ett tillfälligt utbudsöverskott på arbetskraft.
- Arbetslösheten kan också bero på att **lönerna ligger för högt** i förhållande till produktiviteten och att regleringar som minimilöner eller fackliga förhandlingar inte tillåter lönerna att sjunka. Då blir resultatet arbetslöshet – men i det här fallet inte på grund av allmän konjunkturedgång, utan på grund av att det kostar för mycket att anställa.
- Ett likartat problem uppstår om svensk produktion utmanas av **utländska konkurrenter** med mycket lägre lönekostnader och de svenska lönerna inte kan sänkas lika lågt. Då blir resultatet ofta att jobben flyttar ut (t.ex. till Indien och Kina). De som förlorar jobben blir då arbetslösa en tid, innan de förhoppningsvis hittar nya.
- Arbetslöshet kan också uppstå om **arbetsmarknaden är trög**, matchningen fungerar dåligt och rörligheten är låg. I exemplet ovan är det ju inte alls säkert att arbetslösa småbönder bor på rätt ställe och har rätt utbildning för att kunna kliva in som IT-ingenjörer. Då kan deras arbetslöshet bli långvarig.

Det finns alltså flera sorters arbetslöshet, orsakade av olika faktorer och med skilda effekter. Ofta förekommer de samtidigt.

- Kortvarig arbetslöshet som beror på konjunktursvängningar eller att man byter jobb – så kallad **friktionsarbetslöshet** – är sällan farlig. Den är tillfällig, och man tappar inte så mycket kompetens under arbetslöshetsperioden.

■ Värre är det om man blir arbetslös för att ekonomins struktur förändras; att vissa branscher eller regioner går fram medan andra tappar och den enskilde inte har möjlighet att flytta eller utbilda sig till det nya. Sådan **strukturarbetslöshet** kan vara långvarig och skapa allvarliga sociala problem.

■ Ett särskilt problem är **ungdomsarbetslöshet**. Om unga inte kommer in på arbetsmarknaden kan deras möjligheter att efter hand växla upp till bättre jobb försvåras redan från början. Ju längre man är utanför, desto svårare blir det att komma in. Ungdomars arbetslöshet kan ha samma orsaker som arbetslösheten i stort. Vanligt är att ungdomslönerna är för höga i förhållande till ungdomars bristande erfarenhet, eller att deras utbildning och kompetens inte är lämplig för dagens arbetsmarknad, det vill säga att skolan inte förmår förbereda dem för framtida jobb. I båda fallen handlar det om att trösklarna in till arbetsmarknaden är höga.

Utbildningsnivån har stor betydelse

Den som utbildar sig och tar examen med goda betyg och i rimlig tid har ett stort försprång, jämfört med den som går ut utan godkända slutbetyg. År 2013 var arbetslösheten bland dem med universitetsutbildning 4 procent; bland dem med bara grundskola var den 14 procent. Risken att bli arbetslös var alltså mer än tre gånger så stor för den med sämre utbildning.

Recept mot arbetslöshet

Den som är arbetslös får **arbetslöshetsunderstöd**. Det botar inte arbetslösheten, men det ger stöd till hushållsekonomin under perioden man är arbetslös. Därutöver krävs insatser för att direkt minska själva arbetslösheten. I Sverige talar vi ofta om **arbetslinjen**. Det betyder att det är viktigare att skapa nya jobb än att låta människor leva på bidrag. Om den politiken ska lyckas är det viktigt att veta vilken sorts arbetslöshet som dominerar, eftersom olika arbetslöshet kräver olika åtgärder:

■ Om arbetslösheten är friktionsarbetslöshet – korta perioder av arbetslöshet i skarven mellan olika jobb – är den inte så farlig. Men den kan ändå minskas genom en bättre **arbetsförmedling** som gör det lättare att söka och hitta jobb.

■ Om arbetslösheten är av strukturell art är problemet svårare. Då krävs utbildning och omskolning av arbetslösa. De måste få ny kompetens som gör att de kan hävda sig i nya branscher. Under perioden av **omskolning** tvingas de flesta acceptera lägre inkomst. Flyttstöd underlättar att flytta till regioner med fler jobb.

Den här sortens åtgärder kallas **arbetsmarknadspolitik**, eftersom de går ut på att få arbetsmarknaden att fungera bättre. Arbetslöshet som beror på konjunkturedgång eller för höga löner kräver dock andra verktyg:

■ Om arbetslösheten beror på tillfälligt nedtryckt efterfrågan bör den minska när lågkonjunkturen vänder uppåt igen. Under mellantiden kan **tillfälliga stabiliseringspolitiska åtgärder** sättas in för att hålla uppe efterfrågan under konjunkturedgången. Vi såg i föregående kapitel vad det handlar om: finanspolitiska stimulanser, som skattesänkningar och ökade offentliga utgifter, eller penningpolitiska räntesänkningar.

■ Om arbetslösheten däremot beror på att en viss grupp har för höga löner hänger det på fack och arbetsgivare att **förhandla fram nya avtal** med lägre löner. Detta är dock både svårt och impopulärt.

Tar datorerna jobben?

En vanlig fråga är om inte maskiner, datorer och robotar tar jobben ifrån oss. Normalt är ekonomer inte så bekymrade över det. Maskiner ersätter visserligen arbetskraft. Men någon måste ju tillverka de nya maskinerna. Och när de tas i bruk höjer de produktiviteten och skapar efterfrågan och jobb någon annanstans i ekonomin.

Det är dock inte säkert att de som behöver de nya jobben har rätt kompetens. Jobben kan komma i andra branscher eller regioner. Omställningen kan därför bli nog så plågsam för den som drabbas. Men för ekonomin som helhet bör det i det långa loppet ändå ordna upp sig – om arbetsmarknaden fungerar och inte är alltför trög.

Denna rätt optimistiska syn ifrågasätts numera av allt fler. Kritiker pekar på att det inte längre bara är i industrin som maskiner ersätter arbetare; i tjänstesektorn kan nu datorer och robotar ersätta även högt kvalificerad arbetskraft. Det ökar pressen på arbetsmarknaden när allt fler nya arbetstillfällen ska skapas. Och en stel arbetsmarknad där utbildningen inte är bra kan göra att det tar allt längre tid innan nya jobb kan ersätta gamla.

Så även om det inte är maskiner och datorer i sig som tar våra jobb, kan en dåligt fungerande arbetsmarknad ändå orsaka rejäla problem när den tekniska utvecklingen tar språng.

Dela på jobben?

En annan vanlig fråga är om vi inte borde ”dela på jobben”. Om alla går ner några timmar i arbetstid skulle fler kunna komma in på arbetsmarknaden. Tanken är sympatisk, men ekonomer brukar inte vara så förtjusta i den. Förslaget bygger på föreställningen att det bara finns en viss bestämd mängd arbete att utföra, och att vi därför bör dela rättvist på det arbetet.

Men så är det inte. Det finns massor av arbete som behöver utföras! Tänk bara på det enorma behovet av bra lärare och sjukvårdspersonal. På många områden råder brist på människor. Den mängd arbete som efterfrågas och hur många jobb som faktiskt kommer till stånd beror på den totala produktionen, på produktiviteten, konkurrenskraften, kompetensen och lönerna. Om arbetsmarknaden fungerar som den ska finns inget tak för jobben.

Att skära ner arbetstiden för alla måste dessutom åtföljas av lönesänkning om fler jobb ska till – annars stiger de totala kostnaderna snabbt och en hel del jobb slås ut. Det skulle kunna ge svåra problem, inte minst i den offentliga sektorn. Om lärare och sjuksköterskor ska minska sin arbetstid med två timmar om dagen men ändå få betalt för full arbetsdag, måste nya lärare och sköterskor anställas. Varifrån ska de pengarna tas?

Men att sänka lönerna är inte bara impopulärt. Det innebär också att man inte bara ”delar på jobben”, utan också på kostnaderna för arbetslösheten.

Så kan man naturligtvis göra i tider av djup kris. Under lågkonjunkturen efter finanskrisen 2008 gick flera fackföreningar med på kortad arbetstid och sänkt lön för att fler skulle få behålla jobbet. Men det var en kortsiktig krisåtgärd, inget som löser arbetslöshetsproblemet på sikt.

Inflationen

Att minska arbetslösheten är en av den ekonomiska politikens huvuduppgifter. En annan är att bekämpa prisstegringar och bevara penningvärdet. Med **inflation** menas en stegring av den allmänna prisnivån, oftast mätt som en ökning av **konsumentprisindex** – KPI (som mäter ett snitt av de priser konsumenten möter när vi shoppar). Det är alltså inte inflation om priset på någon enskilda vara eller tjänst stiger; det kan ju bero på att kvaliteten på varan förbättrats så att den är värd mer. Nej, nu talar vi om att de flesta priser stiger samtidigt så att **penningvärdet** urholkas.

Precis som arbetslöshet skapar inflation obekväma ekonomiska skadeverkningar. Men medan arbetslösheten drabbar enskilda på ett väldigt tydligt sätt så slår inflationen mot hela samhällsekonomin, ibland på ett smygande sätt som är svårt att genomskåda.

En snabb och ryckig inflation skapar osäkerhet om framtiden både för hushåll, företag och offentlig sektor. Viljan att investera och bygga för framtiden urholkas. Om inflationen i Sverige är högre än i omvärlden försämrar dessutom konkurrenskraften för svensk export. Det hotar i sin tur välstånd och sysselsättning på längre sikt.

Inflationen snedvrider inkomst- och förmögenhetsfördelningen. De med rörliga avtal kan justera upp sina ersättningar, men den som har fasta inkomster – däribland många pensionärer – får se dem urholkas av

Håll isär prisnivå och inflationen!

Inflationen visar *förändringen* av prisnivån. Många blandar ihop begreppen och säger "inflationen ökar" när de egentligen menar "priserna stiger". Att inflationen ökar betyder att priserna ökar snabbare än tidigare. Att inflationen minskar betyder att priserna stiger långsammare, inte att de faller. Om prisnivå faller är inflationen negativ. Då råder deflation.

inflationen. Spararna missgynnas eftersom inflationen urholkar värdet på sparkapitalet. Däremot gynnas låntagarna, eftersom inflationen också urholkar värdet på lån.

Ju högre inflationen blir, desto allvarligare blir skadeverkningarna. Ibland uppstår **hyperinflation** med galopperande priser, där livslångt sparande kan raderas ut på några dagar. När priserna springer iväg så snabbt, tvingas människor att inrikta all sin energi och uppfinningsriktighet på att skydda sig mot inflationen. Ibland faller samhället ihop. Historien har sett flera exempel på detta.

Hyperinflationen i Tyskland under 1920-talet utraderade medelklassens besparingar och skapade social oro som nazisterna kunde utnyttja för att gripa makten. Dessa bistra erfarenheter är skälet till att Tyskland numera stenhårt bekämpar inflation.

Motsatsen till inflation – fallande prisnivå – kallas **deflation**. Också deflation ställer till problem. Det missgynnar låntagare men gynnar sparare. Resultatet kan bli att många drar ner sin konsumtion och väntar på att priserna ska falla ännu mer. Det kan i sin tur leda till lågkonjunktur.

Penningmängdens betydelse

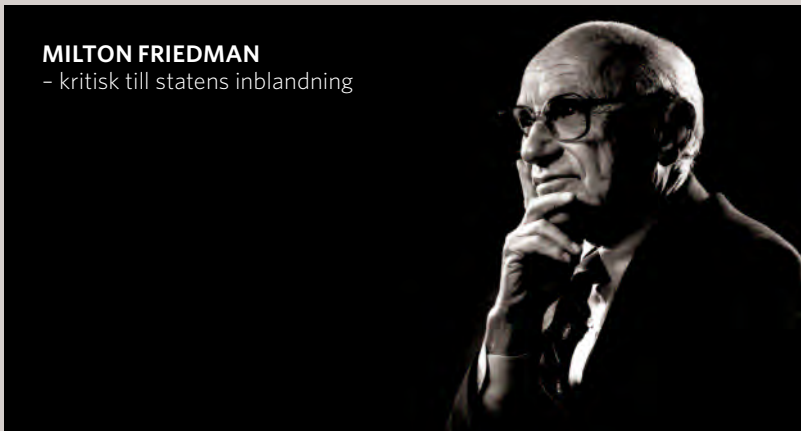
Priser kan stiga av många olika skäl. En kraftig ökning av oljepriset eller andra viktiga råvarupriser kan sprida sig genom hela ekonomin. Samma sak med stora lönepåslag som driver upp kostnader och därmed priser – och sätter igång en ny omgång lönehöjningar. I så fall kan landet fastna i en ”pris-löne-spiral”, som kan vara svår att ta sig ur.

På längre sikt är det vanligen **penningmängden** som avgör inflationen. Om mängden pengar ökar i förhållande till de varor och tjänster som är tillgängliga går det ”mer pengar per vara”. Då blir följden inflation.

Varifrån kommer då pengarna? Det är landets centralbank – i Sverige **Riksbanken** – som har makten över betalningsmedlen. Ingen annan har rätt att ge ut pengar. Förr i tiden bestod penningmängden av sedlar och mynt. Nu finns också möjlighet att skapa elektroniska pengar, genom

MILTON FRIEDMAN

- kritisk till statens inblandning

Amerikanen Milton Friedman (1912–2006) var stridbar och kontroversiell. Som professor i Chicago kritiserade han tidigt den aktiva stabiliseringspolitik som Keynes och dennes efterföljare föreslog. Den skulle leda till en alltför ingripande och mäktig stat. På sikt skulle resultatet bli högre inflation, men utan någon långsiktigt positiv effekt på produktion eller sysselsättning.

I stället borde centralbanken koncentrera sig på att styra penningmängden. I övrigt borde staten undvika att styra marknaderna, och lämna de marknader där den gått in och styrt för mycket.

Friedmans tankar blev efter hand allt mer inflytelserika. Som debattör, krönikör och författare fick han ett stort internationellt inflytande under 1900-talets sista årtionden. Han belönades med Nobelpriset i ekonomi.

att föra över medel till olika elektroniska konton. Det kan ske med en enkel knapptryckning.

De vanliga bankerna deltar i den processen. Om en bank lånar ut pengar till dig så använder du dem antagligen främst till konsumtion; du handlar för dem. Det du spenderar går in på konton i de butiker där du handlat. Butikerna sätter i sin tur in en del av de nyintjänade pengarna på sina respektive bankkonton. Då får bankerna in nya medel som ger dem möjlighet att låna ut mer. De ger dig eller dina vänner nya lån – och så snurrar processen vidare. Men det är i slutändan ändå alltid centralbanken som bestämmer hur långt processen ska gå. Tycker centralbanken att penningmängden växer för snabbt kan den ålägga bankerna att dra ner sin utlåning.

Om inflationen ska hållas tillbaka krävs alltså att centralbanken håller kontroll på penningmängden, inte låter den stiga för fort, och ser till att inte heller bankernas utlåning ökar för snabbt. De ekonomer som förespråkar detta recept kallas **monetarister**, just för att de sätter penningmängden i centrum.

I den moderna ekonomin är det inte så lätt att kontrollera penningmängden. Gränsen mellan vad som är ”pengar” och bankmedel är numera flytande: ett kreditkort ger dig ränta på insatta medel, men fungerar också som kontanter. Och på de internationella kapitalmarknaderna kan värdepapper av allehanda slag blixtsnabbt flyttas fram och tillbaka mellan länder och öka eller minska den nationella penningmängden.

Inflationsmål

Därför försöker de flesta centralbanker i dag inte detaljstyra penningmängden. I stället sätter de ett **inflationsmål** och använder räntan som det viktigaste instrumentet för att nå målet.

Många länders centralbanker har inflationsmål, däribland Sverige, Norge, Storbritannien, USA och den europeiska valutaunionens centralbank ECB. De allra flesta har målet att inflationen bör vara ungefär 2 procent om året. Skälet till att man hamnat just där är att olika studier

antytt att kvaliteten på varor och tjänster stiger med ca 2 procent om året. Alltså kan den prisstegringen accepteras. Målet 2 procents inflation om året betyder inte att man måste nå exakt den siffran varje år, utan att man bör ligga nära sett över några års sikt.

I kapitlet om konjunkturer och stabiliseringspolitik såg vi hur räntepolitiken används. Om Riksbanken gör prognosen att inflationen på ett par års sikt ligger över 2 procent bör man bromsa ekonomin genom att höja sin styrränt utöver vad prognosen anger. Om man tror att inflationen kommer att ligga under målet bör man gasa genom att sänka räntan.

Avgörande för om politiken kommer att lyckas är vilket förtroende allmänheten har för centralbankens politik. Om både hushåll och företag litar på att inflationen kommer att ligga runt 2 procent så kommer de att rikta in sina planer på det. Lönekraven hamnar i linje med vad som är förenligt med låg inflation, och företagen planerar för prisstegringar runt 2 procent. Men om allmänheten inte har förtroende för centralbanken, så måste penningpolitiken ta i mer för att övertyga befolkningen att man menar allvar.

290

Låg arbetslöshet och låg inflation

Uppgiften för den ekonomiska politiken är inte att ha *antingen* låg inflation *eller* låg arbetslöshet. Uppgiften är att nå båda målen samtidigt. Men det är svårt. Få länder klarar det.

Skälet berörde vi, när vi studerade konjunktorens rörelser. I högkonjunktur råder normalt hög inflation och låg arbetslöshet. I lågkonjunktur gäller det motsatta: låg inflation och hög arbetslöshet. Det finns alltså ett slags utväxlingsförhållande där framgångar på ett område ger problem på det andra.

Varför inflation och arbetslöshet varierar på detta sätt under konjunkturen är inte svårt att förstå. Låg arbetslöshet ger ofta stora lönepåslag, eftersom efterfrågeöverskott på arbetskraft pressar upp jämviktslönen – vilket höjer priserna. Hög arbetslöshet sätter däremot press neråt på lönerna eftersom utbudsöverskott sänker jämviktslönen – och dämpar inflationen. Därför brukar inflationen vara högre och arbetslösheten lägre under högkonjunktur, och tvärtom under lågkonjunktur.

Detta samband gäller på några års sikt, under konjunktursvängningarna. På längre sikt är det mer komplicerat, och underliggande faktorer – som centralbankens agerande och arbetsmarknadens sätt att fungera – är viktigare.

På lång sikt är det inte konjunkturen som styr utan hur väl arbetsmarknaden fungerar – om skolan är bra och utbildningssystemet utexaminerar ungdomar som kan få jobb, om rörligheten är god, om lönerna tillåts röra sig utifrån utbud och efterfrågan.

På samma sätt är det inte de kortsiktiga konjunktursvängningarna som avgör den långsiktiga inflationen. Om centralbanken sköter sitt jobb ska inflationen mätt över ett antal år ligga vid centralbankens inflationsmål. Men om centralbanken håller inflationen vid målet och arbetsmarknaden inte fungerar väl, så kan resultatet bli att arbetslösheten får ta stötarna när inflationen ska hållas nere. Länder utan inflationsmål kan i stället få se inflationen svänga ordentligt när de försöker hålla nere arbetslösheten. Hur det går för inflation och arbetslöshet på sikt beror

alltså dels på vilket mål som är viktigast för den ekonomiska politiken, dels på hur smidigt ekonomin och arbetsmarknaden anpassar sig till nya förutsättningar.

I Sverige på 1970- och 80-talen var full sysselsättning det viktigaste målet. Inflationen var hög. Men under 1990-talet prioriterades inflationsbekämpning. Riksbanken fick målet att hålla inflationen låg och stabil. Sedan dess har inflationen varit låg – men arbetslösheten hög. Se figur 11 och 12 i nästa kapitel! Där syns tydligt hur inflationen föll under 1990-talet, medan arbetslösheten steg. Därefter har den höga arbetslösheten bestått, i två årtionden, även om den kortsiktigt har varierat med konjunkturen.

Nästa kapitel går igenom vad som hände, mer i detalj. Men en obehaglig slutsats är att arbetslösheten är mycket svår att få ner, när den väl en gång kommit upp på höga nivåer. Ett skäl är att de som varit arbetslösa en längre tid får allt svårare att ta sig tillbaka in på arbetsmarknaden.

Skulle det hjälpa att släppa upp inflationen igen? Skulle arbetslösheten då kunna sänkas? Erfarenheterna från tiden före 1990-talet är illavarslande. När alla krafter satsades på att hålla nere arbetslösheten blev resultatet ofta galopperande inflation. Överhettning tryckte upp lönekrav och priser. Att slopa ett inflationsmål som har blivit etablerat kan tolkas som att det är fritt fram att höja löner och priser igen.

En vanlig – men inte självklar – rekommendation från ekonomerna blir att hålla fast vid inflationsmålet och samtidigt förbättra arbetsmarknaden: vässa arbetsförmedlingen, sänka trösklarna in till arbetsmarknaden för ungdomar, underlätta för utrikes födda att få jobb, förbättra utbildningen och förberedelserna inför arbetslivet. Dessutom måste lönerna vara flexibla och rörliga för att svara på förändrade villkor på marknaden. Men det är ett långsiktigt och svårt uppdrag.

Vad har vi lärt?

■ Arbetsmarknaden består av stora flöden av människor, ut och in i arbetskraften. Arbetslösheten är skillnaden mellan de som söker jobb och de som är sysselsatta.

■ Arbetslöshet kan ha olika orsaker: För låg efterfrågan, för höga löner, dålig matchning, snabb strukturomvandling. Olika sorters arbetslöshet kräver olika recept: konjunkturstimulans, lönesänkningar, bättre arbetsförmedling, vidareutbildning och rörlighet.

■ Arbetslöshet som beror på diskriminering är slöseri med resurser. Nationen går miste om människors kompetens.

■ Centralbankernas främsta verktyg mot inflation är att sätta sin styrränta så att konjunktur och inflationsförväntningar stabiliseras. Om man startar i ett läge med hög inflation kan det dock kräva hård åtstramning, det vill säga höjda skatter eller sänkta bidrag.

■ Om utgångspunkten är låg inflation, eller till och med deflation, måste penningpolitiken i stället bli expansiv. Då måste räntan ner mot noll och dessutom kanske man måste blåsa upp penningmängden. Men då skapar man i stället risk för finansiella bubblor.

■ Det är alltså svårt att nå både låg arbetslöshet och låg inflation samtidigt. Ska man lyckas måste arbetsmarknaden fungera väl, med hög rörlighet, bra utbildning och flexibla löner.

Hur har Sveriges
ekonomi utvecklats?

I de föregående kapitlen har vi lärt oss olika byggstenar i den ekonomiska teorin. Nu ska vi använda dem för att beskriva och analysera den svenska ekonomin. Varför har tillväxt, arbetslöshet och inflation utvecklats som de har gjort? Och hur har den ekonomiska politiken svarat? Vi kommer att se hur Sverige gått igenom flera olika faser: från fattigdom till välstånd, därefter växande problem och djup kris, och sedan efter stora ekonomiska reformer vidare till en i flera avseenden mer stabil utveckling. Men åtskilliga problem återstår.

Från fattigdom till välstånd

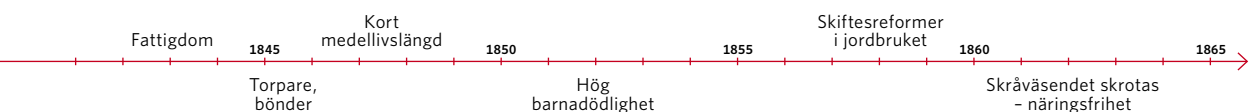
Vid mitten av 1800-talet var Sverige ett fattigt land. Medellivslängden var kort, barnadödligheten hög. Livet var lusigt och smutsigt, de flesta var torpare eller bönder. Men under 1800-talets sista årtionden började den svenska ekonomin växa snabbt. Nya storindustrier klev fram, människor flyttade in till städerna. Torparna blev arbetare.

Uppgången startades av att svenska företag var lyckosamma på exportmarknaderna för trä, pappersmassa, stål och malm. Men det som gjorde uppsvinget möjligt var en rad ekonomiska reformer som banade väg för det nya. Skiftesreformerna (då små jordlotter slogs ihop till större) höjde produktiviteten i jordbruket, så att färre bönder kunde försörja allt fler stadsbor. Allmän folkskola höjde utbildningsnivån. Näringsfrihet infördes och det gamla skråväsendet (inskränkningar av vem som fick jobba med vad) slopades.

Sverige blev helt enkelt ett modernt land med moderna institutioner som främjade tillväxt och gav utrymme för innovativa entreprenörer. Flera svenska företag blev världsledande. Så småningom började inkomsterna stiga och folkhälsan förbättrades. Medellivslängden steg.

Under första världskriget ledde avspärrningar av handeln till svåra tider, och efter krigsslutet följde en djup depression. Men under 1920-talet kom ett starkt uppsving. Detta ändrades dock abrupt. 1929 kraschade den amerikanska börsen och drog med sig hela västvärlden i en lång och djup depression, med massarbetslöshet i många länder.

Sverige drabbades ganska lindrigt av depressionen under 1930-talet, även om arbetslösheten var hög också här. Vi släppte den fasta växelkursen och lät kronan försvagas, vilket hjälpte exporten. Och Sverige var ett av de första länderna som började bedriva en konjunkturstimulerande

Den svenska modellen

Från 1930-talet och framåt utvecklades vad som kallats **den svenska modellen**, ett slags samarbete mellan staten, företagen och fackför-
eningarna. Arbetsfred rådde, staten socialiserade få företag – även om
regeringen var socialdemokratisk – och lät de stora privatägda företagen
växa sig starka. Samtidigt växte den offentliga sektorn, skatterna höjdes
och de sociala trygghetssystemen byggdes ut. Staten accepterade att de
privata företagen rationaliserade och att gammalt slogs ut, och tog på sig
ansvaret för att bygga ett generöst socialt skyddsnät för dem som drab-
bades. Arbetslösheten var låg.

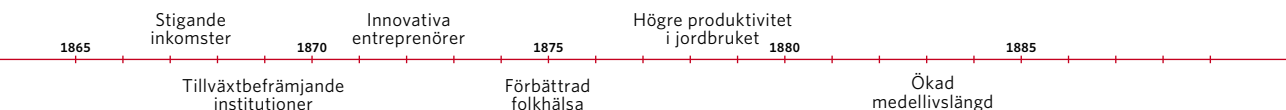
Sverige blev en modern blandekonomi, med stark privat industri men
samtidigt större offentligt inflytande och högre skatter – och mindre
klyftor – än i de flesta andra länder.

politik i Keynes anda. Därefter stod Sverige utanför det andra världs-
kriget, slapp invasion och förstörelse, och kunde i stället sälja järnmalm
till de krigförande. Kanske inte någon moraliskt högtstående politik att
var stolt över, men ekonomiskt gynnade den Sverige.

Med efterkrigstiden kom stark tillväxt och ännu snabbare utbygg-
nad av den offentliga sektorn. 1960-talet var höjdpunkten för den
svenska välfärdsstaten. Den svenska modellen betraktades av många
som ett lyckat försök att gå en ”tredje väg” mellan privatkapitalism
och planekonomi.

Stagnation

Så småningom trädde nya konkurrentländer in på scenen med betydligt
lägre kostnader. Sverige tappade gradvis i konkurrenskraft, bland annat
för att lönekostnaderna och inflationen låg högt utan att förnyelsen av

industrin hängde med. Skatterna höjdes kraftigt, och bidragen likaså. Arbetsmarknaden blev trögare.

Under 1970-talet kom några djupa kriser. Oljepriset höjdes av de olje-exporterande länderna. Det höjde kostnaderna i all tillverkning som använde olja, inflationen steg, och de svenska varven som byggde tankbåtar slogs ut. Sverige behövde ställa om. Men så skedde inte. Tvärtom blev den svenska ekonomin allt mer stelbent. Det var som om de tidigare goda åren hade vaggat in en stor del av svenska folket i självgodhet; man ville inte riktigt se de växande problemen. Skatterna höjdes från redan höga nivåer. Konkurrenskraften rasade och Sverige gick in i lågkonjunktur. Statsbudgeten började visa underskott.

Till en början var det få som insåg hur djupt de ekonomiska problemen gick. Politikerna försökte ett tag devalvera Sverige ur problemen, snarare än att reformera ekonomin. Det fungerade inte. När kronan föll steg den svenska inflationen över omvärldens. Lönekraven fortsatte upp. Sverige hamnade i en pris-löne-spiral. Produktiviteten stagnerade. Den svenska modellen började spricka isär.

"Det som är ekonomiskt nödvändigt är ofta politiskt omöjligt - och när det blivit politiskt möjligt är det ekonomiskt för sent".

FÖRRE FINANSMINISTERN KJELL-OLOF FELDT VARNAR FÖR ATT INTE FATTA SVÅRA BESLUT I TID

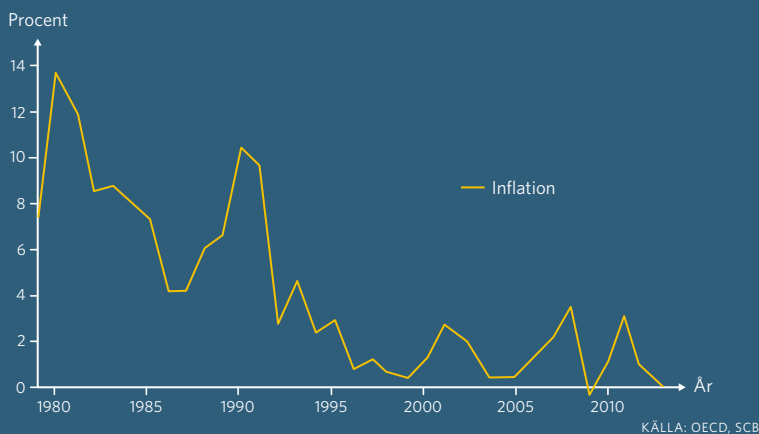
Långsamt började allt fler förstå att mer omfattande reformer av ekonomin krävdes. I slutet av 1980-talet fick bankerna möjlighet att öka sin utlåning; tidigare hade den varit kontrollerad av staten. Därefter kom en stor skattereform som sänkte inkomstskatterna. Men på kort sikt förvärrades problemen. När hushållen äntligen kunde få låna fritt ökade bankernas långivning kraftigt. Många hushåll och företag blev farligt skuldsatta. Efterfrågan pressades upp – samtidigt som inflationen låg högt. Sveriges ekonomi blev överhettad.

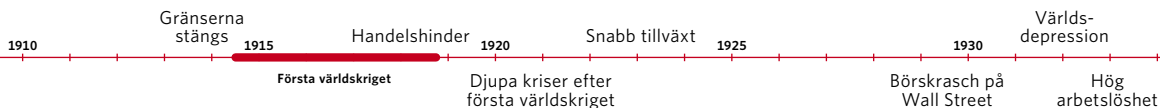
Den stora krisen

Överhettningen vändes till kris i början av 1990-talet. Den akuta krisen berodde delvis på politiska beslut. Regeringen ville hålla fast växelkurs för att tämja inflationen, och Riksbanken försökte ge kronan stöd genom att höja räntan. Fastighetsmarknaden blev allt mer orolig, och räntehöjningarna gjorde att bostadspriserna började falla. Skattereformen som sänkte inkomstskatterna medförde att det blev dyrare för hushållen att låna (eftersom möjligheten att dra av räntekostnader inskränktes).

Figur 11 Inflationen i Sverige 1979–2013
Årlig förändring av konsumentprisindex

Under överhettningssären i slutet av 1980-talet låg den svenska inflationen över konkurrentländernas. När krisen kom i början av 90-talet föll den svenska inflationen abrupt. Under senare delen av 90-talet befästes den låga inflationstakten. Sedan dess har inflationen legat mycket lågt. Åtskilliga år har den inte nått upp till inflationsmålet 2 procent. Många ekonomer började oroa sig för deflation.

Det ledde till att hushållen lade om sitt beteende. Sparandet ökade. Hushållen lånade mindre och började i stället amortera (betala av sina lån) mer. Det medförde i sin tur att konsumtionen – som hade blåsts upp av den växande utlåningen – tvärnitade. Samtidigt gick botten ur fastighetsmarknaden när hushållen inte lånade lika mycket till husköp. Fallande fastighetspriser slog mot bankerna, eftersom bostäder ofta utgjorde säkerheter för lån. Flera banker gjorde stora kreditförluster.

Vid början av 1990-talet gick Sverige således in i lågkonjunktur, fastighetskris och bankkris – allt på en gång. Arbetslösheten steg snabbt, och budgetunderskottet likaså. Valutamarknaderna drog slutsatsen att Sverige gick mot ännu en devalvering. Ett våldsamt kapitalutflöde blev följden. Riksbanken försökte stoppa utflödet t genom att chockhöja styrrentan – ett tag var den uppe i 500 procent!

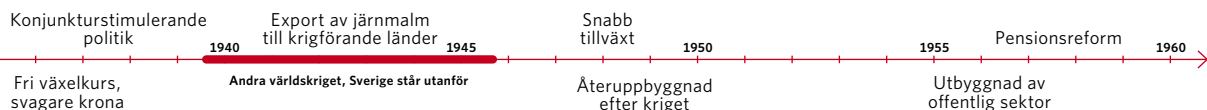
Den höga rentan skadade den inhemska ekonomin, samtidigt som den för omvärlden mest tydde på desperation. Kapitalutflödet gick inte att stoppa, och till slut gav Riksbanken upp. I november 1992 släppte man den fasta växelkursen och kronan fick flyta fritt.

Ekonomiskt-politiskt systemskifte

Övergången till rörlig växelkurs ledde till att kronan föll kraftigt – vilket efter en tid förstärkte konkurrenskraften och hjälpte exporten. Därutöver genomfördes ett omfattande reformpaket, som gjorde den svenska ekonomin mer robust:

- Statsbudgeten lades om. Ett hårt åtstramningsprogram höjde skatter och skar i utgifter. **Budgetreglerna** blev stramare, och staten åtog sig att nå överskott i budgeten, för att den vägen få ner statskulden.

- Riksbanken antog ett **inflationsmål** på 2 procent – långt under den inflation som rått under 1970- och 80-talen – och blev en självständig

myndighet, fri från politiskt inflytande (tidigare hade den lytt under Finansdepartementet).

- Sverige gick med i **EU** 1995 (tidigare hade vi stått utanför).
- Konkurrenslagstiftningen skärptes. Flera offentliga monopol, såsom telenätet och eldistributionen, öppnades för **konkurrens**. Även inom skola och sjukvård infördes konkurrens.
- **Pensionssystemet** stärktes. Den allmänna pensionen skulle inte längre avgöras av tidigare löften, utan av vad ekonomin klarar av.

Den djupa krisen pressade alltså fram en omfattande omläggning av den ekonomiska politiken. Men eftersom de kom sent och under yttre tvång blev några av åtgärderna dåligt tajmade. Den hårda finanspolitiska åtstramningen drog in köpkraft mitt under en lågkonjunktur. Efterfrågan trycktes därför tillbaka och lågkonjunkturen förlängdes – tvärtemot hur vi lärt oss att kontracyklisk finanspolitik bör utformas. Arbetslösheten låg kvar på en hög nivå. Men konkurrenskraften återvanns efter hand, utrikeshandeln började gå med överskott, och tillväxten kom så småningom tillbaka. Inflationen blev lägre än förut och statsbudgeten började visa överskott. Därmed minskade också statsskulden.

Trots alla vändor ger de flesta ekonomer den svenska krishanteringen gott betyg. Även om den kom sent, bedrevs den med stor kraft när den väl kom igång. Den nye finansministern Göran Persson predikade behovet av skuldsanering i dramatiska tongångar. De hårda bandagen var nödvändiga, sade han, för att Sverige inte skulle förlora sin självständighet till ”flinande 25-åriga finansvalpar på Wall Street”.

Krisen blev en vattendelare. Sverige återhämtade sig efter U-svängen i den ekonomiska politiken. Ekonomin blev sundare och mer motståndskraftig. Under senare delen av 1990-talet gynnades dessutom Sverige av uppsvinget i IT-sektorn, där Ericsson hade en världsledande position.

1960

Välfärdsstatens
höjdpunkt

1965

”Den svenska modellen”

”Rekordåren”
i svensk ekonomi

Kinas inträde på världsmarknaden ledde också till att efterfrågan på gamla svenska exportsuccéer som järnmalm sköt fart. Ärrade av krisen fortsatte också de svenska företagen att rationalisera och skära i kostnader även under de bättre tiderna. Produktiviteten och konkurrenskraften steg. Gradvis återhämtade sig kronan. Sverige återvann sin styrka.

Ny finanskris

Under 2000-talets början tycktes den globala ekonomin gå som på räls. Tillväxten var hög. Gamla planekonomier som Kina och Ryssland hade övergått till marknadsekonomi. Aldrig tidigare hade så många människor lyfts ur fattigdom så snabbt. Den våldsamma ökningen av utbudet av billiga varor höll samtidigt nere inflationen. Resultatet blev något så ovanligt som snabb tillväxt och låg inflation samtidigt. Och med den låga inflationen följde låga räntor.

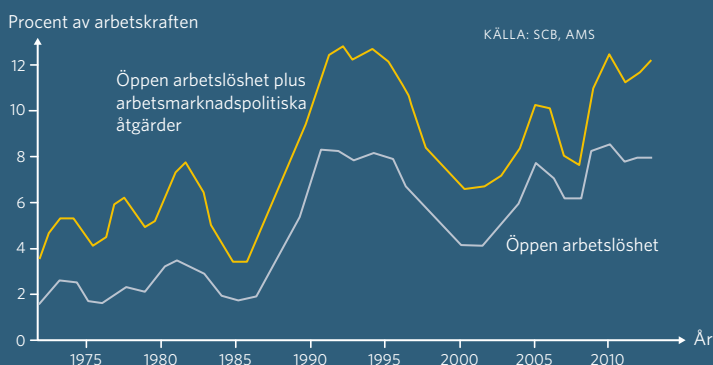
Baksidan var att de finansiella riskerna ökade. Allt fler utnyttjade de låga räntorna till att låna, särskilt till bostäder. Fastighetspriserna steg. Samtidigt omvandlade framför allt amerikanska banker vanliga bostadslån till nya komplicerade värdepapper som sades sprida ut riskerna på fler. I själva verket var flera av dessa nya lån mycket riskfyllda, men risken var svår att genomskåda. Intet ont anande investerare i många länder köpte de farliga värdepapperen utan att förstå vilka risker de tog.

Till slut sprack bubblan och 2007 vände den amerikanska fastighetsmarknaden ner. Det visade sig – som under den svenska kraschen 15 år tidigare – att det som långivarna trott var säkra placeringar i själva verket var osäkra. Nedgången övergick under 2008 till panik när flera stora banker och försäkringsbolag hotades av konkurs. Priserna på aktier, bostäder och alla sorters värdepapper föll handlost. Fastighetskrisen utvecklades därför till en **finanskrasch**, som i sin tur övergick i en djup global lågkonjunktur.

Bankerna är spindlarna i det finansiella nätet. Skador från bankkonkurser sprider sig blixtnabbt när utlåningen stannar upp. Under den svenska bankkrisen i början av 1990-talet hade bankerna hanterats hårdhänt av staten, just för att förhindra sådana spridningseffekter. Svaga banker lades ner eller togs över av staten, ägarna förlorade sina pengar, men insättarna (bankkunderna) skyddades. När finanskrisen slog till 2008 var myndigheterna i USA, Storbritannien och EMU mjukare. De höll bankerna flytande genom att ge dem stora kapitaltillskott.

Figur 12 Arbetslösheten i Sverige 1970–2013

Den svenska arbetsmarknaden har försvagats från början av 1970-talet. För så gott som varje konjunkturcykel har allt större arbetsmarknadspolitiska insatser krävts för att hålla nere den öppna arbetslösheten. Från slutet av 1980-talet och under 1990-talets första del ökade såväl arbetslösheten som antalet personer i åtgärder dramatiskt. Även under högkonjunkturen vid millennieskiftet bottnade arbetslösheten klart högre än tidigare, och under det senaste decenniet har den trendmässigt stigit igen.

Devalveringar

1980

Skattereform
– sänkning av inkomstskatten

1985

Pris-löne-spiral

Sprickor i
den svenska
modellen

Den svenska
kreditmarknaden
avregleras

Detta var kanske förståeligt i krisens hetta och oro. Men resultatet blev stora budgetunderskott när staten pytsade in pengar i bankruttmässiga banker. Bankkrisen gick över i en **statsskuldskris**. Förtroendet för statens kreditvärdighet urholkades. Flera länder tvingades därfor strama åt finanspolitiken mitt under brinnande lågkonjunktur – vilket ytterligare sänkte efterfrågan och förvärrade krisen.

Centralbankerna sänkte dock sina styrräntor och höll finansmarknaderna under armarna genom att stödköpa dåliga värdepapper. Det bromsade nedgången och gjorde att världen kunde undvika en djup depression som på 1930-talet. Men lågkonjunkturen blev ändå djup och lång.

Nästa supermodell?

Sverige klarade sig förhållandevis bra under finanskrisen. Det berodde delvis på att den nya krisen kom utifrån, medan 1990-talskrisen hade varit ”hemlagad”. Dessutom medförde de reformer som genomförts under och efter den svenska krisen 15 år tidigare att Sveriges ekonomi nu var betydligt starkare än förut. Sverige hade överskott i bytesbalansen, vilket betydde att vi inte var hårt ansatta av utländska långivare. Sverige hade också överskott i statsbudgeten och behövde inte strama åt för att få ner statsskulden. Inflationen var låg. Fastighetssektorn var inte överhettad. Bankerna var starka.

Visst, självklart drabbades också den svenska ekonomin av den globala nedgången. BNP föll kraftigt 2009. Men produktionen återhämtade sig redan året efter. Sverige framstod för första gången på decennier som ett föredöme på den internationella scenen. Tunga affärstidningar hyllade den moderniserade och reformerade svenska modellen som ”*The next supermodel*”. Finansministern Anders Borg utnämndes av internationella medier till Europas bästa finansminister.

Kraftig ökning
av utlåningen

1990

Överhettning av
svensk ekonomi

Lågkonjunktur
och bankkris

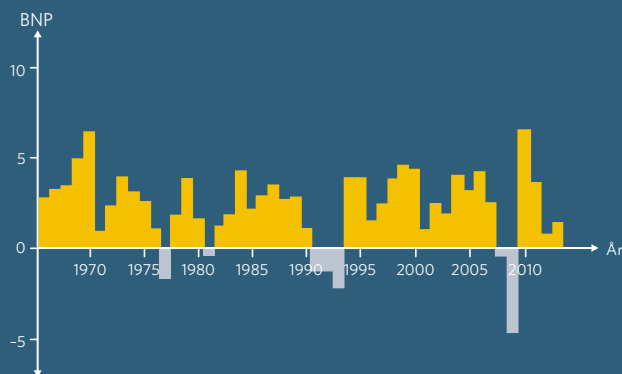
Kronan flyter fritt
och faller kraftigt

Styrränta
500 %

1995

EU-inträde

Figur 13 Sveriges BNP-tillväxt 1970–2013
Årlig real förändring i procent

1970- och 80-talen var bekymmersamma med svag tillväxt. I början av 1990-talet kom en flerårig produktionsnedgång. Under 1990-talets andra hälft följde en hygglig återhämtning. Nedgången under finanskrisen 2009 blev dock den djupaste i fredstid sedan 1920. År 2010 kom en uppstuds, men svag utveckling i omvärlden drog därefter ner även den svenska tillväxten igen.

Omläggning av den svenska ekonomiska politiken

Återhämtning

2000

Samtidig snabb tillväxt och låg inflation → låga räntor

IT-sektorns uppsving

IT-bubblan spricker

Kina, Ryssland övergår till marknadsekonomi

Goda tider för världsekonomin

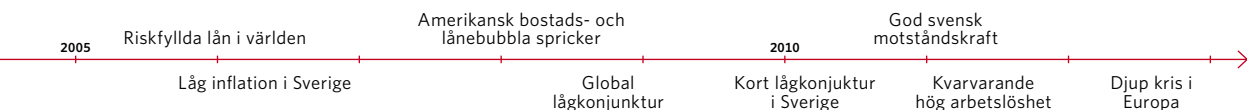
Men allt var inte frid och fröjd. Arbetslösheten låg kvar på en hög nivå. Ungdomsarbetslösheten var högre än i grannländerna. Ekonomerna förklarade en del av arbetslösheten bland unga och utlandsfödda med de höga trösklarna in till den svenska arbetsmarknaden. Och tillväxten var trög, även efter uppstudsens efter den akuta krisen.

I det läget blev debatten om stabiliseringspolitiken het. Både penningpolitiken och finanspolitiken utsattes för kritik.

■ Riksbanken oroades av att den låga inflationen och de låga räntorna skulle kunna förleda hushållen att låna för mycket och att fastighetspriserna skulle utvecklas till en ny bubbla. De höll därför sin styrränta något över vad som var förenligt med inflationsmålet. Kritiker menade att detta var en allt för stram politik som dels gav en för låg inflation (alltså under inflationsmålet), dels bidrog till att hålla uppe arbetslösheten.

■ Även finanspolitiken kritiserades för att vara för stram. Nu när statsskulden fallit rejält under ett årtionde, behövdes då verkligen fortfarande målet att staten borde ha överskott i budgeten? Kritiker menade att det vore bättre att tillåta staten att gå med underskott under krisen, så att man kunde satsa rejält på eftersatta områden – i synnerhet eftersom låga räntor gjorde det så billigt att låna.

Men jämfört med de våndor som drabbade flera andra europeiska länder var ändå de svenska problemen och de ekonomisk-politiska striderna relativt milda.

Vad har vi lärt?

Från industrialiseringen under senare hälften av 1800-talet och 100 år framåt var Sverige en av världens **snabbast växande ekonomier**. Från att ha varit fattigt blev vårt land rikt. Den **svenska modellen** sågs av många som ett föredöme. Men i det här kapitlet har vi sett hur den svenska ekonomin åkt berg- och dalbana under de senaste årtiondena.

■ Under 1970-talet förmådde inte Sverige ställa om ekonomin. Den svenska modellen krackelerade. Under två decennier levde Sverige med **budgetunderskott**, **bytesbalansunderskott**, **lågt sparande**, **hög inflation** och **svag tillväxt**.

■ I början av 1990-talet rämnade ekonomin och Sverige föll ner i djup kris. **Arbetslösheten** flerdubblades. **Fastighetskris**, **bankkris** och **valutakris** gav ett dramatiskt och farligt läge.

■ Krisen tvingade fram en serie ekonomiska reformer, som tidigare varit politiskt omöjliga: **skattereform**, **EU-medlemskap**, **inflationsbekämpning** och **nya budgetregler**. Sverige gjorde en ekonomisk-politisk U-sväng.

■ Gradvis gav reformerna resultat. Sverige kom ur 1990-talskrisen med **sundare ekonomi** – men med bestående hög arbetslöshet.

■ När en internationell finanskris bröt ut 2008 var Sverige mer motståndskraftigt. Vi hade **överskott i bytesbalans och budget**, **inflationen** var **låg** och **bankerna starka**. Sverige behövde därför inte genomlida lika plågsamma ekonomisk-politiska ingrepp som många andra länder.

För många framstod därmed den **reformerade svenska modellen** som ett föredöme. Men utmaningarna för den svenska ekonomin är fortsatt många. Det är ämnet för nästa kapitel, det sista i boken.

Vilka blir framtidens utmaningar?

Sverige klarade finanskrisen efter 2008 ganska hyggligt, jämfört med många andra länder. Men blickar vi framåt så väntar nya utmaningar. Världsekonomin utvecklas hela tiden. Ny teknik kräver nya kunskaper. Nya konkurrenter träder fram. De reformer som genomfördes på 1990-talet räcker inte längre till.

Detta korta avslutningskapitel tar upp några frågor som Sverige kommer att behöva hitta lösningar på under kommande år. Med hjälp av vad du lärt dig tidigare i den här boken, vad tycker du att Sverige bör göra för att möta framtidens utmaningar? Ta frågorna i detta kapitel som startpunkt för att tänka och diskutera!

Många utmaningar framöver

Världsekonomin har gått igenom en berg- och dalbana de senaste åren, med en djup finanskris och bara en svag återhämtning därefter. Men ser vi lite längre tillbaka, och granskar världen som helhet, har stora framsteg gjorts. Många hundra miljoner människor har lyfts ur fattigdom. Stela planekonomier har ersatts av mer dynamiska marknadsekonomier. Ny teknik – framför allt IT – har gett oss helt nya möjligheter att kommunicera, njuta av kultur, resa och studera.

Åren efter finanskrisen 2008 rankades den svenska ekonomin högt. I internationella jämförelser placerade sig Sverige i topp, eller nära toppen, när olika experter bedömde länders ekonomiska styrka och potential. Likväl finns i dag en hel del problem, både i världsekonomin och i dagens svenska ekonomi. Tittar vi framåt är det lätt att se en rad kommande utmaningar, som vi bör förbereda oss inför så snart som möjligt.

Hur kan vi motverka arbetslöshet, klyftor och utanförskap?

Ungdomsarbetslösheten är hög. Men den är bara en del av den allt för höga totala arbetslösheten. Trots den relativt väl fungerande svenska ekonomin har arbetslösheten bara sjunkit långsamt de senaste åren. En del av förklaringen är den internationella finanskrisen, som slagit även mot vårt land. Men helt klart fungerar den svenska arbetsmarknaden sämre än den borde göra. Rörligheten är låg och trösklarna är höga.

En stor andel av de arbetslösa är utrikes födda eller barn till invandrare. Återigen är det svårigheterna att ta sig in på arbetsmarknaden som spökar. Diskriminering spelar också in. Fortsatt hög arbetslöshet i socialt utsatta områden gör att Sverige spricker isär.

Arbetslösheten är bara en av flera faktorer som skapar inkomstklyftor och utanförskap. I de delar av landet som har hög arbetslöshet är ofta också sjuktagen höga och många är förtidspensionerade. En allt tuffare arbetsmarknad tycks skapa hög utslagning. Eller är bidragsnivåerna för höga?

Arbetslöshet och allt högre krav på kompetens och utbildning bidrar till att öka inkomstskillnaderna. De välutbildade drar ifrån. De som går ut med dåliga eller inga betyg halkar efter. Det gäller så gott som överallt – Sverige är fortfarande mer jämlikt än de flesta andra länder. Men om utbildningssystem och arbetsmarknad inte kan fungera bättre riskerar Sverige att få en stor permanent klass lågutbildade och bidragstagare som har enormt svårt att komma in på arbetsmarknaden.

Vad tycker du? Hur ska arbetslösheten bekämpas? Diskrimineringen? Hur farliga är inkomstskillnaderna? Hur kan man lyfta dem som halkar efter? Går det att bryta mönstret med stor utslagning i vissa delar av landet medan andra landsdelar går bra?

Hur anpassar vi oss till globaliseringen och den ökande konkurrensen?

Globaliseringen och konkurrensen från andra länder lär öka framöver. I folkrika länder som Indien och Kina stiger utbildningsnivå och kompetens. Det innebär en stor möjlighet för svenska exportföretag som får vidgade marknader att sälja till – men på sikt kommer de nya ekonomierna att utmana också de gamla industriländerna (däribland Sverige) på allt fler områden. Vi måste därför hela tiden förbättra vår egen omvandlingsförmåga och konkurrenskraft. Men skolans kvalitet har sjunkit – inte ökat. Flera andra länders utbildningar är på väg förbi.

Den tekniska utvecklingen är ett löfte – men kan för några bli ett hot. Ny avancerad teknik, robotar och datorer ersätter mänsklig arbetskraft också i avancerad tjänsteproduktion. Då ökar produktiviteten, men samtidigt ställs högre krav på de kvarvarande anställda att kunna hantera tekniken. Det kräver att arbetsmarknaden fungerar väl, att de som friställs kan vidareutbilda sig och flytta till nya jobb. Men omställning tar tid och är ofta plågsam för den som drabbas. Också här skärps alltså kraven på arbetsmarknaden och utbildningssystemet. Den som har låg utbildning får det allt tuffare.

Vad tycker du? Hur bör skolan bli bättre? Hur ska människor kunna vidareutbilda sig och lära nytt också efter skolan? Hur ska Sverige kunna attrahera internationellt kapital och investeringar från andra länder? Hur ska svenska företag bli bra på att utveckla ny, konkurrenskraftig teknik?

Vilka investeringar krävs och hur ska sparandet för framtiden se ut?

Sveriges befolkning växer, och inflyttningen till städerna – i synnerhet storstäderna – är stark. Men bostadsbyggandet är lågt och bostadsbristen utbredd. Kommunernas planeringsprocess är långsam och byråkratisk. Hyresmarknaden fungerar inte – hyresregleringen som instiftades under andra världskriget består fortfarande. Den svarta marknaden är omfattande. Ungdomar utan kontakter eller pengar har nästan ingen chans att skaffa en egen, vit bostad i storstadsområdena. Här behövs en ny bostadspolitik.

Befolkningen åldras. Medelåldern stiger. Det är fantastiskt att många får uppleva en trygg och värdig ålderdom. Men ju fler och äldre pensionärer, desto dyrare pensioner. Pensionssystemet kommer att utsättas för påfrestningar. Du som är ung får nog räkna med både att spara mer till ålderdomen och att förvärvsarbeta längre.

Finansieringen av sjukvården kommer också att möta svårigheter när vi blir äldre och mer vårdkrävande. Medicinsk teknisk utveckling gör att nya behandlingsmöjligheter öppnas för allt fler. En del av dessa sänker kostnaderna, men många medför ökande kostnader, i synnerhet när efterfrågan ökar. Förr i tiden fick en åldring med dålig syn en vit käpp och så var det inget mer med det. I dag är samme person en pigg och vital pensionär, som är förbannad över att behöva vänta på starr-operationen. Hur ska de ökande kraven mötas? Ska vi låta den offentliga

Vad tycker du? Hur ska vi få fler bostäder? Vad ska vi göra för att klara en åldrande befolkning? För att klara pensionerna? För att göra den offentliga sektorn både mänsklig och effektiv?

sektorn växa och höja skatterna? Eller ska fler människor ta ansvar för sin egen sjukvård genom privata sjukförsäkringar?

En viktig uppgift blir givetvis att försöka öka effektiviteten i vården. Men det är svårt att ersätta omsorgspersonal med maskiner. Därför måste vi försöka hitta nya styrsystem och nya sätt att arbeta. Under 1990-talet öppnades vård, omsorg och skola för konkurrens. Erfarenheterna är blandade. Frågan är hur man ska säkra kvaliteten.

Hur tar vi hand om miljö och klimat?

Sveriges miljö är bättre än de flesta länders. Vi har god tillgång till färskvatten, och luftföroreningarna i våra storstäder är lindrigare än i de flesta stora världsstäder. Men miljöproblemen är globala. De känner inga gränser. Utsläpp av växthusgaser påverkar hela planetens atmosfär, oavsett var på jorden de sker. Snabb teknisk utveckling krävs för att minska användningen av fossila bränslen, minska nedsmutsningen och få till stånd en hållbar, grönare tillväxt.

En omställning till en grönare ekonomi kräver internationella överenskommelser, men också att Sverige på nationell nivå går vidare med att "sätta pris på miljön". Hög skatt på miljöfarlig verksamhet och låg skatt på arbete är en väg som några ekonomer rekommenderar för att få till stånd nya jobb i mer miljövänlig produktion. Stora investeringar kommer också att krävas i förnybar energi och miljövänliga transportsystem.

Vad tycker du? Vad bör vi göra för att förbättra miljön? Accepterar du högre pris på miljöskadliga produkter? Kan Sverige gå före med egna, långtgående åtgärder eller bör vi i första hand agera tillsammans med andra? Vilka är framtidens energikällor?

Hur skapar vi bättre villkor för innovationer och entreprenörer?

I en snabbt föränderlig värld måste ett litet land som Sverige alltid tänka nytt, vara berett att skrota det gamla och välkomna det nya. Ingen centralmakt, ingen planerare, inga byråkrater eller politiker har förmågan att se så långt in i den osäkra framtiden att de med säkerhet kan bestämma vad som kan eller bör göras. Därför måste den svenska ekonomin vara så dynamisk och flexibel att hushåll och företag hela tiden kan ta till sig det nya, testa nya idéer, själva avgöra vad som fungerar bäst – och kunna svänga om ifall den tekniska utvecklingen och världsekonomin slår in på nya vägar.

Då behövs ett klimat som stimulerar entreprenörer och uppmuntrar till ständigt nya och fler innovationer. För detta krävs i sin tur regler, skatter och lagar som håller uppe konkurrenstrycket, motverkar korrupsion, stödjer fri handel och motverkar monopol.

Sverige har tagit många steg längs den vägen sedan reformerna vid mitten av 1990-talet. Men det vore farligt att slå sig för bröstet och tro att det som gjordes då räcker även framöver. Den som står still blir snabbt omsprungen i dagens internationaliserade ekonomi.

Vad tycker du? Hur viktigt är det med entreprenörer och innovationer? Vad kan Sverige göra – konkret! – för att bli ett ledande land för teknikutveckling, för moderna produkter och tjänster?

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Bildförteckning

4	Elisabeth Ohlson Wallin
7	Tony Murano/shutterstock.com
11	zphoto/shutterstock.com
13	Ljupco Smokovski/shutterstock.com
14	Kenzo Tribouillard/AFP/TT
15 öv vä	hyangshu/shutterstock.com
15 öv hö	Mrs_ya/shutterstock.com
15 mi	Christopher Kolaczan/shutterstock.com
15 ne vä	bondgrunge/shutterstock.com
15 ne hö	4n417/shutterstock.com
15 ne hö	Zelenenka Yuliia/shutterstock.com
21	Radu Bercan/shutterstock.com
22	TaraPatta/shutterstock.com
27	blvdone/shutterstock.com
29 vä	Dabarti CGI/shutterstock.com
29 mi	Nerthus/shutterstock.com
29 hö	Sailorr/shutterstock.com
35	Polisen
38	Tupungato/shutterstock.com
39	Denis Barbulat/shutterstock.com
43	Aleksandar Mijatovic/shutterstock.com
46	Fredrik Sandberg/TT
55	Anatoli Styf/shutterstock.com
62	dibrova/shutterstock.com
74	testing/shutterstock.com
79	abc7/shutterstock.com
80	Henrik Hast
88	Anita Ponne/shutterstock.com
89	de2marco/shutterstock.com
102 vä	Micha Klootwijk/shutterstock.com
102 hö	oceanfishing/shutterstock.com
105 vä	Leif R Jansson/TT
105 mi	Joshua Roberts/TT
105 hö	Bertil Ericson/TT
107	wavebreakmedia/shutterstock.com
198	Fredrik Sandberg/TT
113	The Friedman Foundation for Educational Choice
135	Racheal Grazias/shutterstock.com

VÅR EKONOMI *i korthet*

Den här boken heter *Vår ekonomi* för att samhällets ekonomi berör oss alla. Alla påverkar vi också på ett eller annat sätt ekonomin i stort. Förhoppningen är att du, när du läst den, ska se mönster och sammanhang som du tidigare inte såg. Och att de insikterna inte bara ska hjälpa dig att få jobb och inkomst i framtiden, utan att du också ska kunna lyssna på och delta i diskussioner om hur samhällsekonomin bör organiseras och se ut.

